

Załącznik do
Uchwały Nr XVII/117/2016
Rady Miejskiej w Tyszowcach
z dnia 10 czerwca 2016 r.

**STRATEGIA ROZWOJU
GMINY TYSZOWCE
NA LATA 2015-2020**

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
1. DIAGNOZA SPOŁECZNO–GOSPODARCZA GMINY	8
1.1 Położenie geograficzno-przestrzenne	8
1.2 Rys historyczny i dziedzictwo kulturowe.....	14
1.2.1 Zarys historii gminy.....	14
1.2.2 Dziedzictwo kulturowe.....	15
1.3 Zasoby środowiska naturalnego	19
1.3.1 Geomorfologia i geologia	19
1.3.2 Wody powierzchniowe	20
1.3.3 Gleby i środowisko naturalne.....	25
1.3.4 Obszary chronione.....	27
1.4. Ludność i procesy demograficzne	30
1.5. Warunki życia mieszkańców.....	33
1.5.1. Rynek pracy i wynagrodzenia.....	33
1.5.2. Bezrobocie	35
1.5.3. Zasoby mieszkaniowe	38
1.5.4. Edukacja.....	39
1.5.5 Ochrona zdrowia i opieka społeczna	41
1.5.6 Kultura, sport i turystyka	42
1.6. Przedsiębiorczość	45
1.6.1 Podmioty gospodarki narodowej	45
1.6.2. Rolnictwo.....	46
1.7. Infrastruktura techniczna.....	50
1.8 Zarządzanie	51
1.9. Gospodarka finansami gminy.....	61
1.10. Zrealizowane inwestycje w latach 2008-2014	64
1.10.1 Infrastruktura drogowa i komunikacyjna	64
1.10.2 Inwestycje w zakresie ochrony przyrody, turystyki i rekreacji.....	65
1.10.3 Inwestycje w sferę kulturalną, społeczną i integracyjną	67
1.10.4 Inwestycje w zakresie infrastruktury technicznej	69
1.10.5 Inwestycje w kapitał ludzki -aktywizacja zawodowa	71
2. ANALIZA SWOT.....	77

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

3. WIZJA I MISJA ROZWOJU GMINY - CELE STRATEGICZNE	81
4. ZGODNOŚĆ CELÓW STRATEGICZNYCH GMINY Z DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI	84
4.1 Na poziomie Unii Europejskiej.....	84
4.2 Na poziomie krajowym	85
4.2.1. Krajowy Program Reform na lata 2015-2016.....	85
4.2.2 Strategia Rozwoju Kraju 2020	88
4.3 Na poziomie regionalnym	92
4.3.1 Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.....	92
5. METODY REALIZACJI POSZCZEGÓLNYCH CELÓW STRATEGICZNYCH	104
6. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA REALIZACJI CELÓW STRATEGICZNYCH.....	106
6.1 Fundusze unijne - wprowadzenie	106
6.1.1. Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.....	107
6.1.2 Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.....	109
6.2 Proponowane finansowanie zaplanowanych projektów	134
7. MONITORING I EWALUACJA.....	137
8. RAMY KORZYSTANIA ZE ŚRODOWISKA	139

WSTĘP

Strategia to określenie długoterminowych celów działania, celów pośrednich oraz metod ich osiągnięcia. Strategiczne zarządzanie w sektorze administracji publicznej ma znaczenie przede wszystkim ze względu na potrzebę stałej racjonalizacji oraz podnoszenia efektywności gospodarowania funduszami publicznymi, a także stałe podnoszenie jakości usług świadczonych na rzecz społeczeństwa.

Potrzeba przystąpienia do opracowania Strategii Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020 wynika z:

- zakończenia okresu trwania dokumentu określającego kierunki rozwoju Gminy Tyszowce „*Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Tyszowce na lata 2008-2015*”;
- chęci określenia głównych kierunków rozwoju Gminy Tyszowce na podstawie uwarunkowań lokalnych, z uwzględnieniem Strategii Europa 2020, Średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju (do 2020) oraz Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020;
- konieczności wskazania celów operacyjnych oraz strategicznych dla Gminy Tyszowce w kontekście możliwości pozyskiwania środków zewnętrznych w perspektywie finansowej 2014-2020.

Dokument został opracowany z zachowaniem elementów wymaganych dla programów rozwoju zgodnie z art. 17 ust. 1 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2014 r. poz. 1649, z 2015 r. poz. 349.).

Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Tyszowce na lata 2015-2020 została podzielona na dwie części. W pierwszej analizie została poddana sytuacja społeczno-gospodarcza. W części tej przedstawiono Gminę od strony historycznej i kulturowej, zasobów środowiska naturalnego, ludności i procesów demograficznych, warunków życia mieszkańców, przedsiębiorczości, infrastruktury technicznej, zarządzania, gospodarki finansami Gminy. Opisano również zrealizowane inwestycje na terenie Gminy.

W drugiej części została przeprowadzona analiza SWOT gminy, która stanowiła podstawę do określenia jej celów strategicznych oraz szczegółowych celów operacyjnych. Gruntownej analizie została poddana zgodność zidentyfikowanych celów strategicznych gminy z najważniejszymi dokumentami strategicznymi na poziomie Unii Europejskiej, krajowym oraz regionalnym. W dokumencie określone zostały szczegółowo metody realizacji

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

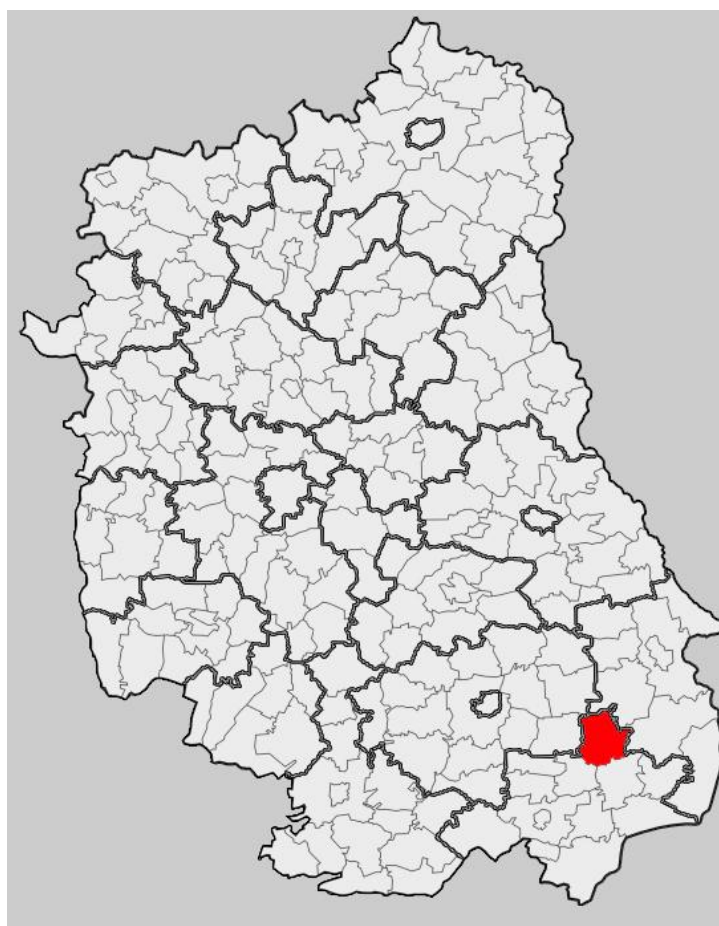
opracowanych celów strategicznych i operacyjnych do roku 2020. Zakres oraz wartości wskazanych w strategii inwestycji mają charakter orientacyjny, mogą podlegać modyfikacjom okresie obowiązywania strategii pod warunkiem realizacji założonych celów strategicznych gminy. Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Tyszowce na lata 2015-2020 określa proponowane źródła finansowania wszystkich zaplanowanych przedsięwzięć realizujących jej cele strategiczne. Z uwagi na niezakończony jeszcze proces programowania perspektywy finansowej 2014-2020 zarówno na poziomie krajowym jak i regionalnym w opisach proponowanych zewnętrznych źródeł finansowania został zachowany stopień szczegółowości zgodny z zapisami najważniejszych dokumentów programowych zatwierdzonych przez Komisję Europejską.

1. DIAGNOZA SPOŁECZNO–GOSPODARCZA GMINY

1.1. Położenie geograficzno-przestrzenne

Gmina Tyszowce ma charakter gminy wiejskiej. Znajduje się w województwie lubelskim, w powiecie tomaszowskim. Gmina usytuowana jest na obszarze Roztocza Środkowego i Grzędy Sokalskiej, ich granicę wyznacza dział wodny pomiędzy zlewiskiem rzeki Wieprz i Bug. Jest to obszar wyróżniający się atrakcyjnym krajobrazem. Siedziba gminy znajduje się w odległości: – 30 km od siedziby powiatu - Tomaszowa Lubelskiego, 38 km od stolicy dawnego województwa zamojskiego, stolicy subregionu - Zamościa, 125 km od stolicy województwa lubelskiego - Lublina.

Rys. 1 Gminy Tyszowce na tle powiatu tomaszowskiego i województwa lubelskiego

Źródło: www.wikipedia.org

Powiat Tomaszowski na terenie którego leży gmina Tyszowce usytuowany jest w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, przy granicy z Ukrainą – przejście

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

drogowe i kolejowe w Hrebennem. Powiat zajmuje powierzchnię 1487 km². Na jego obszarze znajdują się następujące krainy geograficzne: Roztocze Środkowe i Południowe – zwane też Wschodnim, Wyżyna Wołyńska (Kotlina Hrubieszowska i Grzęda Sokalska), Wyżyna Lubelska (Padół Zamojski), Kotlina Sandomierska (Równina Biłgorajska) i Kotlina Pobuża (Równina Bełska).

Powiat Tomaszowski charakteryzuje duża atrakcyjność przyrodnicza i turystyczna, która wynika z dużego zróżnicowania tutejszego środowiska geograficznego. Ziemia tomaszowska leży bowiem na obszarze kilku odmiennych krain, na wschodnio – zachodnim pograniczu klimatycznym, florystycznym, faunistycznym a także historyczno – etnicznym. Tereny te wyróżniają się niespotykanym bogactwem form ochrony przyrody. Znajdują się tu trzy parki krajobrazowe: Krasnobrodzki, Południoworoztoczański i Puszczy Solskiej, a także 11 rezerwatów przyrody, 7 użytków ekologicznych i ok. 100 pomników przyrody.

O wielokulturowym dziedzictwie tych ziem świadczą liczne zabytki świeckie i sakralne, jak np. grodziska wczesnośredniowieczne należące do Grodów Czerwieńskich, kościoły rzymskokatolickie, cerkwie greckokatolickie (unickie) i prawosławne, zbory ewangelickie i żydowskie synagogi.

Rys. 2 Gmina Tyszowce na tle powiatu tomaszowskiego

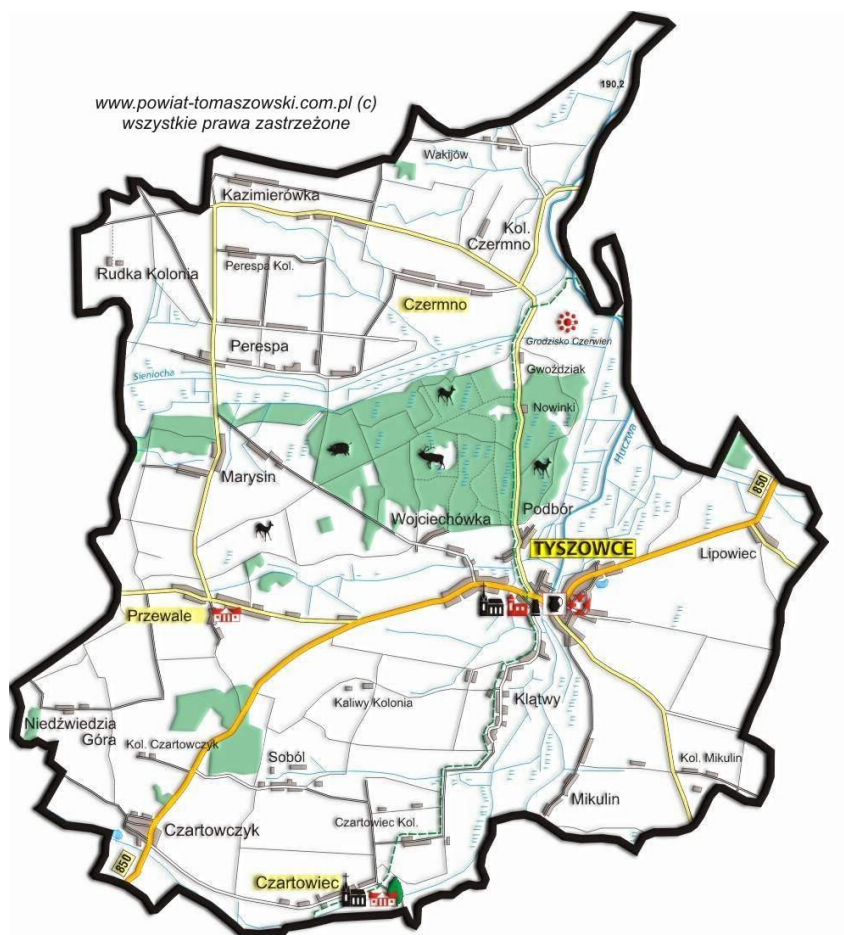
Źródło: Opracowania własne

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Gmina Tyszowce od północy sąsiaduje z gminą Werbkowice, od północnego-zachodu z gminą Miączyn, od wschodu z gminą Mircze, od południa z gminą Łaszczów, od południowego zachodu z gminą Rachanie i od zachodu z gminą Komarów-Osada. Powierzchnia gminy zajmuje obszar 129,48 km² i cechuje się bardzo wysokim udziałem użytków rolnych zajmujących 105,53 km², co stanowi 81,5 % powierzchni ogółem. Lasy i grunty leśne zajmują zaledwie 13,97 km², to jest niecałe 11 % powierzchni.

Obszarowo Gmina zajmuje powierzchnię 129,48 km² i jest podzielona na 20 sołectw: Czartowczyk, Czartowiec, Czartowiec – Kolonia, Czermno, Dębina, Kazimierówka, Kłątwy, Lipowiec, Marysin, Mikulin, Niedźwiedzia Góra, Perespa, Podbór, Przewale, Rudka, Soból, Tyszowce, Wakijów, Wojciechówka, Zamłynie.

Rys. 3 Mapa Gminy Tyszowce

Źródło: www.powiat-tomaszowski.com.pl

1.2. Rys historyczny i dziedzictwo kulturowe

1.2.1 Zarys historii gminy

Metryka historyczna miejscowości sięga czasów wczesnego średniowiecza. Jak przypuszczają historycy z chwilą upadku pod koniec XIII wieku grodu w Czerwieniu nastąpił rozwój osady w Tyszowcach. W latach 1388-1462 była ona w posiadaniu książąt beńskich.

Tyszowce uzyskały prawa miejskie od księcia beńskiego Ziemowita IV jeszcze przed 1419 rokiem. Wtedy wójtem w Tyszowcach był Jakub Słąk, który w tym roku sprzedał wójtostwo Mikołajowi z Bolęcina za 85 grzywien (A. Janeczek 1993, s. 361). W 1438 roku Jan z Wakijowa (w źródle podają, że z Watczowa, lecz z pewnością chodzi o przekreślony przez kopistę dokumentu Wakijów), kupił wójtostwo w Tyszowcach od Mikołaja Tyczki z Bolęcina za 90 grzywien i konia (ZDM, t. V, 1433). Około 1450 roku Tyszowce zostały zniszczone przez najazd tatarski. Dlatego, aby zapewnić lepszy rozwój Władysław I, książę mazowiecko-beński przeniósł w 1453 roku Tyszowce z prawa polskiego i ruskiego na magdeburskie. W dziewięć lat później po bezpotomnej śmierci książąt mazowiecko-beńskich z księstwa beńskiego utworzono województwo beńskie, a Tyszowce stały się wówczas siedzibą starostwa niegrodowego. W jego skład obok miasta weszły także trzy wsie: Klątwy, Perespa i Mikulin. W 1500 roku miasto zostało splądrowane podczas najazdu tatarskiego, dlatego w 1502 roku zostało zwolnione na 10 lat od podatków i na 1 rok od czopowego. Wkrótce Tyszowce kolejny raz zostały zniszczone przez najazd tatarski i w 1518 roku król Zygmunt Stary ponownie uwolnił mieszczan na 8 lat od podatków.

W 1523 roku Łazarz Łaszcz z Tuczap otrzymał konsens na wykup wójtostwa w Tyszowcach od Doroty Janowej Konopczynej, ale ostatecznie wykupił je w 1524 roku od chorążycy z Gdeszyna (A. Boniecki, t. XV, s. 212).

Zapewne w XVI wieku zbudowano tu zamek starościński, który wymienia lustracja Tyszowiec z 1564/65 roku oraz wzmianka z 1611 roku (I. Rolska-Boruch 1999, s. 292). Lustracja z 1564 roku wspomina także o istnieniu obwałowań wokół miasta w postaci drewnianego parkanu z trzema bramami: sokalską, lubelską i lwowską. Wał ten został częściowo zniszczony podczas wojen w pół. XVII wieku. Nieco później na części obwałowań postawiono budynki mieszkalne i cerkiew (J. Studziński 1988, s. 43).

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Obok ludności polskiej i ruskiej w Tyszowcach mieszkali także Żydzi. Pierwsza wzmianka o ich obecności w tym mieście pochodzi z roku 1528. Zajmowali się głównie handlem i rzemiosłem, a sporadycznie także uprawą roli, np. w 1606 roku Żyd Majer kupił 1/2 łana ziemi w Dębinie od Katarzyny Jasińskiej. W 1538 roku było tu 21 rodzin żydowskich, a szybki ich wzrost nastąpił po roku 1567, kiedy król Zygmunt August nadał rozległe przywileje Żydom osiedlonym w Tyszowcach. W 1571 roku całe miasto wraz z Zamłyniem i Dębiną liczyło 218 domów, w tym 31 Żydowskich (J. Studziński 1988, s. 27). W Tyszowcach istniała synagoga, którą spalili Niemcy w 1939 roku. Można przypuszczać, że już w XVII wieku był tu cmentarz Żydowski, zastąpiony na przełomie XIX i XX wieku nowym cmentarzem użytkowanym do 1942 roku. Po wojnie został on zniszczony, ale odrestaurowano go w 1988 roku (D. Kawałko 1994, s. 258).

Szybki rozwój miasta nastąpił w 2 pół. XVI wieku, a widocznym tego symptomem, bok szybkiego wzrostu ludności, był także rozwój rzemiosła. Już , w 1563 roku istniał tu cech szewski, do którego należało 16 osób, od 1578 roku cech kuśnierski, a w 1610 roku notowano cechy kowalski i tkacki. W 1578 roku było w Tyszowcach ogółem 53 rzemieślników wykonujących 18 rodzajów rzemiosła. Szczególne znaczenie miał cech szewski, w którym wykonywano słynne na całą Rzeczpospolitą buty tyszowiaki.

W I pół, XVII wieku nastąpił regres osadniczy wywołany najazdem tatarskim i kilkakrotnymi pożarami miasta. Spore zniszczenia miasta nastąpiły także podczas najazdu wojsk Chmielnickiego. Wówczas przekopano i spuszczone wodę ze stawu miejskiego, zniszczono młyn, spalono i złupiono kościół parafialny oraz cerkiew na Zamłyniu. W 1649 roku podczas przemarszu wojsk królewskich na odsiecz Zbarażowi Tyszowce zostały złupione przez wojsko koronne. W roku następnym złupili je żołnierze z chorągwi rotmistrza królewskiego Aleksandra Łysakowskiego, a poniesione straty oceniono na kwotę 3215 zł i 18,5 groszy. W połowie lat 50-tych XVII wieku ponowne przemarsze wojsk, najpierw kozackich pod dowództwem Chmielnickiego i Buturlina, a następnie rosyjskich Wyhowskiego i Potiomkina po raz kolejny zniszczyły miasto (J. Studziński 1988, s. 21).

Na trwałe Tyszowce weszły do historii, kiedy 29 grudnia 1655 roku zawiązano, głośną wówczas, Konfederację Tyszowiecką, która wypowiedziała wojnę Szwedom. Jej tron tworzyło wojsko hetmanów Stanisława Potockiego i Stanisława Lanckorońskiego, litewskie wojsko Sapiehy i oddziały, które porzuciły hetmana wielkiego litewskiego Janusza Radziwiłła,

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Niemalby był w niej udział także okolicznej szlachty, wśród której był starosta grabowiecki Marek Matczyński i podkomorzy bełski Marcin Brzezicki (A. Kersten 1958, s. 115-116).

22 maja 1767 roku na mocy pozwolenia królewskiego Kazimierz Poniatowski, podkomorzy koronny i starosta tyszowiecki ustąpił swoje prawa do starostwa tyszowieckiego Janowi Mierowi, kasztelanowi inflanckiemu, żonatemu z Marią z Tarnowskich. Ten z kolei dokonał zamiany swoich dóbr w województwie kijowskim na starostwo tyszowieckie. W 1787 roku Tyszowce wraz z wsiami: Mikulin, Przewale i Kłątwy kupił Franciszek Głogowski (J. Studziński 1988, s. 23-24). W 1815 roku Tyszowce wraz z okolicznymi wsiami przeszły we władanie Antoniego Frankla, który wygrał je na loterii rządowej (APZ, Akta hipoteki dóbr Tyszowce). Krótco w I poł. XIX wieku dobra tyszowieckie posiadał także hrabia Parys, a następnie hrabia Józef Szwartz-Sperk. W 1818 roku Tyszowce nabył Jan Nepomucen Głogowski, a w 1835 roku kupił je za 900 tyś. zł jego syn-Alojzy Gonzaga Głogowski i w 1846 roku wydzierżawił miasto na 12 lat Józefowi Dobrzelewskiemu. W 1858 roku Alojzy Gonzaga Głogowski zmarł, a Tyszowce przeszły na własność jego żony Anastazji (J. Studziński 1988, s. 24-25; APZ, Akta hipoteki dóbr Tyszowce). W 1877 roku dobra tyszowieckie składały się z miasta Tyszowce, przedmieść: Dębina i Zamłynie oraz wsi: Mikulin Kłątwy, Przewale i Podbór. Zakupił je w tym roku za 161 801,50 rubli Józef Głogowski, syn Alojzego. W 1906 roku majątek odziedziczyli w równych częściach jego synowie: Józef i Tadeusz (APZ, Akta hipoteczne dóbr Tyszowce).

W 1762 roku w Tyszowcach mieszkało 200 rodzin chrześcijańskich i 78 Żydowskich, a liczba ludności wynosiła ok. 1800. W 1810 roku miasto zamieszkiwało 1704 osoby, w 1827 roku było tu 391 domów i 1977 mieszkańców. W 1845 roku mieszkały w Tyszowcach 2922 osoby, w tym 740 katolików, 1048 unitów i 1134 Żydów. W następnych latach liczba ludności wyglądała następująco: 1865 rok - 3173 osoby, 1890 - 5002 osoby, 1910 - 7620 osób (J. Studziński 1988,3.29; Tabella,.., t. II, s. 247). Prawa miejskie Tyszowce utraciły w 1869 roku.

W 1803 roku wybuchł pożar, podczas którego spalił się kościół, natomiast 10 lat później oddziały kozackie podczas odwrotu wojsk napoleońskich ograbiły i częściowo zniszczyły miasto (J. Stuziński 1988, s. 23-24). W 1907 roku pożar strawił niemal całe miasto. Poważne straty poniosły Tyszowce także podczas I wojny światowej w 1914 roku, a szczególnie ucierpiało wówczas kościół.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

W okresie międzywojennym Bogusław Świziński wybudował kino-teatr, Berek Laks młyn parowy, a z funduszy publicznych wybudowano szkołę siedmioklasową. Według spisu z 1921 roku osada liczyła 4420 osób, w tym 1592 Polaków, 177 Ukraińców i 2451 Żydów (Skorowidz..., t. V, s. 110).

W 1939 roku podczas działań wojennych w Kadzie spłonęło kilkanaście budynków (M. Skiba 1955, s. 151). W 1941 roku Niemcy utworzyli w Tyszowcach obóz pracy dla ok. 600 więźniów, którzy pracowali przy regulacji Huczwy. W czasie ostatniej wojny Tyszowce zostały zniszczone w 60 % (J. Górak 1990, s. 98-100). 16 kwietnia 1942 roku SS, gestapo, Żandarmeria i policja niemiecka rozstrzelały tu ok. 1000 Żydów (Biuletyn GKBZHWP, t. IX, s. 241). W okresie okupacji hitlerowskiej powstał w osadzie pluton AK, którego dowódcą był plut. Stanisław Jużak „Mielicz”. Pluton ten wchodził w skład 21 kompanii Obwodu Tomaszowskiego AK, do jesieni 1943 roku pod dowództwem st. sierż. Jana Kulika „Beli”, a następnie Mariana Pilarskiego „Groma” (I. Caban 1999, s. 22).

W 1956 roku pożar strawił część miasta. Wówczas w Tyszowcach mieszkało tylko 950 osób (J. Studziński 1988, s. 29).

Pierwszy kościół zbudowano w Tyszowcach przed 1424 rokiem z fundacji księcia bełskiego Ziemowita IV. Spłonął on ok. 1629 roku. Następny kościół wybudowano z fundacji proboszcza Bartłomieja Szołomskiego, który jednak nie służył parafianom zbyt długo. W 1637 roku był bowiem jeszcze nieukończony, a w 1648 roku został już zniszczony przez Kozaków. Wkrótce potem odbudowano kościół i był on wspominany jeszcze w 1717 roku jako drewniany, posiadający dwie kaplice i „złączoną ze sobą wieżę, czyli dzwonnice”. Następny kościół wzniesiono w 1722 roku z fundacji Piotra Potockiego, wojewody czernihowskiego i starosty tyszowieckiego oraz jego żony Katarzyny Chodorowskiej. Kościół ten p.w. św. Leonarda i św. Krzyża został konsekrowany w 1726 roku przez biskupa chełmskiego Jana Feliksa Szaniawskiego. Była to budowla drewniana, obita tarcicami, o konstrukcji słupowej, przykryty dachem gontowym. Fasada kościoła była dwuwieżowa. Wieże połączone były gankiem, a w jednej z nich były dwa dzwony. Na środku kościoła była wieżyczka z sygnaturką obita białą blachą. Wewnątrz kościoła położona była podłoga z desek. Kościół ten spłonął w 1803 roku, a podczas tego pożaru zniszczone zostały niemal wszystkie zabudowania plebańskie (J. Studziński 1988, s. 46-47). Wcześniej istniejące kościoły stały na Jurydycie zwanej Ostrowem, tam też zaprzysiężono Konfederację Tyszowiecką w 1655 roku (J. Górak

1990, s. 97). Przez niemal 70 lat (od 1803 do 1870) w Tyszowcach nie było kościoła, a nabożeństwa odprawiane były w cerkwi unickiej w Dębinie, którą wypożyczano od unitów. Budowę kościoła rozpoczęto dopiero w 1865 roku i zakończono w roku 1870. W latach 1865-1870 na przedmieściu Majdan wybudowano kościół murowany według projektu Henryka Marconiego. Został wymurowany z cegły, otynkowany, założony na planie wydłużonego prostokąta, z dwuwieżową fasadą. Kościół przykryto dwuspadowym dachem, z wieżyczką na sygnaturkę (J. Studziński 1988, s. 48-50).

W 1564 roku były w mieście trzy cerkwie, które w 1661 roku uległy spaleni, lecz wkrótce zostały odbudowane. W 1760 roku istniały tu nadal trzy parafialne cerkwie drewniane p.w. Narodzenia NMP, Nicetasa Patriarchy i św. Praksedy (W. Kołbuk 1998, s. 304). W 1840 roku w skład unickiej parafii wchodziły: Tyszowce, Dębina oraz Zamłynie i liczyła ona wówczas 879 parafian (F. Rzemieniuk 1991, s. 221). Jedna z cerkwi p.w. św. Praksedy była usytuowana na rozebranych wale miejskim. Według ilustracji z 1820 roku cerkiew była „zbudowana z drzewa, o jednych drzwiach z zamkiem żelaznym, z czterema oknami większymi i dwoma mniejszymi z kratami żelaznymi, w stanie dosyć dobrym. Trzy ołtarze wykonane z drewna i malowane. Obok dzwonnica drewniana, na której 4 dzwony, cerkiew i dzwonnica obwiedzione drewnianym parkanem”. Przy cerkwi znajdował się szpital, a w latach 1851-59 także parafialna szkoła unicka powstała po zlikwidowaniu istniejącej tu wcześniej szkoły elementarnej. W 1891 roku wybudowano nową murowaną cerkiew w pobliżu obecnego cmentarza grzebalnego. Istniała ona jeszcze w 1957 roku, ale po II wojnie światowej przekształcono ją na magazyn zbożowy (F. Rzemieniuk 1998, s. 80; J. Studziński 1988, s. 57). Druga cerkiew p.w. św. Nikodema usytuowana była na przedmieściu Zamłynie. Według opisu z 1820 roku była to „cerkiew drewniana o konstrukcji wieńcowej pokryta gontem, dach potrzebował wówczas reperacji. Drzwi jedne na zawiasach i z żelaznym zamkiem. Trzy mniejsze cztery większe okna z kratami żelaznymi. Wewnątrz pięć drewnianych ołtarzy”. Obok cerkwi stała dzwonnica o konstrukcji węglowej. Cerkiew była podłużna, trójczłonowa, przykryta trzema osobnymi kopułami. Rozebrano ją w 1938 roku. Trzecia cerkiew p.w. Narodzenia NMP znajdowała się na przedmieściu Dębina. Według opisu z 1820 roku była podobna do poprzedniej. Różnice występowały w bryle, bowiem cerkiew dębiska posiadała dwie zakrystie, a nawa była wyraźniej wyodrębniona od prezbiterium i babińca. Cerkiew o konstrukcji wieńcowej była w całości oszalowana pionowymi deskami.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Wzdłuż jej dłuższych boków otaczały ją na zewnątrz niskie podcienia (J. Studziński 1988, s. 57). Cerkiew tę rozebrano w 1920 roku.

Do końca XVIII wieku zmarłych w Tyszowcach chowano na cmentarzach przykościelnym i przycerkiewnych. Prawdopodobnie w I poł. XIX wieku założono obecny cmentarz grzebalny na terenie pozakościelnym. Spoczywają na nim ciała 33 Żołnierzy polskich poległych 3 września 1920 roku w walce z bolszewikami oraz 21 Żołnierzy polskich, którzy zginęli 24 września 1944 roku na Zamłyniu w walce z Żołnierzami Armii Czerwonej (D. Kawałko 1994, s. 256-257).

Od 1 stycznia 2000 roku decyzją Prezesa Rady Ministrów Tyszowce odzyskały prawa miejskie.

1.2.2. Dziedzictwo kulturowe

Bogata przeszłość historyczna pozostawiła na terenie gminy liczne pamiątki przeszłości, które świadczą o znaczącym dorobku kulturowym mieszkańców tych ziem. Najważniejsze z nich przedstawione zostały poniżej:

Miejscowość	Opis	Nr rejestru zabytków	Czas powstania
Czartowiec	Kościół par.(d. cerkiew gr.-kat.), mur.	495/90	1844-48
	Cmentarz przykościelny z drzewostanem		XIX w.
Czermno	Grodzisko	A14/67	X-XIII w.
Perespa	Kościół par.(d. cerkiew gr.-kat.), mur.	391/87	1807-27
	Dzwonnica mur.		1827
	Cmentarz przykościelny z drzewostanem		1p. XIX w.
Tyszowce	Kościół par., mur.	492/90	1865-70
	Dzwonnica mur.		1907 rok
	4 kapliczki domkowe, drew.		XIX w.
	Cmentarz przykościelny z drzewostanem		XIX w.
Tyszowce	Cmentarz grzebalny, czynny	464/89	Pocz. XIX .
Tyszowce	Cmentarzisko kurhanowe-6 kopców	A38/89	Pocz. XI w.

Źródło: Obwieszczenie nr 3/2010 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 25 czerwca 2010 roku w sprawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych „A” województwa lubelskiego.

Podsumowując tę część opracowania należy stwierdzić, iż dziedzictwo kulturowe zachowane na terenie gminy Tyszowce ma duże znaczenie dla rozwoju turystyki i będzie miało istotne znaczenie przy określaniu kierunków rozwoju gminy w najbliższej przyszłości.

1.3. Zasoby środowiska naturalnego

1.3.1 Geomorfologia i geologia

Zgodnie z podziałem fizjograficznym Lubelszczyzny (wg J. Kondrackiego) gmina Tyszowce leży na pograniczu dwóch prowincji tj.:

- Wyżyny Polskie, podprowincja Wyżyna Lubelsko - Lwowska, makroregion Roztocze, mezoregion Roztocze Środkowe,
- Wyżyny Ukraińskie, podprowincja Wyżyna Wołyńsko - Podolska, makroregion Wyżyna Wołyńska, mezoregion Grzęda Sokalska.

Zasadnicze rysy rzeźby Wyżyny Lubelskiej, w tym Roztocza oraz Wyżyny Wołyńskiej ukształtowały się podczas trzeciorzędu w wyniku intensywne procesów denudacyjnych w skałach osadowych o różnej odporności (do najtwardszych zaliczane są opoki, do najmniej odpornych margle i serie kredy piszącej), powodowanych ruchami wypiętrzającymi i zmiennymi warunkami klimatycznymi. Na wychodniach mało odpornych margli zostały wyłobione kotliny. Zasadniczym rysem rzeźby są trzy poziomy zrównań. Pierwszy (najwyższy) poziom wierzchowinowy, ścinający utwory kredowe i trzeciorzędowe ma wysokość od 280 do 300 m n.p.m. (na Roztoczu powyżej 300 m n.p.m.). Drugi poziom, średni zaznacza się na wysokości od 220 do 250 m n.p.m. (na Roztoczu 280-290 m n.p.m.). Powstał on na wskutek wywołanego procesami denudacyjnymi cofania się i kurczenia poziomu najwyższego, na co wskazuje bezpośrednio sąsiedztwo obu tych poziomów, jak i szereg izolowanych wzgórz, pozostałości poziomu wyższego. Trzeci poziom, niski, występuje na peryferiach poziomu średniego. Jego wysokość nie przekracza 200 m n.p.m. Ponad nim wznoszą się również wzgórza ostańcowe. Przejścia pomiędzy poszczególnymi poziomami są silnie złagodzone przez denudację. W czwartorzędzie ponownie nastąpił etap denudacji

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

w wyniku rozwoju sieci rzecznej i rozcięcia dolinami. Utwory górnokredowe w końcowym okresie zlodowacenia północnopolskiego zostały na znacznej powierzchni przykryte lessami lub zasypane piaskami. Rozwinęło się wówczas szereg drobniejszych, drugorzędnych cech rzeźby (terasy dolinne, sieć wąwozów lessowych, suche doliny itp.).

Zasadnicza różnica pomiędzy Wyżyną Lubelską i Wyżyną Wołyńską jest widoczna w stylu rzeźby i orientacji form wyrażających się w układzie drugorzędnych dolin, a także w przebiegu garbów i ważniejszych krawędzi. Na wschód od Wieprza zaznacza się kierunek 11 równoleżnikowy, który staje się kierunkiem dominującym na wschód od Bugu i dlatego nazwano go kierunkiem wołyńskim. Kierunek ten powtarzają również doliny dopływów Huczwy i niektórych prawostronnych dopływów Wieprza jak i garbów. Na zachód od Wieprza równoleżnikowa orientacja form ulega odchyleniu, pojawia się tu kierunek zwany lubelskim, reprezentowany przez formy przebiegające z zachodnio-północnego zachodu na wschodnio-południowy wschód (doliny prawobrzeżnych dopływów Wisły).

Przyczyny podporządkowania form rzeźby wymienionym kierunkom są dwojakie. Z jednej strony ważną rolę odegrały tutaj procesy związane z alpejskimi ruchami górotwórczymi. Ruchy te nie obejmowały wprawdzie centralnej części Wyżyny Lubelskiej i Wyżyny Wołyńskiej, lecz zaznaczyły się tutaj licznymi uskokami i spękaniem, wśród których odnaleźć można nawiązania do kierunków fałdowań paleozoicznych i mezozoicznych, odnawianych podczas orogenezy alpejskiej.

Rzeki dostosowujące się do linii spękań podłoża doprowadziły stopniowo do rozczłonkowania całego obszaru na szereg płaskich garbów powtarzających te same kierunki. Z drugiej strony, w miarę postępującego rozwoju rzeźby stopniowo coraz większego znaczenia zaczęły nabierać różnice odporności materiału. Na obszarach gdzie rozprzestrzeniają się skały mało odporne (margle, kreda pisząca) powstały obniżenia, tam zaś gdzie występują skały odporniejsze (gezy) -wyniosłości.

Wyżyna Wołyńska w obrębie województwa lubelskiego dzieli się na trzy mezoregiony: Grzędę Horodelską, Kotlinę Hrubieszowską i Grzędę Sokalską. W obszarze Grzędy Sokalskiej położona jest wschodnia część gminy Tyszowce.

Grzęda Sokalska stanowi ciąg wzniesień po obu stronach górnego Bugu o wysokości bezwzględnej 240-260 m n.p.m. Oprócz Bugu przecina ją rzeka Huczwa, biorąca początek na jej południowych zboczach. Zachodnia część Grzędy wyróżnia się regularnym układem

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

orograficznym, wiążącym się wyraźnie z ułożeniem warstw opok i margli górnokredowych. Ponieważ jest to osiowa część niecki kredowej, warstwy mają bieg zbliżony do równoleżnikowego. Przełomowe odcinki dolin Bugu i Huczwy dzielą Grzędę na człony, które są porozcinane dolinami subsekwentnymi na szereg drugorzędnych grzęd. Cała Grzęda pokryta jest lessami, których powierzchnię urozmaicają głównie suche doliny erozyjnodenudacyjne. Południowa granica Grzędy Sokalskiej biegnie w przybliżeniu krawędzią doliny Rzeczycy. Północna granica przebiega krawędzią na linii Komarów - Tyszowce - Wereszyn. Granica między Grzędą Sokalską i Roztoczem jest mało czytelna i ma charakter niezbyt wyraźnego skłonu wytworzonego w strefie, w której równoleżnikowe warstwy kredowe skręcają dość gwałtownie i przybierają "roztocki" kierunek (SE-NW), typowy dla lewego skrzydła niecki lubelskiej. W strefie tego skrętu następuje ściśnięcie i jakby spiętrzenie 12 warstw budujących skłon wyżej wzniesionego Roztocza. U stóp tego skłonu wierzchowina Grzędy Sokalskiej wznosi się do 280-290 m n.p.m. i obniża się w stronę doliny Huczwy do 240 m n.p.m.

Roztocze jest wąskim wałem, którego granice wyznaczają wyraźne krawędzie denudacyjne o założeniach tektonicznych. W budowie geologicznej i orografii wału Roztocza zaznacza się wyraźny podział na odrębne bloki. Doliny przełomowe Wieprza oraz rów Tanwi z doliną Bełzec - Narol wyznaczają granice Roztocza Środkowego (Tomaszowskiego). Obszar ten obejmuje płaskowyże i garby rozcięte siecią dolin. Granicę północną-wschodnią stanowi krawędź poziomego erozyjnego 270 m n.p.m. Roztocze Środkowe budują skały górnokredowe: opoki, opoki margliste i margle. W osi garbu stwierdzono struktury fałdowe. W strefie południowo-zachodniej krawędzi na utworach kredowych miejscami zalegają trzeciorzędowe wapienie detretyczne i rafowe oraz piaski i piaskowce. Wychodnie skał kredowych tworzą rozległe zrównania wierzchowinowe (310-320 m n.p.m. oraz 340-350 m n.p.m.), na pograniczu z Padołem Zamojskim pokryte warstwą lessów. Ponad zrównania wierzchowinowe wznoszą się wzgórza ostańcowe pokryte czapami utworów trzeciorzędowych. Doliny wypełniają piaski czwartorzędowe. Roztocze Środkowe dzieli się na szereg jednostek geomorfologicznych niższego rzędu.

Współczesne procesy geomorfologiczne w obszarze gminy Tyszowce mają charakter sputkiwania, spętywania, spływania, denudacji chemicznej na obszarach lessowych oraz procesów krasowych w obszarze wychodni kredowych i najsilniejsze są w północno -

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

zachodniej części gminy, na pograniczu z gminą Krynice oraz we wschodniej części. Współczesne zjawiska erozyjne powodują degradację chemiczną i fizyczną gleb. Konieczne jest podjęcie działań przeciwoerozyjnych (zalesienia, śródpolne pasy zadrzewieniowe itp.).

W aspekcie geologicznym, najgłębsze warstwy podłoża tworzą utwory prekambryjskie, głównie skały metamorficzne, które w granicach obecnej Wyżyny Lubelskiej, Rostocza i Wyżyny Zachodniowołyńskiej zalegają na głębokościach 5-8 km. Na prekambryjskim podłożu krystalicznym zalegają paleozoiczne osady morskie (dolomity, anhydryty, margle) o łącznej miąższości około 3 km. Tektonika paleozoiku wykazuje znaczne zróżnicowanie. Paleozoiczne podłoże Wyżyny Lubelskiej i Rostocza oraz Wyżyny Zachodniowołyńskiej stanowi platforma wschodnioeuropejska o strukturze zapadliskowo-zrębowej (zapadlisko włodawskie, podniesienie kumowskie, obniżenie terebińsko – sokalskie), rów mazowiecko - lubelski, wypełniony osadami karbonu produktywnego oraz podniesienie radomsko - kraśnickie (A.M. Żelichowski). Na taki obraz paleozoiku nałożona jest mezozoiczna niecka brzeżna, której odcinek leżący w obrębie Wyżyny Lubelsko-Lwowskiej nazywany jest niecką lubelską.

Utwory mezozoiczne osiągające miąższość około 3 km, w obrębie niecki brzeżnej (lubelskiej) zalegają prawie poziomo. Są to piaskowce, margle, wapienie i dolomity środkowej i górnej jury oraz wapienie, margle, opoki, gezy i kreda pisząca środkowej i górnej kredy. Wypełniają one nieckę brzeżną i wkraczają na powierzchnię przyległej płyty krystalicznej niwelując w ten sposób ostatecznie nierówności głębszego podłoża i nadając całemu obszarowi Wyżyny Lubelsko-Lwowskiej charakter płyty. Pokrywa mezozoiczna pocięta jest wieloma uskokami o amplitudzie na ogół nie przekraczającej 100 m.

Utwory górnokredowe stanowią zasadnicze rysy Wyżyny Lubelskiej i Rostocza oraz Wyżyny Wołyńskiej. Ich miąższość wynosi od około 350 m wzdłuż Bugu do 1000 m w osi niecki lubelskiej (nad Chodelką i na wschód od Tomaszowa Lubelskiego). Przykryte są jedynie niewielkiej miąższości płatami utworów trzeciorzędu i czwartorzędu. Znaczniejsza grubość pokrywy młodszych osadów trzeciorzędowych pojawia się w strefie krawędzi południowo-zachodniej Rostocza (wapienie miocenijskie). Grubość pokrywy osadów czwartorzędowych jest bardzo zróżnicowana. Wzgórza ostańcowe są jej całkowicie pozbawione. Znaczna część obu Wyżyn i Rostocza w poziomach wierzchowinowych pokryta jest czwartorzędowymi

lessami o miąższości od kilku do kilkudziesięciu metrów. W dolinach rzecznych czwartorzędowe osady rzeczne dochodzą do kilkudziesięciu metrów.

Klimat gminy można scharakteryzować jako przejściowy, kształtowany przez zmienny w swym zasięgu napływ mas powietrza morskiego lub kontynentalnego, przy przewadze wpływów kontynentalnych. Mimo zmienności klimatu charakteryzuje się on wyraźnym regionalizmem niektórych elementów meteorologicznych. Wielkość opadów z wielolecia wynosi około 670 mm. Średnia temperatura roczna 7,1°C, średnie temperatury miesięczne wahają się od -4,8°C(styczeń) do 18,2°C(lipiec). Dość niekorzystne dla roślinności są późnowiosenne i wczesnojesienne przymrozki. Średnia liczba dni z przymrozkami od 1 kwietnia do 31 października wynosi 21,5. Głównie występują one w kwietniu i październiku, ale zdarzają się także w czerwcu i wrześniu. Ilość dni wegetacji z temperaturą minimalną większą od 5°C wynosi 207 dni, średnio pokrywa śnieżna zalega od 70 do 80 dni.

1.3.2 Wody powierzchniowe

Wody powierzchniowe występujące na terenie gminy nie są zagrożone zanieczyszczeniami mogącymi skazić je w sposób nieodwracalny. Jedynym źródłem zanieczyszczeń wód powierzchniowych są sporadycznie wypuszczane ścieki bytowe pochodzące z indywidualnych gospodarstw domowych. Głównymi wskaźnikami dyskwalifikacji wody są związki biogenne, czyli fosfor ogólny, fosforany i miano Coli. Wśród wód podziemnych nie zanotowano zanieczyszczeń. Wody te są głównie związane z utworami górnej kredy. Głębokość występowania tych wód waha się od 5 do 40 m. Są to wody szczelinowe charakteryzujące się napiętym zwierciadłem wody.

Na terenie gminy znajduje się 54 ha wód śródlądowych oraz 93 ha cieków wodnych. Zmeliorowanych zostało ok. 35% gruntów. Stan tychże melioracji w chwili obecnej wymaga przeprowadzenia szczegółowych konserwacji. Wieloletnia susza hydrologiczna doprowadziła do generalnego obniżenia poziomu wód gruntowych, czego przejawem są skracanie i wysychanie cieków, zanik źródeł i przekształcanie się mokradeł stałych w okresowe. Obszar gminy Tyszowce w całości znajduje się w zlewni rzeki Huczwy i charakteryzuje się bardzo małym zasobem wód. Zasobność wód wynosi 1700 m³/a/M, co odpowiada średniej krajowej, ale nie należy zapominać o bardzo małym zaludnieniu (około 50 % średniej krajowej).

Na terenie gminy Tyszowce występuje:

- 40 ha wód śródlądowych płynących, składających się z rzeki Huczwy i jej dopływów,
- 14 ha wód śródlądowych stojących w skład, których wchodzi około 40 stawów,
- 93 ha cieków wodnych w skład, których wchodzi rowy melioracyjne.

1.3.3 Gleby i środowisko naturalne

W obszarze gminy Tyszowce w obrębie szerokiej doliny rzecznej Wieprza wykształciły się gleby hydrogeniczne mułowo - torfowe i torfowo -mułowe. W warunkach zmiennych szybkości przepływów wody, przebiegały na przemian dwa lub trzy procesy glebotwórcze: proces torfotwórczy (bagienny) i proces aluwialny lub deluwialny. Gleby z przewagą masy torfowej od powierzchni są glebami torfowo - mułowymi, natomiast z przewagą namułów aluwialnych - glebami mułowo-torfowymi. W profilach gleb mułowotorfowych doliny Wieprza występują bogate przewarstwienia węglanu wapnia wymytego z osadów lessowych i osadzonego w dolinie. Gleby mułowo-torfowe i torfowo-mułowe użytkowane są głównie jako trwałe użytki zielone - łąki. Przeważnie są one okresowo lub trwale nadmiernie uwilgotnione i wymagają uregulowania stosunków wodnych. W górnych poziomach wykazują odczyn obojętny lub alkaliczny, sporadycznie słabo kwaśny lub kwaśny. Są to gleby żyzne i urodzajne, z uregulowanymi stosunkami wodnymi (zmeliorowane doliny rzek).

Obok gleb mułowo-torfowych i torfowo-mułowych w dolinie rzeki Wieprz, równoległe do rzeki, pomiędzy Koi. Dąbrowa i Pańkowem, na torfowiskach niskich, o zwolnionym przepływie wody, gdzie dominującym był proces torfotwórczy, wykształciły się gleby torfowe. Warunkiem rozwoju tego procesu było stagnowanie wody na powierzchni oraz akumulacja dużych ilości resztek roślinnych. Po zmeliorowaniu dolin rzecznych i obniżeniu się poziomu wody gruntowej przebieg procesu torfotwórczego został poważnie ograniczony do niewielkich, najniżej położonych powierzchni. Gleby torfowe mają odczyn słabo kwaśny lub zbliżony do obojętnego. Użytkowane są głównie jako łąki i pastwiska.

Na podłożu piaszczystym rzecznych teras akumulacyjnych w wykształciły się gleby biellicowe i pseudobiellicowe. Są one w większości zalesione. W wyniku procesu biellicowania nastąpił rozkład minerałów ilastych, a następnie wymycie z górnych poziomów związków żelaza, manganu i wapnia oraz powstanie charakterystycznego dla tych gleb poziomu eluwialnego. Na obszarach poleśnych proces biellicowania został zahamowany w wyniku

uprawy, a gleby biellicowe i pseudobiellicowe przekształcają się w gleby brunatne wyługowane. Są to przeważnie gleby kwaśne i ubogie w przyswajalny fosfor i potas, z wadliwymi stosunkami wodnymi (za mokre na wiosnę i w okresie obfitych opadów, a w okresach niedoboru opadów - za suche).

W obszarach wierzchwinowych na podłożu lessowym wykształciły się gleby brunatne i gleby brunatne wyługowane. Gleby brunatne właściwe występują jedynie na podłożu piaszczysto -gliniastym i piaszczystym. W większości wykształciły się z bogatych w węglany skał macierzystych (less zalegający na podłożu kredowym, glina marglista) pod wpływem lasów liściastych lub mieszanych i erozji wodnej. Charakterystyczną cechą tych gleb jest występowanie poziomu brunatnienia bezpośrednio pod poziomem próchnicznym, odczyn zbliżony do obojętnego albo alkaliczny oraz występowanie węglanu wapnia w profilu (poniżej 60-100 cm). Miąższość poziomu próchnicznego wynosi 30-35 cm. Gleby brunatne wyługowane pod względem budowy profilu zbliżone są do gleb brunatnych właściwych. Różnią się od nich właściwościami chemicznymi. Są głębiej odwapnione (węglan wapnia poniżej 100 cm) i zakwaszone w poziomie próchnicznym. Wykazują odczyn kwaśny albo słabo kwaśny, rzadziej zbliżony do obojętnego. Są przeważnie ubogie w przyswajalny fosfor i potas, natomiast średnio zasobne lub zasobne w magnez. Miąższość poziomu próchnicznego wynosi 25-30 cm. Na ogół gleby te mają uregulowane stosunki wodne.

W obszarze rozległej wychodni kredowej (opoki margliste, opoki, miejscami kreda pisząca) wykształciły się gleby wapnicowe - rędziny ciężkie na opokach oraz rędziny próchniczne na marglach wapnistych i kredzie piszącej. Są to gleby porowate, ale o małej pojemności powietrznej i przepuszczalności ze względu na ciężki skład granulometryczny, a także dużą zawartość części koloidalnych. Rędziny odznaczają się bardzo wysoką zawartością maksymalnej wody higroskopowej, jednakże duży procent wody znajdującej się w glebie jest niedostępny dla roślin (15-20%), mogą być okresowo za suche w okresach niedoboru opadów atmosferycznych. Ponadto są glebami bardzo plastycznymi, wykazującymi dużą spójność i przylepność. Właściwości te mają wpływ na optymalny moment orki (rędziny ciężkie należą do tzw. gleb „minutowych”). Zawartość węgla organicznego wynosi średnio 2%, są na ogół średnio zasobne w przyswajalny fosfor i potas oraz stosunkowo ubogie w magnez (zwłaszcza rędziny wytworzone na opokach). Odczyn przeważnie jest obojętny lub zasadowy.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Sporadycznie w obszarze gminy występują czarne ziemie właściwe. Wykształciły się one zarówno na podłożu lessowym, jak i piaszczysto-gliniastym w warunkach nadmiernego uwilgotnienia, często przy udziale roślinności łąkowej. Występują w lokalnych obniżeniach, w dolnych partiach stoków lub u ich podnóży. Gleby te odznaczają się dużą zawartością substancji organicznych i poziomem próchnicznym o dużej miąższości. Część tych gleb powstała na drodze ewolucji gleb bagiennych, w wyniku obniżenia poziomu wody gruntowej po melioracji. Są one okresowo nadmiernie uwilgotnione. Użytkowane są jako trwałe użytki zielone. Są one zasobne lub średnio zasobne w fosfor i magnez, a ubogie w potas.

W gminie Tyszowce gleby zaliczane są do sześciu klas bonitacyjnych (I-VI). Dominują gleby klasy III i IV. Odpowiednio do typów gleb oraz ich bonitacyjnych klas wykształciły się kompleksy rolniczej przydatności gleb, tworzące typy siedliskowe rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Występują tu kompleksy pszenne (bardzo dobry, dobry i wadliwy), kompleksy żytnie (bardzo dobry, dobry, słaby i bardzo słaby) oraz zbożowo pastewne.

Gmina Tyszowce położona jest w krainie geobotanicznej Rostocze w okręgu Zamojskim, podokręgu Wożuczyńskim, jedynie mały fragment południowo-zachodni zaliczany jest do okręgu Rostocze Środkowe i Południowe, podokręg Zwierzyniecki. Pod względem zoogeograficznym gmina położona jest w okręgu subpontyjskim, natomiast pod względem przyrodniczo-leśnym w krainie małopolskiej, dzielnicy Rostocza, na pograniczu dwóch mezoregionów: Rostocza Środkowego i Rostocza Wschodniego. Położenie obszaru gminy na pograniczu różnych jednostek regionalnych geobotanicznych i przyrodniczo leśnych jest potwierdzeniem dużej bioróżnorodności terenu i zróżnicowania przestrzennego walorów przyrodniczych. Zróżnicowanie biocenotyczne terenu jest pochodną warunków geomorfologicznych, hydrologicznych, glebowych, klimatycznych w przeszłości i obecnie oraz antropopresji. Znaczna część flory, a szczególnie gatunki rzadkie wywodzi się z różnych okresów kształtowania się flory po ustąpieniu lodowca (około 10 000 lat temu). Dziś występują one w postaci reliktywów powiązanych z obszarami o klimatach dawniej u nas dominujących. Stąd wywodzi się określenie odpowiednich elementów geograficznych lub genetycznych (arktyczny, borealny, środkowoeuropejski, śródziemnomorski, atlantycki, pontyjski, południowosyberyjski i śródziemnomorski).

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

W podokręgu Wożuczyńskim (w przybliżeniu obszar gminy zaliczany do Grzędy Sokolskiej) dominują gatunki środkowoeuropejskie (162) oraz pontyjskie (91), natomiast w podokręgu Zwierzynieckim (obszar gminy zaliczany do Roztocza Środkowego) dominują gatunki środkowoeuropejskie (155) i borealne (129). W podokręgu Zwierzynieckim znacznie mniejszy udział niż w podokręgu Wożuczyńskim mają gatunki pontyjskie (33), południowosyberyjskie (25), śródziemnomorskie (11). Liczniejsze są jednak gatunki górskie 7467 i atlantyckie 7137. Łącznie flora naczyniowa podokręgu Zwierzynieckiego liczy 412 gatunków zaliczanych do różnych elementów geograficznych i jest nieco uboższa pod względem liczebności od flory Podokręgu Wożuczyńskiego 7422 gatunki. Wyróżnikiem podokręgu Wożuczyńskiego (północno-wschodnia część gminy) jest znaczny udział gatunków pontyjskich, natomiast Zwierzynieckiego (południowo-zachodnia część gminy) - najliczniejszy na Lubelszczyźnie udział gatunków górskich.

Podstawowym siedliskiem reliktovej flory borealnej, pontyjskiej, południowosyberyjskiej i śródziemnomorskiej są lasy liściaste. Skupiają się w nich też gatunki środkowoeuropejskie i górskie. Drugim podstawowym siedliskiem są ciepłolubne i widne zarośla oraz murawy kserotermiczne. Skupiają one głównie florę pontyjską i środkowoeuropejską. Dużo roślin borealnych występuje też w naturalnych zbiorowiskach łąkowych, w zbiorowiskach ruderalnych i segetalnych oraz na torfowiskach przejściowych.

Powierzchnia gruntów użytkowanych rolniczo, (gr. orne, sady, użytki zielone) wynosi 105,53 km² co stanowi 81,5% powierzchni gminy. Lasy zajmują powierzchnię 13,97 km², co stanowi 11 % powierzchni. Pozostałą część stanowią wody, drogi, tereny zabudowane, tereny eksploatacji surowców i nieużytki.

Odpowiednio do struktury użytkowania ziemi ukształtowała się struktura przyrodnicza gminy. W obszarach wierzchowinowych występują biocenozy rolnicze jednoroczne pól uprawnych i biocenozy leśne, natomiast w dolinie Wieprza biocenozy rolnicze łąkowe i wodno-torfowiskowe oraz biocenozy leśne.

Gatunkami tworzącymi drzewostany są: buk zwyczajny, dąb szypułkowy oraz sosna zwyczajna. W domieszce występuje topola osika, grab zwyczajny, brzoza brodawkowata, modrzew polski i jodła pospolita. Występują także drzewostany sosnowe i sosnowo-dębowe.

Lasy są ostoją fauny leśnej. Występuje tu jeleń, sarna, lis, kuna leśna, dzik, borsuk, zając, bażant, kuropatwa. Widywany jest też wilk. Na przestrzeni lat 1990-1999 na terenie

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Nadleśnictwa Tomaszów wzrosła liczebność lisa, wilka, jelenia, borsuka i dzika, spadła liczebność sarny, zająca, bażanta i kuropatwy. Awifaunę reprezentują; zięba, świstuszka, rudzik oraz ptaki drapieżne takie jak jastrząb, kania, myszołów - żerujące na polach uprawnych (nornice). Lasy, pomimo powtarzających się klęsk żywiołowych (huragany - 1992, 1994, 1997, okiść - 1997), posiadają dużą naturalną odporność na choroby grzybowe i gradacje szkodników owadzych, wynikającą ze składu gatunkowego, występującego podrostu i podszytu i są w dobrym stanie sanitarnym.

Zbiorowiska łąkowe występują w dolinie Wieprza. Dominują łąki rajgrasowe o charakterze antropogenicznym (łąki kośne), rzadziej naturalnym z rajgrasem wyniosłym, wiechliną łąkową i kupkówką pospolitą jako gatunkami dominującymi i wyczyńcem łąkowym, kostrzewą czerwoną, mietlicą białawą, koniczyną białą, rzeżuchą łąkową, babką lancetowatą i bodziszkiem łąkowym w domieszce. Powstanie tych zbiorowisk wiąże się z podsiewami mieszanek traw, mniej lub bardziej intensywnym nawożeniem, a także zabiegami pielęgnacyjnymi. Nad rzeką występują głównie łąki wyczyńcowe z wyczyńcem łąkowym, kostrzewą czerwoną, wiechliną łąkową jako gatunkami dominującymi z jaskrem ostrym i firletką poszarpaną w domieszce. łąki kośne występują na osuszonych zbiorowiskach torfowiskowych oraz trzęślicowych. Najbliżej koryta rzeki spotyka się siedliska łąkowe zastoiskowe rzadziej łągi właściwe. W składzie flory stycznym użytków zielonych na tych siedliskach dominują trzciny, oczerety, trzęślica modra, turzyce niskie, wyczyńiec łąkowy, wiechliną błotna, manna jadalna, turzyca błotna, śmiełek darniowy. Ze zbiorowiskami łąkowymi związany jest fauna łąkowa, zarośla z takimi gatunkami jak brzęczek, remiz, potrzos, derkacz, bocian biały.

Zbiorowiska torfowiskowe niskie występujące w płaskim i szerokim dnie doliny rzecznej zostały osuszone zabiegami melioracyjnymi w strefie przypowierzchniowej i zamienione na łąki kośne. W dolinie Wieprza znajdują się złoża torfu. Są to złoża niskie, szuwarowo - turzycowiskowe, turzycowiskowe lub mechowiskowe. Średnia miąższość złóż waha się w przedziale od 1,52m do 2,41m. Torfowiska są zmeliorowane i użytkowane gospodarczo, dlatego zostały wyłączone z potencjalnej bazy zasobowej kraju i podlegają ochronie. Naturalnych zbiorowisk torfowiskowych praktycznie nie ma.

Do zarośli i muraw kserotermicznych zaliczane są zbiorowiska siedlisk wapieniolubnych o zróżnicowanym uwilgotnieniu podłoża i ocienieniu. Zbiorowiska

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

o charakterze zaroślowym cechuje występowanie wisienki karłowatej, derenia świdwy, leszczyny, szakłaka pospolitego i ligustru pospolitego. Powstają one w wyniku wycinania dąbrów świetlistych oraz zarastania nie wypasanych muraw stepowych. Murawy kserotermiczne na podłożu lessowym wydzielają się skupieniami z ostnicą włosowatą strzęplicą nadobną i kostrzewą bruzdkowaną oraz rutewką i szałwią łąkową. Związana z siedliskami muraw i zarośli kserotermicznych oraz stepopodobnych fauna ksero-termiczna reprezentowana jest przez takie gatunki jak: trzmieł stepowy, pokrzewka ciernista, jaszczurka zielona, ryjkowce, owady pszczołowate. Spotykane są też rzadkie gatunki motyli. Małe fragmenty zarośli muraw kserotermicznych spotyka się na południowo-zachodnich i zachodnich stokach.

Zbiorowiska synantropijne rozwinęły się na terenach zagospodarowanych przez człowieka i różnicują się na dwie grupy; ruderalną - towarzyszącą zwłaszcza przydrożom, przychaciom, zrębom leśnym oraz segetalną - występującą wśród upraw rolnych (roślin zbożowych i okopowych).

Duże znaczenie ekologiczne mają również skupiska starodrzewu w parkach pałacowych i podworskich oraz na starych cmentarzach kościelnych i grzebalnych oraz zadrzewienia przydrożne.

Dolina Wieprza z kompleksem dużych stawów jest ostoją fauny wodno-błotnej. Herpetofaunę reprezentuje tu 9 gatunków płazów (traszka zwyczajna i grzebieniasta, kumak nizinny, ropucha szara, ropucha zielona, rzekotka drzewna, żaba wodna, trawna i moczarowa) oraz 5 gatunków gadów (jaszczurka zwinka, jaszczurka żyworodna, padalec, zaskroniec zwyczajny i żmija zygzakowata). Dla płazów i gadów najbliższe okolice stawów (zagłębienia wypełnione wodą, podmokłe miejsca otoczone roślinnością zielną i krzewiastą, łąki, groble) są bardzo ważnym miejscem rozrodu, rozwoju i życia.

Awifaunę stawów reprezentuje 152 gatunków ptaków, spośród których 58 należy do lęgowych i prawdopodobnie lęgowych, 39 do lęgowych w bezpośrednim sąsiedztwie omawianego terenu (przylegające łąki, las, pola, zabudowania) a zalatujących na stawy (np. w celu zdobycia pokarmu) oraz 55 gatunków przelotnych i zimujących. Spośród nich kilka jest na czerwonej liście zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce m.in. bąk, kropiatka, zielonka, rybitwa białowąsa. Niektóre spośród występujących tu ptaków np. derkacz należą do silnie zagrożonych wyginięciem w całej Europie.

1.3.4 Obszary chronione

Ze względu na wysokie walory zasobów środowiska naturalnego i ochronę prawną, na terenie gminy zlokalizowane są następujące obszary chronione:

- „Skarpa Dobużańska” - Rezerwat częściowy, stepowy o powierzchni 5,07 ha, utworzony w 1989 roku w miejscowości Mikulin, w gminie Tyszowce, położony na prawym zboczu doliny Huczwy pomiędzy Dobużkiem a Mikulinem. Celem jego utworzenia było zachowanie zbiorowisk roślinności kserotermicznej. W rezerwacie tym występuje wiele rzadkich roślin np.: oman wąskolistny i szorstki, turzyca niska, ozota zwyczajna, zawilec wielkokwiatowy, szczodrzec ruski, pajęcznica gałęzista, szparag, przetaczniki (ząbkowany, rozesłany i pagórkowy), pierwiosnka lekarska. Rośnie tu też, spotykany na Lubelszczyźnie jedynie w kilku stanowiskach - żmijowiec czerwony. W rezerwacie występują też bardzo licznie przedstawiciele fauny typowej dla tych stanowisk. Oprócz wielu gatunków owadów i ryjkowców żyje tu tchórz stepowy.
- „Ostoja Pastwiska nad Huczwą” utworzona w miejscu występowania jednej z nielicznych zwartych kolonii susła perełkowanego – gatunku znajdującego się w załączniku II do Dyrektywy Siedliskowej. Podczas inwentaryzacji przeprowadzonej w 1999 roku wielkość występującej tu populacji oszacowano na około 2000 osobników. Pastwiska nad Huczwą Stanowią specjalny obszar ochrony siedlisk Natura 2000. W krajobrazie ostoi dominują ekstensywnie użytkowane pastwiska oraz zbiorowiska łąkowe z niewielkimi zaroślami, które pokrywają około 85 % tego obszaru.
- Zlewnia Górnej Huczwy - obszar ten obejmuje 6504,6 ha, zlewnię górnego biegu rzeki Huczwy oraz 2 kompleksy stawów rybnych; w Łaszczowie i Zimnie. Łąki w dolinie Huczwy i jej dopływów są w znacznym stopniu zmeliorowane i użytkowane jako łąki kośne, choć nie brak rozległych tutrzykowisk i niewielkich starorzeczy oraz pasów zakrzaczeń. Niewielkie fragmenty ulegają powtórnemu zabagnieniu. Występuje tu co najmniej 31 gatunków ptaków z Załącznika Dyrektywy Ptasiej, 3 gatunki z Polskiej Czerwonej Księgi. Bardzo ważna jest ostoja derkacza.
- Dolina Sieniochy - to jeden z największych w Polsce kompleksów łąk trzęślicowych. Oprócz pięciu gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi Roślin występuje tu także jedno z dwóch potwierdzonych stanowisk niebielistki trwałej typowej w kraju. Obszar obejmuje dolinę rzeki Sieniochy od wsi Komarów (na zachodzie) do Czermno (na wschodzie), na

terenie województwa lubelskiego. Zajmuje on powierzchnię 2693,09 ha. Znajdują się tu rozległe torfowiska przejściowe i nakredowe, w części użytkowane ekstensywnie (jako łąki kośne, eksploatacja torfu), w części nieużytkowane. Obszar obejmuje m.in. kompleks torfowisk koło Śniatycz.

Wartość przyrodnicza i znaczenie. Jest to jeden z największych w Polsce (ok. 800 ha powierzchni) kompleksów bardzo bogatych florystycznie łąk trzęślicowych. Ponadto Występują tu bardzo rzadkie i dobrze wykształcone zbiorowiska: Orchido-Schoenetum nigricans , zbiorowisko z Schoenus ferrugineus, Betulo-Salici repentis i Cladietum marisci. Obszar obejmuje też dobrze zachowane torfowisko nakredowe w rejonie Śniatycz. Występują tu największe dotychczas znane w Polsce populacje następujących gatunków flory: Swertia perennis ssp. perennis, Gymnadenia conopsea ssp. densiphora oraz jedne z największych w Polsce populacji: Angelica palustris i Liparis Loeselii. Niebielistka trwała typowa (Swertia perennis ssp. perennis) ma tutaj jedyne obecnie znane stanowisko woj. lubelskim i jedno z 2 potwierdzonych obecnie w Polsce. Występuje 5 gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi Roślin: Betula humilis, Schoenus nigricans (jedyne stanowisko w woj. Lubelskim i jedno z kilku w Polsce), Liparis loeseli, Angelica palustre, Dactylorhiza incarnata ssp. ochroleuca. Obszar jest też ważny dla ochrony pięciu gatunków motyli z Załącznika II Dyrektywy Rady 92/43/EWG: Maculinea telejus, Maculinea nausitous, Coenonympha oedippus, Lycaena dispar i Lycaena helle. Stanowisko motyla (Coenonympha oedippus) jest jednym z 4 obecnie znanych w Polsce stanowisk.

1.4. Ludność i procesy demograficzne

Na koniec 2014 roku (stan na 31.12.2014 r.) gminę zamieszkiwało 5 859 osób, w tym 2 939 kobiety (50,16% wszystkich mieszkańców), z czego 2170 osób na terenie miasta Tyszowce, a 3689 na terenie wiejskim gminy. Na 1 km² powierzchni gminy przypadało 46 osób i jest to wartość niższa od średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego, która wynosi 58 osób/km².

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Tabela 1. Ludność gminy Tyszowce na tle innych gmin powiatu tomaszowskiego i województwa lubelskiego (31.12.2014r.)

Gmina	Powierzchnia w km ²	Ludność				kobiety na 100 mężczyzn
		ogółem	mężczyźni	kobiety	na 1 km ²	
Bełzec	33,5	3415	1711	1704	102	100
Jarczów	106,6	3594	1792	1802	34	101
Krynice	73,6	3365	1659	1706	46	103
Lubycza Królewska	208,1	6418	3210	3208	31	100
Łaszczów	128,3	6348	3095	3253	49	105
Rachanie	94,3	5349	2689	2660	57	99
Susiec	190,8	7702	3872	3830	40	99
Tarnawatka	82,9	4022	2027	1995	49	98
Telatyn	111,8	4197	2098	2099	38	100
Tomaszów Lubelski (M.)	13,3	19824	9446	10378	1492	110
Tomaszów Lubelski	170,9	11363	5593	5770	66	103
Tyszowce	128,3	5859	2920	2939	46	101
Ulhówek	146,6	4929	2469	2460	34	100
Powiat	1488,9	86385	42581	43804	58	103
Województwo	25122,5	2156150	1045350	1110800	85	106

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014, BDL 2014

W gminie Tyszowce na 100 mężczyzn przypadało 101 kobiet i jest to wartość niższa od średniej powiatowej (103 kobiety na 100 mężczyzn) oraz odbiegająca od średniej wojewódzkiej (106 kobiet na 100 mężczyzn). Pod względem liczby kobiet przypadających na 100 mężczyzn gmina znajduje się na 8 miejscu w powiecie i na 73 miejscu w skali województwa.

Biorąc pod uwagę liczbę ludności przypadającej na 1 km² powierzchni gmina Tyszowce zajmuje 7 lokatę w powiecie i 125 w województwie.

W tym samym okresie struktura wiekowa mieszkańców gminy przedstawia się w następujący sposób:

- Osoby w wieku przedprodukcyjnym - 18,7%;
- Osoby w wieku produkcyjnym - 60,5%;

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

- Osoby w wieku poprodukcyjnym -19,0%.

Ludność w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2010 roku wynosiła 67,1 w 2012 roku odpowiednio 66,0 natomiast w 2014 r. 65,2 osób. W związku z powyższym należy zauważyć tendencję malejącą w tym obszarze.

Tabela 2. Struktura wiekowa mieszkańców gminy Tyszowce (31.12.2014r.)

Jednostka	Ogółem	w wieku						Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym
		Przedprodukcyjny		Produkcyjnym		Poprodukcyjnym		
		razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety	
Tyszowce	5859	1087	500	3521	1573	1251	866	65,2
Powiat Tomaszowski	86385	15323	7490	54052	24627	17010	11687	59
Województwo Lubelskie	2147746	388607	189761	1340617	627148	418522	289847	59

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014, BDL 2014

Wskaźnik przyrostu naturalnego od kilku lat utrzymuje wartość ujemną, a w roku 2014 osiągnął wartość: -3,2 (na 1000 osób). Należy podkreślić, że wskaźnik ten stanowi jedną z najniższych wartości wśród gmin w powiecie tomaszowskim i jest prawie 2 razy niższy niż w powiecie i ponad 3 razy wyższy niż w województwie lubelskim.

Tabela 3. Ruch naturalny ludności na tle gmin powiatu tomaszowskiego i województwa (31.12.2013r.)

Gmina	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny
	w liczbach bezwzględnych			na 1000 ludności		
Bełżec	24	20	4	8,57	10,83	-2,26
Jarczów	36	49	-13	9,89	13,46	-3,57
Krynice	28	50	-22	8,21	14,65	-6,45
Lubycza Królewska	56	66	-10	8,61	10,14	-1,54
Łaszczów	36	79	-43	5,58	12,24	-6,66

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Rachanie	48	83	-35	8,92	15,42	-6,5
Susiec	80	95	-15	10,35	12,29	-1,94
Tarnawatka	36	56	-20	8,94	13,91	-4,97
Telatyn	40	61	-21	9,37	14,28	-4,92
Tomaszów Lubelski (M.)	186	157	29	9,26	7,82	1,44
Tomaszów Lubelski	88	100	-12	7,8	8,86	-1,06
Tyszowce	52	71	-19	8,75	11,95	-3,2
Ulhówek	37	57	-20	7,41	11,42	-4,01
Powiat	747	944	-197	8,57	10,83	-2,26
Województwo	19738	22849	-3111	9,14	10,58	-1,44

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014

Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku z roku na rok systematycznie maleje liczba ludności województwa lubelskiego. W 2014 roku, pomimo odnotowanego wzrostu liczby urodzeń i zmniejszenia liczby zgonów, podobnie jak w latach ubiegłych, utrzymał się ujemny przyrost naturalny. Saldo migracji ludności na pobyt stały w omawianym okresie, także było ujemne¹. Oznacza to, że liczba osób wymeldowanych z pobytu stałego w ciągu omawianego okresu przekroczyła liczbę osób zameldowanych na pobyt stały w tym czasie.

Prawdopodobnie przyczyną odpływu ludności z terenu gminy jest emigracja do miast w celach zawodowych, osobistych i zarobkowych.

Tabela 4 i 5. Przyrost naturalny i saldo migracji w gminie Tyszowce w latach 2010-2014.

Na 1000 ludności	2010	2011	2012	2013	2014
Zgony	83	93	83	71	72
Przyrost naturalny	-19	-33	-26	-19	-17
Urodzenia żywe	64	60	57	52	55

Saldo migracji na pobyt stały	2010	2011	2012	2013	2014
Saldo migracji wewnętrznych	-46	-40	-30	-44	33
Saldo migracji zagranicznych	0	0	-3	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

¹ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa lubelskiego w 2014 r., Maj 2015.

1.5. Warunki życia mieszkańców

1.5.1. Rynek pracy i wynagrodzenia

W województwie lubelskim obserwuje się tendencję wzrostową zatrudnienia w sektorze przedsiębiorstw. Przeciętne zatrudnienie w sektorze przedsiębiorstw w województwie lubelskim w 2014 r. ukształtowało się na poziomie 179,9 tys. osób, tj. wyższym o 0,3% w stosunku do poprzedniego roku (wobec spadku o 1,4% w 2013 r.). W skali kraju odnotowano wzrost zatrudnienia w porównaniu z rokiem poprzednim o 0,6% (po spadku o 1,0% w 2013 r.)².

Pod koniec 2013 roku wg danych GUS w gminie Tyszowce zatrudnionych było 570 osób, z czego 59,3 % stanowiły kobiety. Należy zaznaczyć, iż dane te nie dotyczą podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób oraz gospodarstw indywidualnych w rolnictwie. W tym miejscu wyraźnie widać dominację zatrudnienia w usługach. W branży tej zatrudnionych jest 330 osób, co stanowi 57,89% wszystkich pracujących. Istotną rolę odgrywają również przemysł i budownictwo. Pracę w tej branży znalazło łącznie 217 osoby (38,07%).

Tabela 6. Pracujący w gminie Tyszowce na tle innych gmin powiatu tomaszowskiego i województwa (31.12.2013)³.

Gmina	Ogółem		Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	Przemysł i budownictwo	Usługi	
	Ogółem	w tym kobiety			rynkowe	nierynkowe
Bełżec	704	257	-	-	37	117
Jarczów	149	99	9	-	-	108
Krynice	123	82	13	-	-	99
Lubycza Królewska	841	340	162	215	156	308
Łaszczów	930	443	61	483	148	238
Rachanie	254	164	20	39	33	162
Susiec	319	181	-	64	-	202

² Tamże.

³ Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, których liczba pracujących przekracza 9 osób; bez pracujących w gospodarstwach indywidualnie w rolnictwie.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Tarnawatka	222	107	-	84	-	99
Telatyn	168	109	30	-	-	100
Tomaszów Lubelski (M.)	5716	2775	22	1600	1374	2720
Tomaszów Lubelski	589	292	64	151	98	276
Tyszowce	570	338	23	217	39	291
Ulhówek	245	155	-	-	42	139
Powiat	10830	5342	498	3455	2018	4859
Województwo	371309	192301	4522	110329	82397	174061

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014

Analizując rynek pracy w gminie Tyszowce na przestrzeni kilku lat (2010-2014), można zauważyć tendencję spadkową liczby pracujących zarówno wśród mężczyzn i kobiet.

Tabela 7. Pracujący w gminie Tyszowce w latach 2010-2014⁴.

Pracujący	2010	2011	2012	2013	2014
ogółem	500	468	456	570	536
mężczyźni	206	184	166	232	207
kobiety	294	284	290	338	329

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w sektorze przedsiębiorstw w 2014 r., w województwie lubelskim ukształtowało się na poziomie wyższym niż rok wcześniej, jednak w drugiej połowie roku tempo wzrostu w kolejnych okresach narastających, w porównaniu z analogicznymi okresami ub. roku, uległo spowolnieniu. W porównaniu z 2013 r. zwiększyło się również średnie wynagrodzenie za godzinę pracy.

Przeciętne wynagrodzenie brutto to stosunek sumy wynagrodzeń osobowych brutto, honorariów wypłaconych niektórym grupom pracowników za prace wynikające z umowy o pracę, wypłat z tytułu udziału w zysku do podziału lub w nadwyżce bilansowej w spółdzielniach oraz dodatkowych wynagrodzeń rocznych dla pracowników jednostek sfery

⁴ Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, których liczba pracujących przekracza 9 osób; bez pracujących w gospodarstwach indywidualnie w rolnictwie.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

budżetowej do przeciętnej liczby zatrudnionych w danym okresie, po wyeliminowaniu osób wykonujących pracę nakładczą oraz zatrudnionych za granicą⁵.

W 2014 r. w województwie lubelskim przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w sektorze przedsiębiorstw osiągnęło poziom 3428,42 zł i było wyższe niż w roku poprzednim o 3,1%. W kraju przeciętna płaca brutto wyniosła 3980,24 zł, co oznacza wzrost o 3,7% w odniesieniu do zanotowanej przed rokiem.

Powiat tomaszowski jest regionem w którym przeciętne wynagrodzenie stanowi jedną z najniższych wartości w porównaniu z całym województwem lubelskim. Dane te pokazują znaczną, pogłębiającą się dysproporcję wartości przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pomiędzy powiatem tomaszowskim (2931,59 zł) a województwem lubelskim (3488,61 zł). Wiele powiatów województwa lubelskiego odnotowało znacznie większy wzrost przeciętnego wynagrodzenia w roku 2013 w porównaniu do roku 2010. Jest to jedna z najważniejszych przyczyn migracji ludności z tego regionu.

Należy zauważyć, iż w gminie Tyszowce wartość średniego miesięcznego wynagrodzenia brutto kształtuje się poniżej, a w niektórych przypadkach w granicach średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego.

Na uwagę zasługuje fakt, iż obserwuje się tendencję rosnącą przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto powiecie tomaszowskim. (Tabela 9). Świadczyć to może poprawie sytuacji ekonomiczno-gospodarczej regionu, a co za tym idzie poprawie warunków życia ludności.

Tabela 8. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w powiecie tomaszowskim na tle podregionu i województwa⁶ (31.12.2013r.)

	Ogółem	Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	Przemysł i budownictwo	Usługi	
				rynkowe	nierynkowe
Powiat	2931,59	4022,11	2537,87	1973,84	3468,25
Podregion chełmsko-zamojski	3130,9	5158,08	2606,21	2516,98	3591,33
Województwo	3488,61	4533,82	3524,3	2642,85	3779,17

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014

⁵ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa lubelskiego w 2014 r., Maj 2015.

⁶ Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, których liczba pracujących przekracza 9 osób; bez pracujących w gospodarstwach indywidualnie w rolnictwie.

1.5.2. Bezrobocie

Bezrobocie jest zjawiskiem społecznym i gospodarczym polegającym na tym, iż część ludzi zdolnych i gotowych do podjęcia pracy nie może jej podjąć. Są oni gotowi pracować na warunkach, które występują w gospodarce w danym czasie, lecz nie mają możliwości pracowania ze względu na to, iż nie ma dla nich pracy.

Według obowiązującej ustawy z dnia 14 grudnia 1994 r. o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu, bezrobotnym jest osoba nie zatrudniona i nie wykonująca innej pracy zarobkowej, zdolna i gotowa do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy obowiązującego w danym zawodzie lub służbie, nie ucząca się w szkole w systemie dziennym, zarejestrowana we właściwym według miejsca zameldowania rejonowym urzędzie pracy.

Liczba bezrobotnych w województwie lubelskim w grudniu 2014 r. wynosiła 116869 osób, co stawiało województwo na 8 miejscu w kraju pod względem liczby bezrobotnych. Stan bezrobocia w powiecie tomaszowskim w dniu 31.12.2013 r. kształtował się następująco:
- bezrobotni ogółem: 6107 osób, w tym kobiety- 2925

Na dzień 31.12.2014 r. liczba bezrobotnych w powiecie wynosiła 4975, w tym 2354 kobiet⁷. Na koniec ubiegłego roku bezrobocie w powiecie tomaszowskim wynosiło 13,2%. W maju br. bezrobocie w powiecie wynosiło 11,8% (4,4 tys. osób).

W gminie Tyszowce liczba osób bezrobotnych wynosiła 179 osób, z czego 50,3% stanowiły kobiety (stan na koniec września 2015 r.)⁸. Dla porównania, na koniec grudnia 2013 r. liczba bezrobotnych w gminie wynosiła 335 osób. Aktualnie gmina Tyszowce pod względem liczby bezrobotnych zajmuje 8 miejsce w powiecie tomaszowskim.

Analizując problem bezrobocia można zauważyć, iż następuje tendencja spadkowa tego zjawiska. Zmiany te prawdopodobnie mogą być związane z obserwowanym aktualnie wzrostem gospodarczym w kraju, którego beneficjentami są również mieszkańcy gminy Tyszowce.

Tabela 9. Bezrobotni w poszczególnych gminach w Tomaszowie Lubelskim (stan na koniec września 2015r.).

⁷ Analiza sytuacji na rynku pracy w województwie lubelskim w 2014 r., Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie.

⁸ Dane z Powiatowego Urzędu Pracy w Tomaszowie Lubelskim.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

l.p.	Gmina	Bezrobotni ogółem	Kobiety		Bezrobotni uprawnieni do zasiłku		Bez doświadczenia zawodowego		Długotrwałe bezrobotni		Młodzież do 25 roku życia	Niepełnosprawni
			liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
1.	Tomaszów Lubelski (m.)	811	413	50,9	103	12,7	218	26,9	457	56,4	85	46
2.	Bełżec	170	95	55,9	15	8,8	42	24,7	103	60,6	32	6
3.	Jarczów	131	71	54,2	7	5,3	59	45,0	76	58,0	36	2
4.	Krynice	93	45	48,4	7	7,5	30	32,3	59	63,4	20	4
5.	Lubycza Królewska	497	271	54,5	16	3,2	172	34,6	346	69,6	87	18
6.	Łaszczów	222	115	51,8	18	8,1	67	30,2	119	53,6	40	11
7.	Rachanie	280	137	48,9	21	7,5	83	29,6	181	64,6	44	13
8.	Susiec	321	166	52,4	24	7,5	115	35,8	178	55,5	66	10
9.	Tarnawatka	222	127	57,2	17	7,7	74	33,3	134	60,4	37	10
10.	Telatyn	157	97	61,8	7	4,5	89	56,7	91	58,0	39	5
11.	Tomaszów Lubelski	499	289	57,9	31	6,2	185	37,1	271	54,3	112	22
12.	Tyszowce	179	90	50,3	7	3,9	66	36,9	109	60,9	39	9
13.	Ulhówek	325	170	52,3	4	1,2	161	49,5	217	66,8	73	11

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Powiatowego Urzędu Pracy w Tomaszowie Lubelskim.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

1.5.3. Zasoby mieszkaniowe

Na terenie Gminy Tyszowce znajduje się 1830 mieszkań o łącznej powierzchni użytkowej 169667 m². Biorąc pod uwagę przeciętną powierzchnię użytkową 1 mieszkania w zasobach mieszkaniowych, gmina Tyszowce plasuje się na 3 miejscu w powiecie i 45 w województwie. Jest to wskaźnik wysoki w stosunku do innych gmin. Pod względem liczby mieszkań gmina również znajduje się na wysokiej pozycji w powiecie.

Sytuacja mieszkaniowa nie sprzyja turystyce, która wymaga nie tylko większej, niż przeciętnie powierzchni mieszkań, ale przede wszystkim wyraźnego nadmiaru ilości izb w mieszkaniach w stosunku do liczby zamieszkujących je osób. W typowo turystycznych terenach wskaźniki te są zdecydowanie większe, niż w gminie Tyszowce.

Tabela 10. Zasoby mieszkaniowe gminy Tyszowce na tle innych gmin powiatu i województwa (31.12.2005).

Gmina	Mieszkania	Izby	Powierzchnia użytkowa mieszkań w m ²	Przeciętna				
				liczba izb w mieszkaniu	liczba osób na		powierzchnia użytkowa w m ²	
					1 mieszkanie	1 izbę	1 mieszkania	na 1 osobę
Bełżec	1037	4164	84888	4,02	3,31	0,82	81,9	24,7
Jarczów	1185	4530	107628	3,82	3,07	0,80	90,8	29,6
Krynice	1121	4167	93251	3,72	3,04	0,82	83,2	27,4
Lubycza Królewska	2038	7763	153207	3,81	3,18	0,84	75,2	23,6
Łaszczów	2092	8168	182980	3,90	3,06	0,78	87,5	28,6
Rachanie	1785	6483	139737	3,63	3,01	0,83	78,3	26,0
Susiec	2436	9264	206057	3,80	3,18	0,84	84,6	26,6
Tarnawatka	1272	4712	101049	3,70	3,17	0,86	79,4	25,1
Telatyn	1239	5000	120866	4,04	3,43	0,85	97,6	28,4
Tomaszów Lubelski (M.)	6753	29480	556969	4,37	2,96	0,68	82,5	27,9
Tomaszów Lubelski	3469	14430	329825	4,16	3,25	0,78	95,1	29,2

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Tyszowce	1830	7210	169667	3,94	3,23	0,82	92,7	28,7
Ulhówek	1637	6116	133495	3,74	3,04	0,81	81,5	26,8
Powiat	27894	111487	2379619	4,00	3,12	0,78	85,3	27,4
Województwo	751092	2878857	57428207	3,83	2,87	0,75	76,5	26,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014

Pomimo ogólnie wysokiej pozycji w zakresie zasobów mieszkaniowych, w gminie Tyszowce obserwuje się tendencję wzrostową powierzchni użytkowej mieszkania i powierzchni na 1 osobę.

Tabela 11. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w latach 2010-2013.

przeciętna pow. użytkowa	jedn.	2010	2011	2012	2013	2014
1 mieszkania	osoba	92,7	92,7	92,7	92,7	92,7
na 1 osobę	osoba	27,7	28,1	28,4	28,7	28,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Istotnym elementem świadczącym o warunkach życia mieszkańców jest stan oraz jakość zasobów mieszkaniowych gminy. Ważnym kryterium oceny standardów mieszkaniowych jest ich dostęp do infrastruktury sanitarnej - wyposażenie w wodociąg, łazienkę, kanalizację i centralne ogrzewanie. W 2014 roku 86,61% mieszkań posiadało podłączenie do wodociągu. Ustęp splukiwany posiadało 77,59% mieszkań. Mieszkania wyposażone w łazienkę stanowiły 72,34% ogółu mieszkań. Centralne ogrzewanie posiadało 62,68% mieszkań. Niewielki odsetek mieszkań była zaopatrzona w gaz z sieci – 0,01%.

Pomimo tego, iż obserwuje się tendencję wzrostową wyposażenia mieszkań w wodociągi, łazienkę i centralne ogrzewanie na lata 2010-2014, to jest ona niewielka. Dane z 2014 roku pokazują, iż prawie 28 % mieszkań pozbawionych jest łazienki, centralnego ogrzewania 37%, a około 14 % nie posiada podłączenia do wodociągu.

Biorąc pod uwagę odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej, gmina Tyszowce plasuje się na 9 miejscu w powiecie i 168 w województwie. Pod względem dostępu do instalacji kanalizacyjnej, gmina zajmuje odpowiednio 9 miejsce w powiecie i 151

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

w województwie. Dostęp do sieci gazowej stawia gminę na 8 miejscu w powiecie i 126 w województwie.

Tabela 12. Dostęp mieszkań do urządzeń techniczno-sanitarnych w gminie Tyszowce

Mieszkania wyposażone w urządzenia techniczno-sanitarne:				
	2010	2011	2012	2013
wodociąg	1583	1583	1584	1585
ustęp spłukiwany	1418	1418	1419	1420
łazienka	1322	1322	1323	1324
centralne ogrzewanie	1145	1145	1146	1147
gaz z sieci	1	1	1	1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

1.5.4 Edukacja

Na terenie gminy funkcjonuje 5 szkół podstawowych i 1 gimnazjum. Ich lista przedstawia się następująco:

- Szkoła Podstawowa im. Jana Kilińskiego w Tyszowcach,
- Gimnazjum im. Konfederacji Tyszowieckiej w Tyszowcach,
- Zespół Szkół nr 5 w Tyszowcach,
- Szkoła Podstawowa w Czartowczyku,
- Szkoła Podstawowa w Przewalu,
- Szkoła Podstawowa w Perespie,
- Szkoła Podstawowa w Kazimierówce.

W roku szkolnym 2013/2014 w szkołach na terenie gminy kształciło się 335 uczniów w szkołach podstawowych, 197 uczniów w gimnazjum. W tym samym czasie do placówek wychowania przedszkolnego uczęszczało 165 dzieci⁹.

⁹ Dane ze Statystycznego Vademecum Samorządowca 2014.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Tabela 13. Wybrane dane z zakresu edukacji w gminie Tyszowce.

Edukacja	2010/2011	2012/2013	2013/2014
Placówki wychowania przedszkolnego	5	5	5
w tym przedszkola	1	1	1
Miejsca w przedszkolach	100	100	125
Dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego	133	168	165
w tym w przedszkolach	89	123	125
Szkoły podstawowe	5	5	5
Uczniowie szkół podstawowych	384	341	335
Szkoły gimnazjalne	1	1	1
Uczniowie szkół gimnazjalnych	222	208	197
Liczba uczniów przypadających na 1 oddział w szkołach:			
podstawowych	13	10	10
gimnazjalnych	25	22	23

Źródło: Statystyczne Vademecum Samorządowca 2014.

W roku szkolnym 2013/2014 w szkołach podstawowych w uczyło się 335dzieci, co stanowiło ponad 7,0% wszystkich uczniów pobierających naukę na tym poziomie w powiecie tomaszowskim.

Tabela 14. Szkoły podstawowe w roku szkolnym 2013/2014.

	Szkoły	Oddziały	Uczniowie
Gmina Tyszowce	5		335
Powiat	55	337	4765

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014

W tym samym roku szkolnym naukę w gimnazjum pobierało 197 uczniów. Udział uczniów placówki gimnazjalnej zlokalizowanej na Terenie gminy Tyszowce w skali powiatu osiągnął poziom ponad 7,0%.

Tabela 15. Gimnazja w roku szkolnym 2013/2014.

	Gimnazja	Oddziały	Uczniowie
Gmina Tyszowce	1		197
Powiat	23	133	2681

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014

Na terenie gminy Tyszowce jest jedna placówka kształcenia ponadgimnazjalnego. Młodzież z terenu gminy ma także możliwość kształcenia się na poziomie ponadgimnazjalnym w pozostałych szkołach położonych na terenie powiatu tomaszowskiego.

1.5.5 Ochrona zdrowia i opieka społeczna

Bezpośrednią podstawową opiekę zdrowotną nad mieszkańcami gminy sprawuje jeden niepubliczny zakład opieki zdrowotnej, który zlokalizowany jest w Tyszowce. Bardziej specjalistyczne usługi medyczne są świadczone w Tomaszowie Lubelskim.

Podstawową placówką świadczącą usługi zdrowotne na terenie powiatu tomaszowskiego jest Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej w Tomaszowie Lubelskim. Profil jego działalności obejmuje zakres: chorób wewnętrznych, chirurgii i ortopedii, pediatrii, ginekologii i położnictwa, gruźlicy i choroby płuc, chorób zakaźnych, neurologii, reumatologii, laryngologii, dermatologii i wenerologii, okulistyki, endokrynologii, audiologii, onkologii, dializoterapii, opieki paliatywnej, psychologii, rehabilitacji leczniczej, diagnostyki i analiz laboratoryjnych, stomatologii, ortodontcji, protetyki i chirurgii szczękowej. Wyżej wymienione świadczenia realizowane są w oddziałach szpitalnych i poradniach specjalistycznych.

Specjalistyczną opiekę szpitalną o zasięgu ponadregionalnym i wojewódzkim realizują szpitale kliniczne w Lublinie oraz szpitale w Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu, szpitale psychiatryczne w Lublinie, Suchowoli (powiat Radzyń Podlaski), Radecknicy (powiat Zamość) i zakład opiekuńczo leczniczy w Celejowie (powiat Puławy). W ramach lecznictwa uzdrowiskowego funkcjonują: szpitale uzdrowiskowe, sanatoria i zakłady przyrodolecznicze w Nałęczowie, Poniatowej, Adampolu i Krasnobrodzie.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Na terenie gminy Tyszowce organizacją pomocy społecznej zajmuje się Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, mający swoją siedzibę w Tyszowce. Głównym celem jego działalności jest zaspokajanie niezbędnych potrzeb życiowych osób i rodzin oraz umożliwienie im bytowania w warunkach odpowiadających godności człowieka oraz zapobieganie powstawaniu sytuacji zmuszających do korzystania z tego typu pomocy.

Do najważniejszych działań MOPS w Tyszowce należy zaliczyć:

- Świadczenia materialne (usługi opiekuńcze, kierowanie do domów pomocy społecznej, sprawienie pogrzebu, opłacanie składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne, rozwój infrastruktury pomocy społecznej,
- Świadczenia finansowe (Zasiłki stałe, okresowe, celowe i celowe specjalne),
- Świadczenia rzeczowe (dożywianie dzieci w szkołach),
- Praca socjalna,
- Wypłata świadczeń rodzinnych.

1.5.6 Kultura, sport i turystyka

Na terenie gminy Tyszowce działalność kulturalną prowadzi, Samorządowe Centrum Kultury w Tyszowcach, Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna im. Konfederacji Tyszowieckiej (księgozbiór - 19003 pozycje, liczba czytelników w ciągu roku – 1387)¹⁰, Koła Gospodyń Wiejskich, Ochotnicze Straże Pożarne, stowarzyszenia działające na terenie gminy.

Organizacje kulturalne działające na terenie gminy to:

- Koło Gospodyń Wiejskich w Tyszowcach,
- Koło Gospodyń Wiejskich w Marysinie,
- Koło Gospodyń Wiejskich w Mikulinie
- Koło Gospodyń Wiejskich w Klątwach,
- Koło Gospodyń Wiejskich w Podborze,
- Koło Gospodyń Wiejskich w Przewalu,
- Koło Gospodyń Wiejskich w Wakijowie – Mamuśki
- Koło Gospodyń Wiejskich w Wakijowie,
- Koło Gospodyń Wiejskich w Zamłyniu,

¹⁰ Stan na 31.12.2013 r., Bank Danych Lokalnych GUS.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Zespoły śpiewacze:

- Zespół śpiewaczy „TYSZOWIANKI” Koła Gospodyń w Tyszowcach,
- Zespół śpiewaczy „KGW WAKIJÓW - MAMUŚKI”,
- Zespół śpiewaczy działający przy Samorządowym Centrum Kultury w Tyszowcach „Bel canto”.
- Chór „DOMINANTA” w Zamłynie

Powyższe zespoły uczestniczą w przeglądach zespołów śpiewaczych, uroczystościach dożynkowych, oraz innych imprezach kulturalno-oświatowych organizowanych na terenie gminy i na zaproszenie organizatorów z poza gminy.

Organizacje sportowe działające na terenie gminy:

- Tyszowiecki Klub Sportowy ” HUCZWA ”
- Klub zapasniczy „LUKS Pogoń Czartowczyk”
- Klub zapasniczy „MKS Pogoń Tyszowce”

Wspomniane zespoły sportowe uczestniczą w rozgrywkach ligowych zgodnie z terminarzem oraz zawodach sportowych lokalnych. MKS Pogoń Tyszowce uczestniczy w zawodach o randze krajowej jak i międzynarodowej. W swej paroletniej działalności posiada aktualnych mistrzów województwa, kraju oraz medalistów Mistrzostw Europy, Świata zarówno w zapasach w stylu klasycznym jak i sumo.

W 1899 r. prawnik Franciszek Miler oficjalnie założył Ochotniczą Straż Pożarną w Tyszowcach i wybudował za własne pieniądze remizę strażacką i wyposażył ją w niezbędny sprzęt. Następnie założył orkiestrę strażacką, która dawała koncerty i zarabiała w ten sposób pieniądze na zakup kilku sikawek ręcznych z wężami, hełmów, bosaków i toporów. Na terenie Miasta i Gminy Tyszowce działa 12 jednostek Ochotniczych Straży Pożarnych Ochotnicza Straż Pożarna w Tyszowcach od 1995 roku została włączona do krajowego Systemu Ratownictwa Gaśniczego a od 09 maja 2014 r. Ochotnicza Straż Pożarna w Perespie.

Stowarzyszenia:

- Stowarzyszenie Rozwoju Ziemi Tyszowieckiej
- Stowarzyszenie „BEZ GRANIC” w Tyszowcach
- Stowarzyszenie Czeremo - Gród Czerwień
- Stowarzyszenie „ZORZA” w Tyszowcach
- Stowarzyszenie „ARKA” Tyszowce w Tyszowcach

1.6. Przedsiębiorczość

1.6.1. Podmioty gospodarki narodowej

Na terenie gminy Tyszowce pod koniec 2014 roku działało 359 podmiotów gospodarczych, z czego zdecydowana większość zaliczana była do sektora prywatnego (94,2%). Liczba podmiotów gospodarczych od kilku lat utrzymuje się na zbliżonym poziomie. Może to oznaczać nasycenie lokalnego rynku usługami dla ludności. W kolejnych latach liczba podmiotów gospodarczych przedstawiała się następująco:

- Rok 2010: 389 podmiotów gospodarczych;
- Rok 2011: 372 podmiotów gospodarczych;
- Rok 2012: 366 podmiotów gospodarczych;
- Rok 2013: 359 podmiotów gospodarczych.

Pod względem liczby podmiotów gospodarczych w rejestrze REGON na 10 tysięcy ludności, gmina Tyszowce zajmowała 2 miejsce w powiecie i 65 w województwie. Biorąc pod uwagę liczbę podmiotów gospodarczych, gmina Tyszowce plasuje się na 4 miejscu w powiecie.

Tabela 16. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON w 2013 roku na tle powiatu i województwa (31.12.2013r.).

Gmina	Ogółem	Sektor publiczny	Sektor prywatny	Z liczby ogółem							
				razem	w tym				osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą		
					spółki handlowe		spółki cywilne	spółdzielnie		NGO-	
					razem	kapitałem zagranic					
Bełżec	191	8	183	43	6	1	11	1	11	148	
Jarczów	174	12	162	60	12	-	7	2	14	114	
Krynice	174	10	164	45	1	-	10	2	12	129	
Lubycza	337	16	321	117	24	1	35	7	22	220	

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Królewska										
Łaszczów	323	16	307	66	10	1	10	4	12	257
Rachanie	266	15	251	59	3	1	12	3	12	207
Susiec	447	14	433	88	7	2	20	-	25	359
Tarnawatka	186	10	176	41	4	2	5	2	15	145
Telatyn	242	8	234	64	5	-	10	3	16	178
Tomaszów Lub. (M.)	2956	72	2884	580	117	13	234	14	71	2376
Tomaszów Lub.	678	26	652	114	18	-	28	4	23	564
Tyszowce	359	21	338	76	5	-	14	2	20	283
Ulhówek	190	12	178	59	7	1	2	2	18	131
Powiat	6523	240	6283	1412	219	22	398	46	271	5111
Województwo	169762	5844	163918	40854	10661	1322	9825	1152	6931	128908

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 201

Struktura działowa podmiotów gospodarki narodowej wykazuje, że najwięcej podmiotów w gminie działało w sekcji handel oraz naprawy (142), co stanowi 39,55% wszystkich przedsiębiorstw na terenie gminy. Dużą rolę odgrywają też następujące sekcje: Przemysł (przetwórstwo przemysłowe) – 11,42%, Budownictwo – 10,58%,

Tabela 17. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON według wybranych sekcji PKD w 2013 roku na tle powiatu i województwa (31.12.2013r.).

Jednostka	ogółem	w tym								
		rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo	przemysł razem	przemysł przetwórstwo	budownictwo	naprawa pojazdów	transport	zakwaterowanie i gastronomi	obsługa nieruchomości	działalność naukowa i techniczna
Bełżec	191	8	17	16	47	56	6	7	2	4
Jarczów	174	16	11	7	21	42	14	1	1	12
Krynice	174	8	14	14	16	52	17	8	2	6
Lubycza	337	38	26	19	57	87	18	8	9	12

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Królewska										
Łaszczów	323	25	32	31	29	109	24	6	-	8
Rachanie	266	14	14	11	38	89	20	5	8	8
Susiec	447	41	48	44	90	113	21	14	6	19
Tarnawatka	186	6	19	17	32	63	6	5	-	2
Telatyn	242	41	9	4	24	63	9	7	5	10
Tomaszów Lubelski (M.)	2956	21	242	230	299	1071	153	95	66	252
Tomaszów Lubelski	678	26	73	66	100	244	31	22	4	20
Tyszowce	359	24	23	18	38	142	15	9	3	12
Ulhówek	190	25	9	8	27	47	12	3	1	7
Powiat	6523	293	537	485	818	2178	346	190	107	372
Województwo	16976 2	4480	14672	13570	20202	49297	11497	4504	5025	12772

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2014. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2014

1.6.2. Rolnictwo

W gminie Tyszowce występują bardzo dobre jakościowo gleby. Są to przede wszystkim ciężkie gleby lessowe, gleby lessowe na piaskach oraz gleby wytworzone z lekkich glin i pyłów. Gmina Tyszowce ma powierzchnię 129,48 km² co stanowi 0,04% powierzchni kraju i 8,71% powierzchni powiatu Tomaszowskiego. Powierzchnia gruntów użytkowanych rolniczo, (gr. orne, sady, użytki zielone) wynosi 105,53 km², co stanowi 81,5% powierzchni gminy. Lasy zajmują powierzchnię 13,97 km², co stanowi 11% powierzchni. Pozostałą część stanowią wody, drogi, tereny zabudowane, tereny eksploatacji surowców i nieużytki. W związku z tym, iż ponad 80% powierzchni gminy jest użytkowane rolniczo, pierwszoplanową rolę odgrywają, więc kompleksy przydatności gleb. Stanowią one agroekologiczne jednostki gruntów rolnych, które mogą być użytkowane w zbliżony sposób. Takimi jednostkami są regiony glebowo - rolnicze. Regionem glebowo - rolniczym jest jednostka obszarowa odznaczająca się określoną przydatnością rolniczą. Granice i zasięgi poszczególnych regionów często pokrywają się z jednostkami fizjograficznymi.

Na terenie gminy wydzielono 3 regiony glebowo – rolnicze :

1. Region Mirczański - region ten obejmuje południową część gminy Tyszowce. Jest to region wyżynny, zbudowany głównie z utworów lessowych z glebami kompleksu pszenne.
2. Region Roztocza Środkowego - region ten obejmuje zachodnią część gminy. Występują tu głównie gleby pszenne wykształcone na lessach lub na marglach kredowych oraz gleby żytne wytworzone na utworach pylastych lub piaszczystych.
3. Region Telatyński - obejmuje w całości Grzędę Sokalską. Występują tu gleby kompleksu pszenne wykształconego głównie na lessach lub na glinach.

Bardzo istotne dla właściwego wykorzystania gleb jest ich zakwaszenie. Ponad 40% gleb gminy jest bardzo kwaśnych lub kwaśnych i wymaga stosowania wapnowania. Zakwaszenie gleb jest wynikiem stosowania niewłaściwych (zawyżonych) ilości nawozów sztucznych lub też naturalnych predyspozycji gleb. W granicach gminy Tyszowce znajduje się 13,97 km² lasów co stanowi 11% powierzchni gminy. Wskaźnik lesistości powiatu wynosi 21,8% na terenie kraju – 28%. Taki stan jest wynikiem dużego udziału w strukturze gleb jakościowo b. dobrych i dobrych, stąd też przestrzenne rozmieszczenie powierzchni leśnych jest wyraźnie skorelowane z jakością gleb. Najwyższe wskaźniki lesistości występują w sołectwach Lipowiec, Podbór, Wojciechówka, Marysin. Nadzór nad gospodarką leśną w lasach niestanowiących własności Skarbu Państwa prowadzony jest przez służby starosty tomaszowskiego. Podstawą do prowadzenia prawidłowej gospodarki w lasach prywatnych są opracowane, uproszczone plany urządzeniowe lasów.

1.7. Infrastruktura techniczna

Infrastruktura techniczna: wodociągi, kanalizacja, drogi, telefony, w decydujący sposób wpływa na podstawowy standard miejsca zamieszkania.

W gminie Tyszowce nie występuje sieć linii kolejowych i dróg wojewódzkich poza krótkim odcinkiem drogi nr 850, co z jednej strony pozbawia gminę dochodów wynikających z przebiegających linii drogowej, zaś z drugiej strony pozwała na rozwój agroturystyki i prowadzenie działalności gospodarstw ekologicznych. Łączna długość sieci drogowej wynosi 137,53 km.

- Drogi wojewódzkie – długość sieci 11,1 km, o nawierzchni bitumicznej,

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

- Drogi powiatowe – długość sieci 50,3 km, w tym: 49,2 km o nawierzchni bitumicznej i brukowanej 1,1 km dróg gruntowych,
- Drogi gminne – długość sieci 76,13 km, w tym: 61,30 km o nawierzchni utwardzonej i 14,83 km dróg gruntowych.

Drogi gminne o nawierzchni utwardzonej w gminie Tyszowce stanowią 74,5% dróg gminnych, co w porównaniu do danych wojewódzkich wynoszących 33,8% sytuuje gminę Tyszowce w czołówce gmin województwa lubelskiego. Na terenie gminy istnieje również sieć dróg rolniczych o dł. 89,4 km, w tym utwardzonych 6,7 km ułatwiających dojazd rolników do poszczególnych działek.

Oceniając stan dróg w gminie Tyszowce należy stwierdzić, że jest on niezadowalający. Nawierzchnie asfaltowe wymagają modernizacji, tj. ułożenia nowych dywaników asfaltowych na odcinku około 5 km. Drogi gminne posiadające utwardzenie na dł. 48,1 km należy pokryć nawierzchnią asfaltową uwzględniając w pierwszej kolejności następujące drogi: Perespa, Wojciechówka – Marysin, Ulice w Tyszowcach, Czartowczyk, Kazimierówka, Kol. Czartowiec-Czartowiec. Natomiast drogi gruntowe należy utwardzić. System odwadniający przy tych drogach nie działa prawidłowo, należy wyprofilować lub pogłębić istniejące rowy przydrożne, ułożyć przepusty drogowe oraz wykonać rowy odprowadzające.

Celem poprawy bezpieczeństwa na drogach gminy Tyszowce należy wybudować chodniki dla pieszych na odcinku 10 km oraz poprawić oznakowanie poziome i pionowe. W miejscach newralgicznych należy ustawić płotki odgradzające jezdnie, celem likwidacji zagrożeń typu potrącenia pieszych szczególnie w pobliżu szkół.

Potrzeby gminne w zakresie komunikacji zbiorowej zabezpieczenia masowa komunikacja. Łączna długość regularnych linii na terenie gminy wynosi 61,4 km i wg oceny mieszkańców jest wystarczająca. Gmina Tyszowce posiada bezpośrednie połączenia komunikacyjne z powiatem oraz sąsiednimi gminami, co umożliwia mieszkańcom kontakt z urzędami w zakresie załatwiania spraw leżących w ich kompetencji.

Na terenie gminy zarejestrowanych jest 699 samochodów osobowych i 55 samochodów ciężarowych. Wskaźnik motoryzacji w województwie wynosi 190 samochodów osobowych na 1 tys. mieszkańców(w kraju - 221), a w gminie Tyszowce 102 samochody osobowe na 1 tys. mieszkańców.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Na terenie gminy Tyszowce brak jest sieci gazu ziemnego, a potrzeby w tym zakresie są bardzo duże. Obecnie większość mieszkańców korzysta z gazu płynnego propan-butan. W związku z powyższym należy rozważyć budowę sieci gazu ziemnego wykorzystując możliwość podłączenia się do najbliższej stacji redukcyjnej I stopnia znajdującej się w sąsiedniej gminie Komarów. Korzystanie z gazu ziemnego zmniejszy koszty ogrzewania gospodarstw domowych oraz zmniejszy skażenie środowiska występującego przy korzystaniu z paliw stałych.

Struktura istniejących sieci energetycznych przedstawia się następująco. Linie wysokiego napięcia mają długość ok. 16 km. Natomiast linie średniego napięcia ok. 136 km. Z kolei linie niskiego napięcia - dł. ok. 113 km. W najbliższych latach przewiduje się budowę kolejnych odcinków sieci przesyłowej.

Na terenie gminy znajdują się 4 wodociągi zasilające 9 miejscowości:

1. Wodociąg zbiorowy Tyszowce, zasięg – Tyszowce, Zamłynie, Dębina, częściowo Klątwy,
2. Wodociąg zbiorowy Mikulin,
3. Wodociąg zbiorowy Niedźwiedzia Góra, zasięg - Kol. Przewale, Przewale, Niedźwiedzia Góra,
4. Wodociąg zbiorowy Czartowczyk, zasięg - Czartowiec, Kol. Czartowiec, Klątwy, Kol. Klątwy.

Łączna długość sieci wodociągowej wynosi 46,7 km. Liczba gospodarstw zwodociągowanych wynosi 792 gospodarstwa. Liczba gospodarstw korzystających ze studni kopanych wynosi 1156, zaś liczba gospodarstw korzystających ze studni głębinowych - 91. Istniejące stacje wodociągowe zapewniają odbiorcom dostawę wody bez uzdatniania. Z uwagi na długi okres eksploatacji wodociągu: Tyszowce i Niedźwiedzia Góra obecnie ich stan techniczny wymaga modernizacji. Stacje wodociągowe Mikulin, Czartowczyk są w bardzo dobrym stanie technicznym. Planuje się budowę wodociągu w miejscowości Perespa o długości sieci 7313 m i długości przyłączy 2812 m obejmujący miejscowości Perespa, Rudka, Marysin, Wakijów, Kazimierówka, Czermno oraz pozostałych miejscowości pozostających bez wodociągu tj. Soból i Lipowiec. Dzięki tej inwestycji zostanie zwodociągowanych 85 gospodarstw.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

W Tyszowcach znajduje się oczyszczalnia biologiczna oddana do użytku w styczniu 2007 roku o mocy przerobowej 200 m³ ścieków na dobę. Podłączone do niej są obiekty: Dom Pomocy Społecznej z kanalizacją o łącznej długości 0,6 km oraz dwa bloki mieszkalne wielorodzinne o liczbie mieszkań 48. Jednocześnie do tej oczyszczalni dowożone są ścieki ze zbiorników przydomowych prywatnych właścicieli oraz obiektów publicznych. Oprócz wymienionej oczyszczalni przy gimnazjum w Tyszowcach oraz Beta Soap znajdują się oczyszczalnie biologiczno-chemiczne. Ze względu na specyfikę pracy oczyszczalni, gdzie ważnym elementem są ścieki płynące z kanalizacji, moce przerobowe nie są wykorzystane, związku z czym konieczna staje się budowa sieci kanalizacyjnej w całym Tyszowcach.

Na terenie gminy Tyszowce podłączonych jest 1209 abonentów do sieci telefonicznej, co daje wskaźnik telefonizacji 149 na 1 tys. mieszkańców.

Na terenie Gminy Tyszowce w 2015 r. zostanie wybudowana farma wiatrowa składającej się z 15 elektrowni wiatrowych. Projektowany park elektrowni wiatrowych zlokalizowany będzie w okolicy miejscowości Tyszowce, Mikulin, Kolonia Mikulin oraz Kolonia Dobużek, położonych w południowo-wschodniej części gminy Tyszowce, w powiecie tomaszowskim, w województwie lubelskim. Elektrownia wiatrowa o mocy do 2 MW (łącznie moc farmy do 32 MW) i wysokości maksymalnej 160 m (wysokość wieży od 95 m do 110 m, średnica wirnika do 100 m). W ramach inwestycji utworzona zostanie także infrastruktura towarzysząca:

- nowe drogi dojazdowe do każdej z elektrowni, (łącznie długość ok. 5 km; szerokość jezdni do 5 m), tymczasowe drogi dojazdowe (ok. 2 km) oraz rozbudowa i przebudowa istniejących nieutwardzonych dróg publicznych (ok. 2,5 km) i niepublicznych (ok. 5 km) służących do przewiezienia elementów elektrowni i ich montażu;
- 15 utwardzonych placów montażowych o maksymalnych wymiarach 40 m x 40 m, które po zakończeniu budowy będą pełniły funkcję placów manewrowych dla pojazdów serwisu elektrowni, oraz tymczasowe utwardzone place składowe;
- podziemne linie teletechniczne oraz linie średniego napięcia (SN) (wykop o dł. ok. 12 km) łączące poszczególne elektrownie wiatrowe i doprowadzające energię do wewnętrznej abonenckiej stacji transformatorowej;
- wewnętrzna abonencka stacja transformatorowa (GPZ) zlokalizowana w północnej części obszaru przeznaczonego pod farmę wiatrową, na działkach nr ew. 730 i 731/1 obręb

ewidencyjny m. Tyszowce; na stację składać się będzie jedno stanowisko transformatora o napięciu 30/110 kV, jeden transformator potrzeb własnych i budynek stacyjny o powierzchni ok. 300 m² zawierający pomieszczenie dla rozdzielni 30 kV, pomieszczenie pomocnicze oraz pomieszczenie socjalne i sanitarne; projektowany budynek stacyjny będzie obiektem parterowym, murowanym, niepodpiwniczonym lub prefabrykowanym. W granicach terenu przewidzianego pod budowę GPZ utworzone zostaną drogi dojazdowe, miejsca postojowe, place oraz dojścia o nawierzchni utwardzonej;

- podziemna linia elektroenergetyczne 110 kV o dł. ok. 400 m łącząca wewnętrzny GPZ z istniejącym GPZ „Tyszowce” oraz teletechniczne podziemna instalacja światłowodowa, które przebiegać będą przez działki o nr ew. 730, 731/1 i 961/2 obręb ewidencyjny m. Tyszowce.

1.8 Zarządzanie

Gmina Tyszowce posiada większość wymaganych prawem i praktyką dokumentów strategicznych, do których zaliczamy:

- Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Tyszowce na lata 2008-2015;
- Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Tyszowce;
- Program usuwania wyrobów zawierających azbest z terenu Gminy Tyszowce na lata 2011-2032;
- Gminna Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Gminy Tyszowce na lata 2005-2015;
- Program współpracy Gminy Tyszowce z organizacjami pozarządowymi;
- Gminny program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych;
- Gminny program przeciwdziałania narkomanii;
- Program funkcjonowania mieszkalnictwa w Gminie Tyszowce;
- Plany odnowy poszczególnych miejscowości w Gminie.

Kadra pracownicza zatrudniona w Urzędzie Gminy oraz jednostkach organizacyjnych prezentuje wysoki poziom merytoryczny. Większość pracowników posiada specjalistyczne wykształcenie, poparte dodatkowymi kursami i szkoleniami. Niemniej, w związku ze stałym podnoszeniem poziomu cyfryzacji urzędów gminy i obsługi interesantów, jak również

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

z wprowadzaniem nowych przepisów prawnych, okresów przejściowych osiągnięcia standardów określonych w Unii Europejskiej oraz nowych procedur, np. związanych z funduszami europejskimi, niezbędne będzie podjęcie działań zmierzających do podnoszenia kwalifikacji pracowników. Działania tego typu mogą przynieść realne korzyści dla gminy, np. poprzez zwiększenie środków finansowych pozyskanych ze źródeł zewnętrznych.

Jakość zarządzania na szczeblu lokalnym postrzegana jest także przez lokalną społeczność poprzez dostępność do instytucji publicznych.

Podstawowe instytucje usług administracyjnych na terenie Gminy Tyszowce to:

- Urząd Miejski Tyszowce;
- Gimnazjum im. Konfederacji Tyszowieckiej w Tyszowcach;
- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tyszowcach;
- Samorządowa Administracja Szkół w Tyszowcach;
- Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna im. Konfederacji Tyszowieckiej;
- Samorządowe Centrum Kultury;
- Samorządowe Przedszkole w Tyszowcach;
- Szkoła Podstawowa w Czartowczyku im. Wydarzeń Września;
- Szkoła Podstawowa w Kazimierówce;
- Szkoła Podstawowa w Perespie;
- Szkoła Podstawowa w Przewalu.

Należy zauważyć, iż działalność promocyjna gminy prowadzona jest na niewielką skalę. Funkcjonuje wprowadzone strona internetowa gminy, brakuje jednak w niej elementów typowo promocyjnych, pełni raczej rolę ogólnoinformacyjną.

Gmina nie prowadzi aktywnej współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej, która mogłaby być ważnym instrumentem promowania i przyciągania turystów lub inwestorów z zewnątrz. W przyszłych działaniach należy dążyć do zwiększenia aktywności gminy w zakresie promocji i współpracy prowadzonej w różnych relacjach.

1.9 Gospodarka finansami gminy

Jednostki samorządu terytorialnego oraz jednostki organizacyjne rządowej administracji publicznej są zobowiązane do uchwalania swoich budżetów. Budżet spełnia dwie zasadnicze funkcje: planowania i kontroli. Etap sporządzania planu finansowego (budżetu) jest elementem procesu budżetowania – jego pierwszą fazą. Etap planowania tworzy podstawy do realizacji drugiej podstawowej funkcji budżetu – funkcji kontroli. Realizacja tej funkcji polega na porównywaniu osiągniętych rezultatów z budżetem (planem finansowym), dokonywaniu ocen występujących rozbieżności oraz podejmowaniu odpowiednich korygujących działań. Ocena sprawności funkcjonowania budżetu możliwa jest oczywiście dopiero po upływie czasu objętego odpowiednią częścią planu finansowego.

Dochody i wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego grupuje się na podstawie klasyfikacji budżetowej.

Na dochody budżetów jednostek samorządu terytorialnego składają się:

1) dochody własne, tj.:

- a) dochody z tytułu udziałów we wpływach z podatku dochodowego od osób prawnych i osób fizycznych,
- b) wpływy z podatków ustalanych i pobieranych na podstawie odrębnych ustaw, tj.: podatek rolny, podatek od nieruchomości, podatek od środków transportowych, wpływy z karty podatkowej, podatek od spadków i darowizn, podatek leśny,
- c) wpływy z opłat ustalanych i pobieranych na podstawie odrębnych ustaw, np.: z opłaty skarbowej, eksploatacyjnej, targowej, podatku od czynności cywilnoprawnych,
- d) dochody z majątku jednostek samorządu terytorialnego,
- e) pozostałe dochody jednostek samorządu terytorialnego, np.: opłaty administracyjne, opłaty miejscowe, odsetki od środków gromadzonych na rachunkach bankowych, odsetki za nieterminowo wnoszone opłaty;

2) dotacje:

a) celowe, w tym:

- z budżetu państwa na zadania z zakresu administracji rządowej, własne, realizowane na podstawie porozumień z organami administracji rządowej;

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

- na działania realizowane na podstawie porozumień między jednostkami samorządu terytorialnego;

- otrzymane z państwowych funduszy celowych;

b) przekazane w ramach programów finansowanych z udziałem środków europejskich oraz innych środków zagranicznych niepodlegających zwrotowi oraz płatności z budżetu środków europejskich (§§ 200 i 620 klasyfikacji dochodów i wydatków budżetowych);

3) subwencja ogólna z budżetu państwa przekazywana wszystkim jednostkom samorządu terytorialnego dla uzupełnienia ich własnych dochodów (w tym część oświatową).

Na wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego składają się:

1) wydatki majątkowe, w tym inwestycyjne;

2) wydatki bieżące jednostek budżetowych:

a) wynagrodzenia,

b) pochodne od wynagrodzeń,

c) dotacje, w tym dotacje dla samorządowych zakładów budżetowych;

d) na obsługę długu publicznego;

e) z tytułu udzielania poręczeń i gwarancji;

f) pozostałe w tym świadczenia na rzecz osób fizycznych i zakup materiałów i usług.

Analiza budżetu Gminy Tyszowce obejmuje lata 2010–2013 i opiera się na danych pochodzących z Głównego Urzędu Statystycznego. Zamieszczono również zestawienia dochodów i wydatków Gminy w latach 2010-2014. Poniżej przedstawiono dochody budżetu gminy Tyszowce.

Tabela 18. Dochody gminy w latach 2010-2013.

Dochody budżetu gminy	2010	2011	2012	2013
Dochody ogółem	16467434,31	16440766,40	22609585,40	18471306,49
Dochody własne	3689546,48	4054803,54	8010770,08	4655565,50
Dotacje ogółem	5383071,83	4810693,86	6284603,32	5488539,99
Subwencje ogólne	7394816,00	7575269,00	8314212,00	8327201,00
Subwencje na zadania oświatowe	4290188,00	4383775,00	4621818,00	4487965,00

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Środki z Unii Europejskiej na finansowanie programów i projektów unijnych	1941635,78	1536417,74	5523035,69	2264373,20
Dochody ogółem na 1 mieszkańca	2670,68	2708,53	3766,38	3108,60
Dochody własne na 1 mieszkańca	598,37	668,01	1334,46	783,50

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Analizując powyższe zagadnienie należy stwierdzić, że w porównaniu z 2010 rokiem, dochody ogółem budżetu gminy w 2013 roku były wyższe o 12 %. W przypadku dochodów ogółem na 1 mieszkańca zauważyć można 16 % wzrost w stosunku do roku 2010. Dochody ogółem budżetu gminy na 1 mieszkańca wynosiły w 2013 roku 3108,60 zł. Dochody własne budżetu gminy w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2013 r. wynosiły 783,50 zł, co plasuje gminę Tyszowce na 7 pozycji w powiecie i 113 w województwie. W 2013 roku dochody własne stanowiły w dochodach ogółem budżetu gminy 25,2%. Udział wpływów z tytułu podatku dochodowego od osób fizycznych w dochodach własnych wyniósł 7%.

Tabela 19. Dochody gminy wg działów w latach 2010-2014.

Dział	Dochody gminy wg działów	Wykonanie budżetu									
		2010	Udział w %	2011	Udział w %	2012	Udział w %	2013	Udział w %	2014	Udział w %
010	Rolnictwo i łowiectwo	329826,20	2,00	379305,38	2,30	1983132,25	8,78	1247315,60	6,76	514810,21	3,00
400	Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz i wodę	0,00		0,00		21601,90	0,09	43984,95	0,23	66740,52	0,39
600	Transport i łączność	1989774,96	12,09	562046,02	3,42	433759,38	1,92	1071533,35	5,80	333371,42	1,95
700	Gospodarka mieszkaniowa	258950,94	1,57	151091,17	0,92	824855,10	3,65	281296,09	1,53	386123,28	2,26
710	Działalność usługowa	1000,00	0,01	0,00		0,00		2000,00	0,01	0,00	
750	Administracja publiczna	129572,83	0,79	322024,67	1,96	514896,09	2,27	107868,23	0,58	340911,33	1,99
751	Urzędy naczelnych organów władzy państwowej, kontroli i ochrony prawa oraz sądownictwa	54775,00	0,34	20115,00	0,12	6991,00	0,03	1050,00	0,01	62394,00	0,37
752	Obrona narodowa	1000,00	0,01	500,00	0,01	500,00	0,01	1000,00	0,01	0,00	
754	Bezpieczeństwo publiczne i ochrona przeciwpożarowa	20094,25	0,12	8955,78	0,06	12406,65	0,05	2000,00	0,01	2000,00	0,01
756	Dochody od osób prawnych, od osób fizycznych i innych jednostek nie posiadających osobowości prawnej oraz wydatki związane z ich poborem	2561273,07	15,57	2842855,58	17,30	3517514,93	15,56	3725087,07	20,17	3845325,95	22,48

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

758	Różne rozliczenia	7397650,53	44,92	7591445,51	46,17	8329821,71	36,85	8344007,1	45,18	7732840,60	45,19
801	Oświata i wychowanie	169742,67	1,03	381979,01	2,32	907662,49	4,02	931939,88	5,04	603719,71	3,54
852	Pomoc społeczna	2397235,92	14,55	2809755,43	17,10	2511789,60	11,10	2253040,47	12,19	2403267,13	14,05
853	Pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej	339766,00	2,06	116435,52	0,70	172267,05	0,76	105238,97	0,57	112705,09	0,66
854	Edukacyjna opieka wychowawcza	76377,00	0,46	76582,80	0,46	81697,28	0,36	101270,12	0,55	106598,40	0,62
900	Gospodarka komunalna i ochrona środowiska	737394,94	4,47	933820,53	5,68	3091542,89	13,67	239954,65	1,30	572268,51	3,34
921	Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego	3000,00	0,01	243854,00	1,48	199147,08	0,88	12720,00	0,06	25500,00	0,15
RAZEM DOCHODY		16467434,31	100,00	16440766,4	100,00	22609585,4	100,00	18471306,48	100,00	17108576,15	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Urzędu Gminy Tyszowce.

Należy zauważyć, iż systematycznie rosną dochody w budżecie Gminy. W porównaniu z rokiem 2010 nastąpił 12% wzrost dochodów.

Tabela 20. Wydatki budżetu gminy w latach 2010-2013.

Wydatki budżetu gminy	2010	2011	2012	2013
wydatki ogółem	21590326,37	23029017,01	18372067,63	17385802,39
wydatki majątkowe ogółem	7526260,44	8805455,43	2514098,33	2221248,65
wydatki majątkowe inwestycyjne	7526260,44	8805455,43	2514098,33	2221248,65
wydatki bieżące ogółem	14064065,93	14223561,58	15857969,30	15164553,74
wydatki bieżące na wynagrodzenia	6381847,20	6564985,07	6832503,38	7051356,09
wydatki ogółem na 1 mieszkańca	3501,51	3793,91	3060,48	2925,92

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W gminie Tyszowce w 2013 r. 100% wydatków majątkowych przeznaczono na cele inwestycyjne. Wydatki majątkowe inwestycyjne stanowiły 12,77% wydatków ogółem budżetu gminy. Z powyższego zestawienia wynika, iż wydatki ogółem na jednego mieszkańca w 2013 roku są niższe niż w roku 2010. Niemniej jednak w 2013 roku gmina zajmowała pod tym względem 3 miejsce wśród gmin powiatu tomaszowskiego. W skali województwa gmina Tyszowce pod tym względem zajmowała 103 miejsce.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	wydatki związane z ich poborem										
757	Obsługa długu publicznego	111834,12	0,51	278177,17	1,20	491112,80	2,67	332805,05	1,91	272248,94	1,51
758	Różne rozliczenia	6250,43	0,02	6885,30	0,02	6574,78	0,02	5141,50	0,03	82812,00	0,46
801	Oświata i wychowanie	6406575,46	29,67	6694907,46	29,07	7450142,14	39,55	7868950,05	45,27	8160048,28	42,75
851	Ochrona zdrowia	60069,73	0,27	33814,50	0,14	19985,90	3,91	19793,95	0,11	19285,50	0,10
852	Pomoc społeczna	2754237,74	12,75	3183712,87	13,82	3004637,32	16,35	2722657,67	15,67	2881534,04	15,41
853	Pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej	339335,10	1,57	116306,43	0,50	171551,36	0,93	104588,65	0,60	112279,48	0,62
854	Edukacyjna opieka wychowawcza	76395,20	0,35	103820,84	0,45	98651,60	0,53	122161,40	0,70	128498,00	0,71
900	Gospodarka komunalna i ochrona środowiska	2427439,40	11,24	6009310,77	26,09	539459,77	2,93	1018308,78	5,86	1553527,14	8,12
921	Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego	866166,66	4,10	680810,84	2,96	278457,18	1,51	433058,12	2,49	360252,76	7,18
926	Kultura fizyczna i sport	204548,49	0,94	-	-	-	-	-	-	-	-
926	Kultura fizyczna	-	-	181506,04	0,78	133251,82	0,72	125467,88	0,72	97675,13	0,54
RAZEM DOCHODY		21590326,37	100,00	23029017,01	100,00	18372067,63	100,00	17385802,39	100,00	17959399,06	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Gminy Tyszowce.

Poniżej przedstawiono dochody i wydatki budżetu gminy Tyszowce według działów w ujęciu procentowym.

Tabela 22. Dochody budżetu gminy wg działów w %.

	2010	2012	2013
	w %		
Dochody ogółem	100	100	100
Rolnictwo i łowiectwo	2,00	8,78	6,76
Transport i łączność	12,09	1,92	5,80
Gospodarka mieszkaniowa	1,57	3,65	1,53
Administracja publiczna	0,79	2,27	0,58
Bezpieczeństwo publiczne i ochrona przeciwpożarowa	0,12	0,5	0,1
Różne rozliczenia	44,92	36,85	45,18
Oświata i wychowanie	1,03	4,02	5,04
Pomoc społeczna i pozostałe zadania w zakresie polityki społ.	16,61	11,86	12,76
Edukacyjna opieka wychowawcza	0,46	0,36	0,55
Gospodarka komunalna i ochrona środowiska	4,47	13,47	1,30
Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego	0,01	0,88	0,06
Kultura fizyczna	-	-	-
Dochody od osób prawnych i od osób fizycznych	15,57	15,36	20,17
Pozostałe	0,36	0,08	0,17

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystycznego Vademecum Samorządowca 2014.

Tabela 23. Wydatki budżetu gminy wg działów w %.

	2010	2012	2013
	w %		
Wydatki ogółem	100	100	100
Rolnictwo i łowiectwo	1,95	8,63	4,22
Transport i łączność	24,21	9,35	7,33
Gospodarka mieszkaniowa	0,18	0,35	0,45

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Administracja publiczna	9,96	12,51	12,46
Bezpieczeństwo publiczne i ochrona przeciwpożarowa	0,01	0,01	0,01
Różne rozliczenia	0,02	0,02	0,03
Oświata i wychowanie	28,67	38,55	45,27
Pomoc społeczna i pozostałe zadania w zakresie polityki społ.	14,32	16,28	16,27
Edukacyjna opieka wychowawcza	0,35	0,53	0,70
Gospodarka komunalna i ochrona środowiska	11,24	2,93	5,86
Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego	4,10	1,51	2,49
Kultura fizyczna	0,94	-	-
Działalność usługowa	0	0	0
Ochrona zdrowia	0,27	3,91	0,11
Pozostałe	0,38	0,02	1,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystycznego Vademecum Samorządowca 2014.

Podsumowując ten rozdział należy podkreślić, iż Gmina prowadzi racjonalną gospodarkę finansową. Poziom wydatków nie odbiega znacząco od poziomu dochodów. Dobrze prowadzona gospodarka finansowa stanowi podstawę do absorpcji środków z Unii europejskiej i realizacji wielu sprzyjających rozwojowi Gminy inwestycji.

1.10. Zrealizowane inwestycje w latach 2008-2014

W latach 2008–2014 na terenie Gminy Tyszowce zrealizowano szereg inwestycji służących rozwojowi Gminy. Były to przedsięwzięcia w zakresie infrastruktury drogowej i komunikacyjnej, ochrony przyrody, turystyki i rekreacji, inwestycji w sferę kulturalną, społeczną i integracyjną, infrastruktury technicznej oraz aktywizacji zawodowej. Przedmiotowe inwestycje niewątpliwie przyczyniły się do poprawy warunków życia jak również wpłynęły pozytywnie na atrakcyjność Gminy na szczeblu regionalnym i krajowym.

Poniżej przedstawiono zestawienie inwestycji w Gminie Tyszowce z podziałem na kategorie i obszary ich realizacji.

1.10.1 Infrastruktura drogowa i komunikacyjna

Wieloletnie niedoinwestowanie inwestycji drogowych w połączeniu z rewolucyjnymi wręcz przemianami cywilizacyjnymi ostatnich lat w dziedzinie komunikacji spowodowało spiętrzenie potrzeb i oczekiwań społecznych kierowanych pod adresem władz lokalnych. W związku z tym, wychodząc naprzeciw potrzebom i oczekiwaniom społecznym, lokalny samorząd z powodzeniem realizował przedsięwzięcia o charakterze drogowym i komunikacyjnym.

W wyżej wymienionym okresie na terenie Gminy zostało zrealizowanych ponad **14 km nawierzchni utwardzanych (bitumicznych)** inwestycji związanych z infrastrukturą drogową i komunikacyjną o wartości blisko 5 mln zł. Inwestycje w przedmiotowym zakresie Gmina Tyszowce finansowała zarówno ze środków własnych jak również z dotacji pozyskiwanych z różnego rodzaju źródeł zewnętrznych, pochodzących m.in. z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, Narodowego Programu Przebudowy Dróg Lokalnych.

Przedmiotowe inwestycje przyczyniły się do poprawy stanu dróg i ciągów komunikacyjnych, jak również wpłynęły na jakość, bezpieczeństwo, funkcjonalność i efektywność infrastruktury drogowej. Realizacja inwestycji z zakresu infrastruktury drogowej niewątpliwie przyczyniła się do poprawy jakości życia mieszkańców oraz poprawy atrakcyjności gospodarczej, inwestycyjnej i turystycznej Gminy.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Do przeprowadzonych inwestycji w zakresie infrastruktury drogowej i komunikacyjnej zaliczymy m.in. budowy, odbudowy, przebudowy dróg, jak również infrastrukturę towarzyszącą, w skład której wchodzi:

- infrastruktura w zakresie poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego, tj. budowa chodników, które w znakomity sposób poprawiają bezpieczeństwo pieszych i estetykę przestrzeni wokół ciągów komunikacyjnych, budowa utwardzonych poboczy, wykonanie zjazdów, przebudowa skrzyżowań, wykonanie oświetlenia, przejścia dla pieszych wyniesione, wykonanie oznakowań, ustawienie urządzeń zabezpieczających,
- infrastruktura towarzysząca w postaci urządzeń służących do utrzymania jakości dróg i ich otoczenia.

Zrealizowane inwestycje w zakresie infrastruktury drogowej niewątpliwie wpłynęły na poprawę jakości połączeń komunikacyjnych gminy. Dzięki nowym nawierzchniom ułatwiony został dostęp do gospodarstw domowych, punktów handlowo-usługowych, gruntów rolnych, terenów inwestycyjnych, użytków ekologicznych, placówek użyteczności publicznej.

Budowa chodników, oświetlenie dróg, oznakowanie pionowe i poziome oraz zabezpieczenia ochronne wpłynęły na poprawę bezpieczeństwa poruszających się po drogach pojazdów i pieszych.

Ponadto, realizacja przedmiotowych inwestycji spowodowała zwiększenie atrakcyjności gospodarczej, inwestycyjnej i turystycznej gminy Tyszowce oraz wpłynęła na jakość życia lokalnej społeczności. Przedsięwzięcia w sferze drogowej nie tylko przyczyniły się do poprawy jakości połączeń komunikacyjnych gminy Tyszowce, ale zwiększyły także dostępność do Roztocza Środkowego i obiektów ważnych z punktu widzenia rozwoju regionu.

Zestawienie inwestycji w zakresie infrastruktury drogowej i komunikacyjnej

Lp.	Inwestycja	Wartość w PLN	Środki pozyskane w PLN	Rok realizacji	Źródła finansowania
1.	Kompleksowa przebudowa dróg w centrum Tyszowiec	1 672 837,35 zł	1364629,32 zł.	2008-2010	RPOWL 2007-2013 działanie 5.2

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

2.	Poprawa dostępu komunikacyjnego terenów przyległych do ulic Jaśminowa i Słoneczna w Tyszowcach	1 188 892,42 zł	1 188 892,42 zł	2010	RPOWL 2007-2013 działanie 5.2
3.	Przebudowa drogi gminnej Soból - Czartowiec	1 063 545,29 zł	903 992,22 zł	2012	RPOWL 2007-2013 działanie 5.2

1.10.2 Inwestycje w zakresie ochrony przyrody, turystyki i rekreacji

Inwestycje skierowane na ochronę środowiska, rozwój turystyki i rekreacji stanowią istotny element dla funkcjonowania gminy Tyszowce.

Położenie gminy Tyszowce świadczy o jej dużym potencjale i walorach przyrodniczych, turystycznych i rekreacyjnych. W związku z tym, podejmowanie działań w celu poprawy, rozwoju i promocji oferty turystycznej i rekreacyjnej, jak również zachowania nastawione na ochronę przyrody były ważną kwestią w realizacji polityki rozwoju gminy.

Biorąc pod uwagę fakt, iż gmina Tyszowce dysponuje bardzo bogatymi zasobami przyrody, zasadnym jest podejmowanie różnego rodzaju inicjatyw mających na celu utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów, ciągłości istnienia gatunków roślin lub zwierząt wraz z siedliskami, różnorodności biologicznej oraz cennych obszarów i obiektów przyrodniczych poddanych ochronie szczególnej. W związku z powyższym realizowano na terenie gminy projekty, których celem było m.in zapobieganie degradacji środowiska naturalnego w wyniku awarii i katastrof o charakterze ekologicznym.

W sferze rozwoju turystyki i rekreacji podjęto szereg działań związanych ze zwiększeniem atrakcyjności gminy i poprawą warunków życia jej terenie. Ze względu to, iż obszar gminy usytuowany jest poza głównym obszarem nagromadzenia atrakcji turystycznych, nie był dostatecznie wypromowany jako miejsce wypoczynku. W związku z powyższym, niezbędna była realizacja inwestycji mających za zadanie poprawę wizerunku turystycznego tego regionu oraz promocję w celu zwiększenia liczby turystów odwiedzających tereny gminy.

Jednocześnie, inwestycje związane z rozbudową infrastruktury rekreacyjnej i sportowej pozytywnie wpłynęły na zaspokojenie potrzeb lokalnej społeczności. Pozwoliło to na zwiększenie aktywności fizycznej dzieci, młodzieży i dorosłych, jak również zapewniło efektywniejsze wykorzystanie czasu wolnego mieszkańców oraz osób odwiedzających gminę Tyszowce, co

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

w konsekwencji przyczyniło się do podniesienia jakości życia na tym terenie i uczyniło region bardziej atrakcyjnym.

Zestawienie inwestycji w zakresie ochrony przyrody, turystyki i rekreacji

Lp.	Inwestycja	Wartość w PLN	Środki pozyskane w PLN	Rok realizacji	Źródła finansowania
1.	Rozwój turystyki na terenie gminy Tyszowce poprzez wytyczenie ścieżki dydaktycznej.	8 722,60 zł.	6 105,00 zł	2011	PROW 2007-2013 działanie 413
2.	Budowa kompleksu sportowego w miejscowości Tyszowce – Etap II (Boisko do koszykówki i siatkówki	228 049,88 zł.	70 000,00 zł.	2013	Wojewódzki Wieloletni Program Rozwoju Bazy Sportowej Województwa Lubelskiego na rok 2013
3.	Podregionalna współpraca drogą do rozwoju Polski Wschodniej	683 177,94 zł.	579 655,74 zł.	2014	PO RPW 2007-2013 działanie 1.4
4.	Budowa boiska wielofunkcyjnego do koszykówki i piłki ręcznej	481 085,57 zł.	240 000,00 zł.	2014	PROW 2007-2013 działania „Odnowa i rozwój wsi”
5.	Budowa infrastruktury turystycznej na szlaku kajakowym Tyszowce – Czermno	159 874,37zł.	100 000,00 zł.	2014	PROW 2007-2013 działanie 413
6.	Przyszłość i teraźniejszość w 3-ch wymiarach: Gotania – Grody Czerwieńskie – Grzędą Sokalska	900 000,00 zł.	765 000,00 zł.	2014-2015	RPOWL 2007-2013 działanie 2.4b
7.	Remont ławek na stadionie w miejscowości Tyszowce	8 856,00 zł.	5 760,00 zł.	2015	PROW 2007-2013 działanie 413
8.	Modernizacja dawnego budynku apteki na potrzeby świetlicy w miejscowości w Tyszowcach	76 690,50 zł.	49 880,00 zł.	2015	PROW 2007-2013 działanie 413

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

1.10.3 Inwestycje w sferę kulturalną, społeczną i integracyjną

Wychodzenie naprzeciw oczekiwaniom i potrzebom lokalnej społeczności jest jednym z priorytetowych zadań samorządu gminnego. W związku z tym, podejmowanie działań umożliwiających mieszkańcom uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych, integracyjnych i rozrywkowych niewątpliwie pozytywnie wpływa na ich zadowolenie z życia na danym terenie. Stworzenie i udostępnienie infrastruktury odpowiadającej potrzebom społecznym niewątpliwie przyczynia się do rozwoju tożsamości społeczności wiejskiej, zachowania dziedzictwa kulturowego, promowania obszarów wiejskich, podniesienia standardu usług kulturalno-społecznych oraz wzmocnienia więzi mieszkańców lokalnego środowiska. Ponadto, wpływa to na wzrost atrakcyjności turystycznej i ożywienie gospodarcze regionu.

Mając to na uwadze, na terenie gminy Tyszowce zostało zrealizowanych wiele projektów, których zadaniem było osiągnięcie wyżej wymienionych celów, jak również integrację lokalnych społeczności i aktywizację mieszkańców do wspólnych działań.

Zestawienie inwestycji w sferę kulturalną, społeczną i integracyjną

Lp.	Inwestycja	Wartość w PLN	Środki pozyskane w PLN	Rok realizacji	Źródła finansowania
1.	Dostosowanie obiektu Samorządowego Centrum Kultury do pełnienia funkcji Centrum Kulturowego gminy Tyszowce	442 831,06 zł.	272 232,00 zł.	2011	PROW 2007-2013 działanie 313, 322, 323
2.	Remont i modernizacja kościoła Rzymskokatolickiego p.w. Św. Leonarda w Tyszowcach.	246994,00	185246,00	2011	PROW 2007-2013 działanie 413
3.	Remont i modernizacja świetlicy wiejskiej wraz z otoczeniem w miejscowości Przewale.	353 978,18 zł.	215 840,35 zł.	2011	PROW 2007-2013 działanie 313, 322, 323
4.	Organizacja imprezy kulturalnej – Dożynki Fasolowe	19 929,21 zł.	11 434,79 zł.	2011	PROW 2007-2013 działanie 413
5.	Wiedza oknem na świat	828 618,12 zł.	729 064,12zł	2011-2012	POKL działanie 9

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

6.	Indywidualizacja procesu nauczania w Gminie Tyszowce	177 196,70 zł	177 196,70 zł	2011-2012	POKL działanie 9
7.	Budowy Placu Zabaw w miejscowości Tyszowce	42 976,00 zł.	24 458,00 zł.	2013	PROW 2007-2013 działanie 413
8.	Święto Kwitnącej Fasoli – spotkanie z tradycją	13 530,00 zł.	7 228,00 zł	2012	PROW 2007-2013 działanie 413
9.	Święto Kwitnącej Fasoli – spotkanie z tradycją	36 131,25 zł.	23 500,00 zł	2014	PROW 2007-2013 działanie 413
10.	Organizacja imprezy kulturalno-promocyjnej na terenie Gminy Tyszowce	39 940,00 zł.	25 977,24 zł.	2014	PROW 2007-2013 działanie 413
11.	Wykonano prace modernizacyjne obiektów świetlic w miejscowościach: Mikulin, Zamłynie, Wojciechówka, Kłątwy, Marysin, Podbór	108 943,04	-	2014	Środki własne
12.	Wykonano pokrycie dachowego blachą trapezową obiektu Niepublicznego Zakładu Opieki Zdrowotnej Przychodnia w Tyszowcach	29000,00		2014	Środki własne

1.10.4 Inwestycje w zakresie infrastruktury technicznej

Inwestycje dotyczące budowy, rozbudowy i modernizacji infrastruktury technicznej są ściśle związane z wymogami polskich oraz europejskich standardów i norm jakościowych w tej dziedzinie, a tym samym przyczyniają się do znaczącej poprawy ochrony środowiska naturalnego i jakości życia na obszarze gminy. Przedsięwzięcia skierowane na budowę kanalizacji sanitarnej, oczyszczalni ścieków oraz budowę i modernizację sieci wodociągowej stanowiły realizację założonych celów gminy Tyszowce.

Na płaszczyźnie ekologicznej tego typu działania wpływają na redukcję ilości odprowadzanych do środowiska zanieczyszczeń do ilości zgodnych z przepisami prawa, a w efekcie poprawia się jakość wód i tym samym zabezpieczenie ekosystemu przed negatywnym wpływem odprowadzanych do niego ścieków, co skutkuje podwyższeniem bezpieczeństwa mikrobiologicznego i epidemiologicznego terenu gminy.

W aspekcie społeczno-zdrowotnym realizacja zakresu w/w inwestycji ma znaczenie dla poprawy warunków sanitarnych i zmniejszenia zagrożenia zdrowia mieszkańców oraz

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

podniesienia standardu ich życia, a także zwiększenia atrakcyjności obszaru gminy w oczach jego mieszkańców.

Biorąc pod uwagę obszar techniczno - organizacyjny, sprawnie funkcjonujący system usuwania ścieków sanitarnych, a także doprowadzenia wody, a tym samym uregulowania gospodarki wodno-ściekowej na terenie gminy poprawia jakość usług wodno-ściekowych.

W aspekcie formalno-prawnym wybudowanie infrastruktury technicznej w zakresie wykonania kanalizacji sanitarnej i sieci wodociągowej wpływa na spełnienie wymagań prawa polskiego i Unii Europejskiej, w tym wymagań dyrektyw środowiskowych UE, mówiących o ochronie, zachowaniu i poprawie jakości środowiska, ochronie zdrowia ludzkiego oraz oszczędnego i racjonalnego wykorzystania zasobów naturalnych.

Konsekwencją realizacji inwestycji z zakresu infrastruktury technicznej na płaszczyźnie gospodarczej jest podniesienie atrakcyjności regionu dla inwestorów poprzez udostępnienie infrastruktury technicznej na terenie objętym budową kanalizacji i wodociągu.

Istotną kwestią, jaką należy podjąć są inwestycje w infrastrukturę techniczną zewnętrzną, w skład której wchodzi m.in. budowa oświetlenia obiektu sportowego oraz przebudowa oświetlenia ulicznego. Zastosowanie nowoczesnych rozwiązań dziedzinie oświetlenia przyczynia się do mniejszego zużycia energii, a co za tym idzie zmniejszenia wydatków.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż budowa kanalizacji sanitarnej, budowa i modernizacja sieci wodociągowej oraz budowa infrastruktury technicznej zewnętrznej była konieczna z uwagi na korzyści, jakie zostaną osiągnięte w wyniku wdrożenia przedmiotowych inwestycji.

Wykaz inwestycji w zakresie infrastruktury technicznej

Lp.	Inwestycja	Wartość w PLN	Środki pozyskane w PLN	Rok realizacji	Źródła finansowania
1.	Budowa sieci kanalizacyjnej i wodociągów w mieście Tyszowce, woj. lubelski.	7 353 495,04 zł	3 934 792,00 zł	2010	Norweski Mechanizm Finansowy EOG
2.	Budowa wodociągów w miejscowości: Czermno, Kazimierówka, Marysin, Perespa, Rudka, Wakijów. I etap	2 169 076,97 zł	1 190 331,00 zł	2011	PROW 2007-2013 działanie 321

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

3.	Wykonanie stacji wodociągowej w PERESPIE dla wodociągu zbiorowego w miejscowościach: Perespa, Czerмно, Kazimierówka, Marysin, Wakijów, Rudka.	241 975,04 zł	-	2009	środki własne
4.	Budowa wodociągów w miejscowościach: Czerмно, Kazimierówka, Marysin, Perespa, Rudka, Wakijów - II etap.	2 393 161,80	1 272 508,00	2012	PROW 2007-2013 działanie 321
5.	Wykonano odwiert studni S-2 dla wodociągu zbiorowego Perespa z odbudową studni oraz przyłączeniem do istniejącej sieci wodociągowej wraz z opracowaniem dokumentacji technicznej	89 031,91	-	2014	Środki własne
6.	Zamontowanie urządzeń do uzdatniania wody na ujęciu wody w Perespie	89 337,36	-	2015	Środki własne

1.10.5 Inwestycje w kapitał ludzki -aktywizacja zawodowa

Gmina Tyszowce w latach 2008-2014 uczestniczyła w przedsięwzięciach na rzecz aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Przez MOPS w Tyszowcach realizowany w partnerstwie z dwiema jednostkami organizacyjnymi Powiatu Tomaszowskiego: Specjalistycznym Ośrodkiem Wsparcia w Tyszowcach i Powiatowym Urzędem Pracy w Tomaszowie Lubelskim był projekt systemowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego PO KL. Priorytet VII – promocja integracji społecznej Działanie 7.1 Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji. Poddziałanie 7.1.1 Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji przez Ośrodki Pomocy Społecznej. Obejmował on działania prewencyjne w stosunku do osób i rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz u osób i rodzin wykluczonych społecznie (rodziny z terenu gminy Tyszowce) ukierunkowane na przezwyciężanie ubóstwa, bezrobocia, występowania patologii i bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych oraz edukację w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego. Cele projektu to m.in.: aktywizacja społeczna oraz zwiększenie motywacji do działania, zwiększenie aktywności zawodowej i nabycie umiejętności poruszania się po rynku pracy, nabycie, podniesienie lub zmiana kwalifikacji zawodowych, a także usamodzielnienie się osób korzystających z pomocy Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tyszowcach.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Beneficjenci projektu systemowego to osoby głównie osoby bezrobotne będące klientami Powiatowego Urzędu Pracy. Doradcy zawodowi z PUP przybliżają skuteczne narzędzia poszukiwania pracy, a także prowadzą spotkania konsultacyjno-doradcze. Specjalistyczny Ośrodek Wsparcia dysponuje specjalistami, których wiedza i umiejętności są niezbędne w walce z wykluczeniem społecznym”. Specjaliści ci prowadzą warsztaty i szkolenia z zakresu problemów które dotyczą beneficjentów projektu z następujących dziedzin:

1. Rodzina jako środowisko opiekuńczo - wychowawcze,
2. Komunikacja interpersonalna,
3. Zarządzanie czasem,
4. Umiejętność gospodarowania budżetem domowym,
5. Pełnienie ról społecznych w kontekście życia rodzinnego.

W ramach realizacji projektu prowadzono ponadto:

- o Grupy samopomocowe (nauka aktywnej i trwałej współpracy, nauka rozpoznawania i pokonywania trudności, wzajemne wsparcie i wymiana doświadczeń)
- o Indywidualna praca 2 trenerów rodzinnych z rodzinami w środowisku zamieszkania (bezpośredni kontakt z rodziną, opracowanie i realizacja indywidualnego planu działań ukierunkowanego na przywrócenie prawidłowego funkcjonowania)
- o Szkolenia i kursy zawodowe

W projekcie w 2010 roku uczestniczyło 20 osób - w tym osoby bezrobotne i osoby zatrudnione w rolnictwie. Beneficjenci uczestniczyli w licznych szkoleniach i kursach, które wybrali samodzielnie adekwatnie do swoich możliwości i predyspozycji. Projekt ten był kontynuowany w latach 2011-2014.

W 2011 r. Gmina Tyszowce realizowała projekt pt. „Centrum Wspierania Ekonomii Społecznej w Gminie Tyszowce” w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Priorytet VII. Promocja integracji społecznej, Działanie 7.2. Przeciwdziałanie wykluczeniu i wzmacnianie sektora ekonomii społecznej, Poddziałanie 7.2.2 Wsparcie ekonomii społecznej, współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. W projekcie uczestniczy 60 osób (w tym 20 osób bezrobotnych oraz 40 osób - członków organizacji pozarządowych (stowarzyszeń). Wsparcie dla w/w osób polega na udzieleniu doradztwa i szkoleń na temat zakładania i/lub prowadzenia działalności w sektorze ekonomii

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

społecznej. Dodatkowo w ramach projektu organizowane są spotkania pt. „Partnerstwo na rzecz ekonomii społecznej” inicjujące lokalną sieć współpracy. W ramach projektu uczestnicy uzyskają wiedzę na temat komunikacji, podstaw sektora ekonomii społecznej, finansów, marketingu. Również w ramach projektu powstanie Interaktywna Baza Danych. W ostatnim kwartale 2012 r. został utworzony Centrum Usług Doradczych. Projekt trwał do 31 grudnia 2012 r. Kwota całkowita brutto : 693 174,00 zł.

Podsumowując wszystkie inwestycje realizowane na terenie gminy Tyszowce, należy zaznaczyć, iż przeprowadzone przedsięwzięcia miały przede wszystkim na celu poprawę warunków i jakości życia mieszkańców. Ponadto, wpłynęły na podniesienie atrakcyjności gminy na szczeblu regionalnym i krajowym. Jednym z kluczowych elementów było podniesienie atrakcyjności turystycznej gminy, czego efektem ma być wzrost liczby turystów odwiedzających obszar gminy Tyszowce. Budowa, rozbudowa czy modernizacja infrastruktury na terenie gminy były reakcją na spełnienie potrzeb i oczekiwań mieszkańców.

2. ANALIZA SWOT

Kluczowym elementem stosowanym w analizie sytuacji jakiegokolwiek przedsięwzięcia jest analiza SWOT. Stanowi ona narzędzie analizy strategicznej służące do określenia najlepszych kierunków rozwoju badanego obiektu ze względu na cel działania, w wyniku przeprowadzenia badania otoczenia obiektu oraz jego wnętrza, poprzez identyfikację wewnętrznych i zewnętrznych czynników wobec obiektu oraz zależności między nimi. To narzędzie, dzięki któremu można zanalizować i rozpoznać własne silne i słabe strony (Strengths i Weaknesses), a także istniejące i potencjalne szanse i zagrożenia (Opportunities i Threats) płynące z otoczenia zewnętrznego. Stanowi ona podstawę do określenia celów strategicznych oraz szczegółowych celów operacyjnych.

Analiza SWOT Gminy Tyszowce została przeprowadzona w 6 obszarach strategicznych:

1. Położenie i komunikacja;
2. Atrakcyjność turystyczna;
3. Edukacja;
4. Zarządzanie energią;
5. Gospodarka;
6. Sfera społeczna.

Mocne strony	Słabe strony
Położenie i komunikacja: <ul style="list-style-type: none">• Dobry dostęp do drogi krajowej nr 17 Warszawa-Garwolin-Lublin-Zamość-Hrebenne);• Położenie w pobliżu granicy z Ukrainą (przejście graniczne Hrebenne);• Dbłość władz gminy o stan dróg oraz bezpieczeństwo na drogach.	Położenie i komunikacja <ul style="list-style-type: none">• Utrudniona dostępność komunikacyjna;• Niedostateczny stan techniczny wielu dróg lokalnych i ulic;• Oddalenie od większych stref aktywności gospodarczej.
Atrakcyjność turystyczna: <ul style="list-style-type: none">• Atrakcyjne położenie w ciągu historycznego szlaku grodów czerwieńskich;• Bogata historia gminy;• Atrakcyjne turystycznie zabytkowe budynki i obiekty;	Atrakcyjność turystyczna <ul style="list-style-type: none">• Nieefektywne wykorzystanie walorów do rozwoju usług około turystycznych (przyrodniczych i historycznych);• Brak gospodarczego wykorzystania zwiększonego natężenia ruchu turystycznego w sezonie letnim;• Niedostatecznie rozwinięta infrastruktura dla

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

<ul style="list-style-type: none"> • Utrzymana w naturalnym stanie przyroda (obecność licznych rezerwatów przyrody); • Walory przyrodnicze atrakcyjne dla rekreacji, turystyki i agroturystyki. • Położenie gminy w strefie bioklimatu leśnego łagodnie bodźcowego, korzystnego dla mieszkańców gminy oraz turystów, umożliwiającego realizację funkcji klimatoterapii, • Zróżnicowanie krajobrazu naturalnego tj. krajobrazy węglanowe, lessowe oraz den dolinnych. 	<p>turystyki rowerowej, w tym brak sieci ścieżek rowerowych obejmującej główne atrakcje gminy;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Brak świadomości potencjalnych turystów o atrakcyjności Gminy Tyszowce; • Brak dostatecznej bazy turystycznej/noclegowej.
<p>Edukacja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dobrze przygotowanie zawodowe kadry dydaktycznej; • Dobrze rozwinięta infrastruktura jednostek oświatowych. 	<p>Edukacja</p> <ul style="list-style-type: none"> • Niedostatecznie rozwinięta infrastruktura przedszkolna; • Utrudniony dostęp do edukacji ponadgimnazjalnej (stosunkowo duże oddalenie od najbliższych placówek).
<p>Zarządzanie energią:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Korzystne warunki do wykorzystania odnawialnych źródeł energii (energia słoneczna, wiatru, energia pozyskiwana z biomasy). 	<p>Zarządzanie energią</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wysokie koszty energii w sektorze publicznym; • Niewykorzystany potencjał lokalizacyjny do produkcji energii ze źródeł odnawialnych.
<p>Gospodarka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Atrakcyjna lokalizacja do stworzenia terenów inwestycyjnych (możliwość rozwoju branż związanych z transportem i logistyką oraz wprowadzaniem do obrotu produktów rolnych); • Duża liczba indywidualnych gospodarstw rolnych opartych na tradycyjnych produktach; • Dobrze rozwinięty przemysł drzewny i budowlany; • Idealne warunki do rozwoju agroturystyki; • Potencjał do rozwoju eksportu (położenie w pobliżu zewnętrznej granicy Unii Europejskiej, granicy z Ukrainą); • Relatywnie niskie koszty siły roboczej. 	<p>Gospodarka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Słabo rozwinięty przemysł lokalny; • Niekorzystna rolnicza przestrzeń produkcyjna spowodowana przez bardzo niekorzystny agroklimat; • Brak miejscowej bazy umożliwiającej przetwórstwo i wprowadzanie do obrotu produktów rolnych (warzywa i owoce); • Niedostateczny poziom przygotowania potencjalnych terenów inwestycyjnych (obszary zrewitalizowane, uzbrojone itd.); • Oddalenie od większych stref aktywności gospodarczej
<p>Sfera społeczna:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Niska gęstość zaludnienia; 	<p>Sfera społeczna:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Niekorzystna sytuacja na rynku pracy;

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

<ul style="list-style-type: none"> • Dobrze rozwinięta sieć wodociągowa • Rosnący odsetek osób korzystających z sieci kanalizacyjnych; • Wysoki odsetek ludzi młodych w stosunku do mieszkańców gminy; • Wysoki poziom bezpieczeństwa publicznego, • Dobry system opieki społecznej oraz zdrowotnej. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ujemny przyrost naturalny; • Relatywnie niskie dochody społeczeństwa; • Wysoki odsetek migracji młodych ludzi; • Niski poziom integracji społecznej; • Niedostateczne wykorzystanie tradycji, wielokulturowości i dziejów historycznych w działaniach kulturalno-promocyjnych; • Nieliczne imprezy kulturalne; • Brak nowoczesnej bazy sportowo-rekreacyjno-szkoleniowej w gminie; • Brak infrastruktury dostępowej do terenów rekreacyjnych dla mieszkańców (np. ścieżek rowerowych, miejsc spacerowych);
Szanse	Zagrożenia
<p>Położenie i komunikacja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poprawa bezpieczeństwa w ruchu drogowym; • Poprawa funkcjonalności oraz spójności dróg gminnych z drogami powiatowymi; <p>Poprawa systemu komunikacji gminy</p>	<p>Położenie i komunikacja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pogorszenie się stanu technicznego dróg w wyniku eksploatacji (brak remontów); • Brak synergii rozwoju społeczno-gospodarczego gminy z rozwojem infrastruktury drogowej i komunikacyjnej; • Pogorszenie się bezpieczeństwa w ruchu drogowym.
<p>Atrakcyjność turystyczna:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zwiększenie rozpoznawalności marki Gminy Tyszowce jako miejsca atrakcyjnego dla turystyki; • Wzrost liczby turystów odwiedzających gminę (pobyty jednodniowe); • Wzrost liczby osób korzystających z oferty agroturystycznej (pobyty dłuższe). 	<p>Atrakcyjność turystyczna:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Brak rozwoju sektora turystyki w tym bazy noclegowej i rekreacyjnej na terenie gminy; • Powolne wyniszczanie obiektów cennych historycznie.
<p>Edukacja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zmniejszenie dysproporcji edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich; • Wzrost liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym; • Wzrost aktywności zawodowej osób wychowujących dzieci. 	<p>Edukacja</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zwiększenie dysproporcji edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich; • Zmniejszenie liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym; • Spadek aktywności zawodowej osób wychowujących dzieci.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

<p>Zarządzanie energią:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zmniejszenie kosztów zużycia energii w budynkach sektora publicznego; • Zwiększenie wykorzystania alternatywnych źródeł energii; • Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska. 	<p>Zarządzanie energią:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wzrost kosztów energii w sektorze publicznym związany z podwyżkami cen energii; • Brak spełnienia coraz ściślejszych norm środowiskowych.
<p>Gospodarka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rozwój inwestycji na profesjonalnie przygotowanych terenach inwestycyjnych; • Rozwój branż związanych z transportem i logistyką oraz wprowadzaniem do obrotu produktów rolnych; • Wzrost przychodów do budżetu gminy w wyniku rozwoju działalności gospodarczej (podatek od nieruchomości); • Wyspecjalizowanie produkcji gospodarstw rolnych; • Wzrost miejsc pracy oraz wysokości dochodów. 	<p>Gospodarka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Brak rozwoju przemysłu lokalnego; • Stacja gospodarcza gminy (brak inwestowania kapitału zewnętrznego); • Malejąca opłacalność produkcji rolnej gospodarstw niewyspecjalizowanych na konkretne produkty;
<p>Sfera społeczna:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zwiększenie poziomu integracji społecznej; • Wzrost wykorzystania tradycji, wielokulturowości i dziejów historycznych w działaniach kulturalno-promocyjnych (rozwój tzw. patriotyzmu lokalnego); • Stworzenie nowoczesnej bazy sportowo-rekreacyjno-szkoleniowej w gminie; • Poprawa funkcjonalności infrastruktury społecznej (sieć wodociągowa i kanalizacyjna); • Stworzenie marki Gminy Tyszowce jako miejsca atrakcyjnego do zamieszkania; • Zmniejszenie migracji osób młodych z terenu gminy. 	<p>Sfera społeczna:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Spadek liczby mieszkańców gminy; • Wzrost bezrobocia; • Zanik lokalnych tradycji.

Podsumowanie:

Z przeprowadzonej analizy SWOT wynika, że do największych atutów gminy należy duża atrakcyjność turystyczna. Ciekawa i intrygująca historia Gminy Tyszowce, miejsca o dużych wartościach historycznych oraz unikalne pomniki przyrody z pewnością mogą przyciągnąć rzesze turystów. Gmina posiada bardzo dobre warunki do rozwoju sektora turystyki, ukierunkowanej w szczególności na agroturystykę. Obszar gminy cechuje strategiczna lokalizacja, blisko wschodniej granicy kraju oraz w niewielkiej odległości drogi krajowej nr 17. Najwyższy stopień nasłonecznienia w kraju oraz potencjał rolniczy, które charakteryzują ten obszar stwarzają również możliwość wykorzystania energii produkowanej z promieni słonecznych i biomasy. Gmina Tyszowce posiada dobrze rozwinięty system oświaty oraz rosnącą liczbę dzieci korzystających z wychowania przedszkolnego. Gospodarka oparta jest przede wszystkim na rolnictwie oraz produktach lokalnych. W sferze społecznej do najważniejszych atutów gminy należy wysoki odsetek ludzi młodych oraz dobrze rozwinięta infrastruktura społeczna i wysoki poziom bezpieczeństwa publicznego. Do najważniejszych zidentyfikowanych problemów gminy należy wysoki poziom bezrobocia oraz migracji ludzi młodych. Słabą stroną analizowanego obszaru jest również niedostateczny stan infrastruktury drogowej, który bezpośrednio wpływa na problemy komunikacyjne oraz bezpieczeństwo w ruchu drogowym. Gmina Tyszowce pomimo ogromnych walorów turystycznych nie jest w stanie efektywnie wykorzystać gospodarczo zwiększonego natężenia ruchu turystycznego w sezonie letnim. Brakuje odpowiedniej infrastruktury technicznej związanej rekreacją oraz bazy noclegowej. Słabą stroną gospodarki w obszarze gminy jest głównie niedostatecznie rozwinięty przemysł lokalny, brak stworzonych i wypromowanych uzbrojonych terenów inwestycyjnych oraz oddalenie od większych stref aktywności gospodarczej. Do pozostałych najważniejszych zidentyfikowanych problemów Gminy Tyszowce należy zaliczyć duże ryzyko dysproporcji edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich oraz brak kompleksowych systemów zarządzania energią.

W perspektywie 2015-2020 przed Gminą Tyszowce stoją ogromne wyzwania ale i zagrożenia. Najważniejszym zagrożeniem jest głównie stagnacja rozwojowa gminy oraz realne ryzyko wzrostu migracji ludzi młodych poza obszar gminy w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków do życia. W celu eliminacji lub redukcji zidentyfikowanych ryzyk

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

niezbędne jest efektywne wykorzystanie silnych atutów gminy oraz podjęcie działań eliminujących lub redukujących jej słabe strony.

3. WIZJA I MISJA ROZWOJU GMINY - CELE STRATEGICZNE

WIZJA ROZWOJU GMINY TYSZOWCE

Tyszowce w 2020 roku to Gmina znana z wysokiego poziomu życia mieszkańców. To ośrodek o znaczeniu ponadlokalnym w zakresie administracyjnym, kulturalnym, edukacyjnym, handlowo - usługowym i gospodarczym z własnym zapleczem przemysłowym.

Wizja rozwoju Gminy zakłada doprowadzenie do tego, że w 2020 roku będzie można uznać przedstawione twierdzenie za odnoszące się w pełni do Tyszowiec. Wizja wskazuje na konieczność rozwoju gminy w kierunku zaspokajania rosnących potrzeb mieszkańców. Ten element związany jest z normalnym funkcjonowaniem gminy. Wizja odnosi się również do ponadlokalnej roli Gminy w zakresie usług, generowania miejsc pracy, potrzeb dotyczących wypoczynku i rozrywki.

Równolegle należy prowadzić działania mające na celu budowanie oferty miasta w zgodzie z potrzebami i oczekiwaniami gmin sąsiednich; tylko taki harmonijny rozwój gminy będzie dawał szansę na wzrost rangi Tyszowiec w regionie.

Dodatkowo do 2020 roku Tyszowce powinny stać się samodzielnym ośrodkiem turystycznym i centrum generującym usługi turystyczne dla całego regionu i rozwój w tym zakresie winna pogodzić na tym samym poziomie z rozwojem gospodarczym, poprzez lokalizację przedsiębiorców na przewidzianych na ten cel terenach.

Osiągnięcie powyższych elementów strategii byłoby niemożliwe przy wykorzystaniu tylko własnych zasobów finansowych. Konieczny jest zatem dopływ kapitału i nowe inwestycje na terenie gminy. Osiągnąć to można poprzez wypracowanie oferty i poprawę bazy ekonomicznej gminy.

Misję rozwoju gminy Tyszowce należy rozumieć jako deklarację samorządu gminy co do generalnego celu rozwoju gminy i wynikających z tego celu głównych kierunków zmian z lokalnej przestrzeni społeczno-ekonomicznej. Misja zatem przywołuje przyszły, pożądany przez lokalne władze obraz gminy oraz kierunki przekształceń poszczególnych składników rzeczywistości gminnej, niezbędne dla osiągnięcia tego obrazu. Misja musi z założenia być podstawą do podejmowania konkretnych działań – nie tylko przez władze gminy, ale także przez jej obecnych i przyszłych mieszkańców oraz funkcjonujące lub chcące tutaj się ulokować podmioty gospodarcze. Misja, określająca co samorząd gminy chce osiągnąć w

okresie objęty niniejszą strategią, musi być oparta na konkretnych zasobach, szansach i możliwościach rozwoju oraz brać pod uwagę wszelkie bariery i zagrożenia rozwojowe - zarówno wewnętrzne jak i generowane przez otoczenie.

Podstawą określenia misji rozwoju gminy Tyszowce jest założenie, że gmina dysponuje całym szeregiem atutów i szans (nie zawsze dostępnych innym gminom), umożliwiających jej efektywny rozwój społeczno-ekonomiczny w warunkach konkurencji z innymi obszarami województwa lubelskiego.

Wychodząc zatem z powyższych założeń, na podstawie diagnozy stanu gminy, za jej misję **Generalny cel strategiczny rozwoju** uznaje się:

MISJA ROZWOJU GMINY TYSZOWCE

Tworzyć dogodne warunki dla rozwoju mieszkańców.

Stworzyć dogodne warunki dla rozwoju przedsiębiorstw przyjaznych dla środowiska.

Wspierać rozwój turystyki.

Zrealizowanie wizji i misji wymaga osiągnięcia po drodze poszczególnych celów strategicznych.

Na podstawie przeprowadzonej analizy SWOT zostały zidentyfikowane najważniejsze **cele strategiczne** Gminy Tyszowce w perspektywie 2015-2020:

- 1. Poprawa funkcjonalności logistycznej gminy;**
- 2. Wzrost atrakcyjności turystycznej gminy, w tym odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.**
- 3. Wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich.**
- 4. Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska oraz kosztów energii.**
- 5. Wzrost aktywności zawodowej mieszkańców oparty na lokalnych zasobach i branżach.**
- 6. Wzrost atrakcyjności gminy jako obszaru odpowiedniego do zamieszkania.**

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Cele operacyjne:

Cel strategiczny	Cele operacyjne
1. Poprawa funkcjonalności logistycznej gminy;	<ul style="list-style-type: none"> • Poprawa bezpieczeństwa w ruchu drogowym; • Poprawa funkcjonalności oraz spójności dróg gminnych z drogami powiatowymi; • Poprawa systemu komunikacji gminy.
2. Wzrost atrakcyjności turystycznej gminy, w tym odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego;	<ul style="list-style-type: none"> • Zwiększenie rozpoznawalności marki Gminy Tyszowce jako miejsca atrakcyjnego dla turystyki; • Wzrost liczby turystów odwiedzających gminę (pobyty jednodniowe); • Wzrost liczby osób korzystających z oferty agroturystycznej (pobyty dłuższe).
3. Wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich;	<ul style="list-style-type: none"> • Zmniejszenie dysproporcji edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich; • Wzrost liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym; • Wzrost aktywności zawodowej osób wychowujących dzieci.
4. Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska oraz kosztów energii;	<ul style="list-style-type: none"> • Zmniejszenie kosztów zużycia energii w budynkach sektora publicznego; • Zwiększenie wykorzystania alternatywnych źródeł energii; • Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska.
5. Wzrost aktywności zawodowej mieszkańców oparty na lokalnych zasobach i branżach;	<ul style="list-style-type: none"> • Rozwój inwestycji na profesjonalnie przygotowanych terenach inwestycyjnych; • Rozwój branż związanych z transportem i logistyką oraz wprowadzaniem do obrotu produktów rolnych; • Wzrost przychodów do budżetu gminy w wyniku rozwoju działalności gospodarczej (podatek od nieruchomości); • Wspecjalizowanie produkcji gospodarstw rolnych; • Wzrost miejsc pracy oraz wysokości dochodów.
6. Wzrost atrakcyjności gminy jako obszaru odpowiedniego do zamieszkania;	<ul style="list-style-type: none"> • Zwiększenie poziomu integracji społecznej; • Wzrost wykorzystania tradycji, wielokulturowości i dziejów historycznych w działaniach kulturalno-promocyjnych (rozwój tzw. patriotyzmu lokalnego); • Stworzenie nowoczesnej bazy sportowo-rekreacyjno-szkoleniowej w gminie; • Poprawa funkcjonalności infrastruktury społecznej (sieć wodociągowa i kanalizacyjna);

- Stworzenie marki Gminy Tyszowce jako miejsca atrakcyjnego do zamieszkania;
- Zmniejszenie migracji osób młodych z terenu gminy.

4. ZGODNOŚĆ CELÓW STRATEGICZNYCH GMINY Z DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI

4.1 Na poziomie Unii Europejskiej

Strategia „Europa 2020”

Strategia Europa 2020 to unijna strategia wzrostu na okres od 2010 do 2020 r. Stanowi ona długookresowy program rozwoju społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej (UE), który zastąpił realizowaną od 2000 r., zmodyfikowaną pięć lat później, Strategię Lizbońską. Europejskie cele wskazane w strategii przekładane są na cele krajowe, co pozwala uwzględnić specyficzną sytuację każdego z państw UE. W dokumencie podkreślona została potrzeba wspólnego działania państw członkowskich na rzecz wychodzenia z kryzysu oraz wdrażania reform umożliwiających stawienie czoła wyzwaniom związanym z globalizacją, starzeniem się społeczeństw czy rosnącą potrzebą racjonalnego wykorzystywania zasobów. W celu osiągnięcia powyższych założeń zaproponowano trzy podstawowe, wzajemnie wzmacniające się **priorytety**:

- **wzrost inteligentny (ang. smart growth)**, czyli rozwój oparty na wiedzy i innowacjach,
- **wzrost zrównoważony (ang. sustainable growth)**, czyli transformacja w kierunku gospodarki niskoemisyjnej, efektywnie korzystającej z zasobów i konkurencyjnej,
- **wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu (ang. inclusive growth)**, czyli wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną.

KE zaproponowała wskaźniki umożliwiające monitorowanie postępów w realizacji ww. priorytetów za pomocą **pięciu nadrzędnych celów**, określonych na poziomie całej UE, w tym:

- osiągnięcie wskaźnika zatrudnienia na poziomie 75%;

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

- poprawa warunków prowadzenia działalności badawczo–rozwojowej, w tym przeznaczanie 3% PKB UE na inwestycje w badania i rozwój;
- zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych o 20% w porównaniu z poziomami z 1990 r.; zwiększenie do 20% udziału energii odnawialnej w ogólnym zużyciu energii; dążenie do zwiększenia efektywności energetycznej o 20%;
- podniesienie poziomu wykształcenia, zwłaszcza poprzez zmniejszenie odsetka osób przedwcześnie kończących naukę do poniżej 10% oraz zwiększenie do co najmniej 40% odsetka osób w wieku 30–34 lat mających wykształcenie wyższe;
- wspieranie włączenia społecznego, zwłaszcza poprzez ograniczanie ubóstwa, mając na celu wydzwignięcie z ubóstwa lub wykluczenia społecznego 20 milionów obywateli.

Podstawowymi instrumentami realizacji celów strategii „Europa 2020” są opracowywane przez państwa członkowskie UE **Krajowe Programy Reform** oraz przygotowane przez KE **inicjatywy przewodnie** (ang. *flagship initiatives*), realizowane na poziomie UE, państw członkowskich, władz regionalnych i lokalnych. Te inicjatywy przewodnie to:

- *Unia innowacji* – poprawa warunków ramowych dla innowacji oraz wykorzystanie innowacji do rozwiązania najważniejszych problemów społecznych i gospodarczych wskazanych w strategii Europa 2020;
- *Mobilna młodzież* – poprawa jakości na wszystkich poziomach edukacji i szkoleń oraz zwiększanie atrakcyjności europejskiego szkolnictwa wyższego na arenie międzynarodowej;
- *Europejska agenda cyfrowa* – osiągnięcie trwałych korzyści gospodarczych i społecznych z jednolitego rynku cyfrowego, opartego na dostępie do szerokopasmowego Internetu;
- *Europa efektywnie korzystająca z zasobów* – wsparcie zmiany w kierunku gospodarki niskoemisyjnej i efektywniej korzystającej z zasobów środowiska oraz dążenie do wyeliminowania zależności wzrostu gospodarczego od degradacji środowiska przyrodniczego;

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

- *Polityka przemysłowa w erze globalizacji* – poprawa warunków dla przedsiębiorczości, zwłaszcza MŚP oraz wsparcie rozwoju silnej bazy przemysłowej, zdolnej do konkurencyjności w skali globalnej;
- *Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia* – stworzenie warunków do unowocześnienia rynków pracy, przez ułatwienie mobilności pracowników i rozwój ich umiejętności, w celu zwiększenia poziomu zatrudnienia oraz zapewnienie trwałości europejskich modeli społecznych;
- *Europejski program walki z ubóstwem* – zapewnienie spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej poprzez pomoc osobom biednym i wykluczonym oraz umożliwienie im aktywnego uczestniczenia w życiu ekonomicznym i społecznym.

W celu skutecznej realizacji nowej strategii wzmocnieniu ulegać ma system koordynacji polityki makroekonomicznej i zarządzania procesem wdrażania reform strukturalnych w UE, Wiodącą rolę w tym procesie przewidziano dla Rady Europejskiej. Na system ten składają się m.in. Zintegrowane Wytyczne, przyjmowane na poziomie UE oraz Rekomendacje Krajowe, skierowane do poszczególnych państw członkowskich. KE będzie monitorowała postępy na podstawie dwóch dotychczasowych instrumentów, które zachowają swoją odrębność, ale będą przygotowywane równocześnie, tj. sprawozdania z realizacji programu „Europa 2020” i sprawozdania z realizacji Paktu Stabilności i Wzrostu.

Cele strategiczne gminy są w pełni spójne z dwoma głównymi priorytetami Strategii „Europa 2020”.

- **wzrost zrównoważony (ang. sustainable growth)**, czyli transformacja w kierunku gospodarki niskoemisyjnej, efektywnie korzystającej z zasobów i konkurencyjnej,
- **wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu (ang. inclusive growth)**, czyli wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną.

W perspektywie 2015-2020 Gmina Tyszowce planuje realizację inwestycji przyczyniających się do zmniejszenia emisji zanieczyszczeń do środowiska oraz kosztów energii. Narzędziem realizacji założonych celów w tym zakresie będą głównie nowoczesne przedsięwzięcia termomodernizacyjne, które z jednej strony przyczynią się do poprawy stanu środowiska naturalnego poprzez redukcję emisji niebezpiecznych zanieczyszczeń do atmosfery, a z drugiej przyczynią się do zmniejszenia kosztów związanych

z wykorzystaniem energii elektrycznej i ciepłej. Transformacja w kierunku gospodarki niskoemisyjnej oraz efektywne korzystanie z zasobów naturalnych stanowi odpowiedź na zdiagnozowane problemy gminy oraz założenia unijnej polityki wzrostu zrównoważonego. Jednym z priorytetowych celów strategicznych gminy w perspektywie 2015-2020 jest również wzrost aktywności zawodowej mieszkańców oparty na lokalnych zasobach i branżach. Metody realizacji ww. celu zakładają wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu. Planowane są przedsięwzięcia wspierające gospodarkę charakteryzującą się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającą spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną.

4.2 Na poziomie krajowym

4.2.1 Krajowy Program Reform na lata 2015-2016:

Krajowe Programy Reform (KPR) są głównym narzędziem realizacji na poziomie państw członkowskich unijnej strategii gospodarczej „Europa 2020”. Zgodnie z wdrażanym od początku 2011 r. nowym mechanizmem koordynacji polityki gospodarczej UE (tzw. Semestru Europejskiego), KPR będą co roku aktualizowane i przekazywane w kwietniu do Komisji Europejskiej razem z aktualizacją Programów Stabilności lub Konwergencji.

W KPR państwa członkowskie powinny przedstawić m.in.: średniookresowy scenariusz makroekonomiczny, krajowe ambicje w zakresie realizacji pięciu wiodących celów strategii „Europa 2020”, określenie głównych przeszkód dla wzrostu i zatrudnienia oraz działania dla ich przezwyciężenia. KPR powinny też zawierać harmonogram realizacji reform oraz ocenę ich skutków budżetowych.

W dniu 28 kwietnia 2015 r. Rada Ministrów przyjęła aktualizację Krajowego Programu Reform (KPR). Przygotowany w Ministerstwie Gospodarki dokument określa, w jaki sposób Polska w latach 2015-2016 będzie realizować cele strategii „Europa 2020” w zakresie zatrudnienia, nakładów na badania i rozwój, energii i klimatu, edukacji oraz przeciwdziałania ubóstwu.

W obecnym wydaniu KPR nadal aktualne pozostają kierunki działań wskazane w pierwotnej wersji dokumentu. Dotyczą one odrabiania zaległości rozwojowych oraz budowy nowych przewag konkurencyjnych w trzech obszarach priorytetowych: infrastruktura dla

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

wzrostu zrównoważonego, innowacyjność dla wzrostu inteligentnego oraz aktywność dla wzrostu sprzyjającego włączeniu społecznemu.

Działania zaplanowane na lata 2015-2016 uporządkowano według pięciu celów strategii „Europa 2020”. Uzupełniono je o projekty przyczyniające się do realizacji zaleceń Rady UE skierowanych do Polski w lipcu 2014 r., które wykraczają poza te cele (działania z zakresu ochrony zdrowia, transportu kolejowego, dostępu do internetu szerokopasmowego, gospodarki odpadami, uproszczenia wymogów dotyczących pozwoleń na budowę, poprawy funkcjonowania administracji podatkowej, poprawy otoczenia dla biznesu, deregulacji zawodów).

W latach 2015-2016 w ramach KPR Ministerstwo Gospodarki będzie koordynować działania związane m.in. wsparciem rozwoju klastrów, wzmocnieniem systemu świadczenia usług przez ośrodki innowacji oraz wspieraniem projektów w ramach obszarów i technologii o największym potencjale rozwoju. W tej edycji KPR zaplanowano także dalsze inicjatywy związane z poprawą otoczenia biznesu, a także z budową konkurencyjnego rynku energii, poprawą efektywności energetycznej i wykorzystaniem odnawialnych źródeł energii.

Przedsięwzięcia zaplanowane przez Gminę Tyszowce w celu realizacji celów strategicznych gminy w perspektywie 2015-2020 są zgodne z KPR w przedmiocie rozwoju innowacyjności, a także poprawą efektywności energetycznej i wykorzystaniem odnawialnych źródeł energii.

4.2.2 Strategia Rozwoju Kraju 2020

Strategia Rozwoju Kraju 2020 (ŚSRK) jest elementem nowego systemu zarządzania rozwojem kraju, którego fundamenty zostały określone w znowelizowanej ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2009 r. Nr 84, poz. 712, z późn. zm.) oraz w przyjętym przez Radę Ministrów 27 kwietnia 2009 r. dokumencie Założenia systemu zarządzania rozwojem Polski. W związku z koniecznością dostosowania Strategii Rozwoju Kraju 2007-2015, przyjętej 29 listopada 2006 r., do nowych uwarunkowań społeczno-gospodarczych oraz do wyzwań wewnętrznych i zewnętrznych, a także wymogów wprowadzanego systemu zarządzania polityką rozwoju, podjęto decyzję o jej aktualizacji oraz o wydłużeniu horyzontu czasowego do 2020 roku. Prace nad aktualizacją realizowano tak, aby skorelować je z pracami nad innymi, opracowywanymi dokumentami

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

strategicznymi, tj. długookresową strategią rozwoju kraju oraz strategiami zintegrowanymi. W nowym systemie do głównych dokumentów strategicznych, na podstawie których prowadzona jest polityka rozwoju, należą: długookresowa strategia rozwoju kraju - DSRK (Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności), określająca główne trendy, wyzwania oraz koncepcję rozwoju kraju w perspektywie długookresowej, średniookresowa strategia rozwoju kraju - ŚSRK (Strategia Rozwoju Kraju 2020) – najważniejszy dokument w perspektywie średniookresowej, określający cele strategiczne rozwoju kraju do 2020 r., kluczowy dla określenia działań rozwojowych, w tym możliwych do sfinansowania w ramach przyszłej perspektywy finansowej UE na lata 2014-2020 oraz 9 zintegrowanych strategii, służących realizacji założonych celów rozwojowych: Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki, Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego, Strategia Rozwoju Transportu, Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko, Sprawne Państwo, Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego, Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie, Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego RP, Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa. DSRK, ŚSRK oraz 9 strategii zintegrowanych łączy spójna hierarchia celów i kierunków interwencji. W strategiach zintegrowanych nastąpiło odejście od wąskiego sektorowego podejścia na rzecz integracji obszarów oraz przenikania się różnych zjawisk i procesów. Szczególną rolę w systemie pełni Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego, która wskazuje zakres terytorialnego wpływu interwencji realizowanych w ramach różnych polityki publicznych, a więc również w ramach pozostałych strategii zintegrowanych. Przedstawia ona kluczowe dla rozwoju regionalnego wyzwania oraz zarysowuje cele rozwojowe w odniesieniu do różnego rodzaju obszarów uwzględniając funkcje przez nie pełnione, występujące potencjały oraz bariery. Ramy przestrzenne dla prowadzenia polityki rozwoju w Polsce, w tym realizacji poszczególnych strategii rozwojowych stanowi koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju (Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030). Jest to główny dokument strategiczny kreujący ład przestrzenny w Polsce oraz porządkujący zagadnienia związane z rozwojem – w którym przestrzeń traktowana jest jako płaszczyzna odniesienia dla działań rozwojowych.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Główne cele ŚSRK:

Cel strategiczny:

Wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności.

Obszary strategiczne:

1. Sprawne i efektywne państwo.

Sprawnie działające państwo, efektywnie dysponujące dostępnymi środkami publicznymi i skutecznie odwołujące się do energii samoorganizującego się społeczeństwa obywatelskiego jest warunkiem realizacji przyjętych celów rozwojowych. Sprawne państwo jest: przejrzyste, przyjazne, pomocnicze i partycypacyjne.

2. Konkurencyjna gospodarka.

Zwiększanie konkurencyjności gospodarki jest kluczowym zadaniem warunkującym rozwój kraju i pozycję Polski na rynku światowym. Sprawne i oparte na zdrowych zasadach funkcjonowanie gospodarki, jej efektywność i nowoczesność decydują o zamożności obywateli, zdolności państwa do realizacji swoich funkcji oraz jego bezpieczeństwie

3. Spójność społeczna i terytorialna.

W celu poprawy spójności społecznej i terytorialnej tworzone będą warunki do rozprzestrzeniania procesów rozwojowych zarówno w kontekście geograficznym - na różne obszary o słabszych potencjałach, jak i włączania w procesy rozwojowe tych, którzy pozostawali dotychczas tylko biernymi odbiorcami zachodzących zmian. Procesom rozwojowym towarzyszy zwykle rozwarstwienie, które jest wynikiem splotu różnych czynników: zapóźnień infrastrukturalnych, przestarzałej struktury społeczno-gospodarczej, niskiej produktywności i innowacyjności, słabości kapitału ludzkiego i społecznego.

Strategia inwestycyjna Gminy Tyszowce na lata 2015-2020 odpowiada w pełni dwóm obszarom strategicznym Strategii Rozwoju Kraju 2020:

1. Konkurencyjna gospodarka.
2. Spójność społeczna i terytorialna.

Planowane inwestycje Gminy Tyszowce zakładają wzrost gospodarczy oparty na lokalnych zasobach oraz branżach. Planowane funkcjonowanie gospodarki z jednej strony oparte jest na nowoczesności i innowacyjności, a z drugiej na zdrowych

i racjonalnych zasadach. Szczególnie istotna dla gminy jest funkcjonalność logistyczna. W perspektywie 2015-2020 zaplanowano przedsięwzięcia związane z rozwojem infrastruktury drogowej (dostępność logistyczna), poprawą struktury społeczno-gospodarczej oraz wzrostem produktywności i innowacyjności.

4.3 Na poziomie regionalnym

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 r.) jest najważniejszym dokumentem programowym, który określa wizję rozwoju oraz cele i kierunki rozwoju województwa lubelskiego. *Strategia* prezentuje zasadniczą zmianę podejścia do programowania rozwoju i prowadzenia polityki regionalnej. Opiera się na terytorializacji polityki rozwojowej, wskazując m.in. obszary strategicznej interwencji, jest zorientowana na konkretne rezultaty i efekty. Zakłada zintegrowane podejście oraz wieloszczeblowe zarządzanie, w tym poprzez mobilizowanie regionalnych i lokalnych inicjatyw. Przyjmuje horyzont czasowy do 2020 r. z perspektywą do roku 2030. *Strategia* jest elastyczna i otwarta na innowacyjne pomysły oraz działania prorozwojowe, a także zdolna do absorpcji pomocy i wsparcia zewnętrznego.

Cele strategiczne i operacyjne:

1. Wzmacnianie urbanizacji regionu (cel strategiczny).

Miasta są nośnikiem postępu technologicznego, koncentrują usługi wyższego rzędu, stanowią węzły komunikacyjne, stanowią rynki pracy oraz ośrodki obsługi dla otaczających je terenów. Szczególne znaczenie mają miasta, w których istnieją funkcje metropolitalne, są one bowiem ośrodkami usług najwyższego rzędu oraz łącznikami związanych z nimi regionów

z gospodarką globalną. Urbanizację należy rozumieć w wymiarze ilościowym i jakościowym.

Cel strategiczny 1 „Wzmacnianie urbanizacji regionu” będzie realizowany dzięki osiągnięciu następujących celów operacyjnych:

1.1. Rozwijanie funkcji metropolitalnych Lublina jako głównego ośrodka Polski Wschodniej, koncentrującego gospodarcze, naukowe i kulturalne kontakty ze światem, zwłaszcza ze wschodnimi sąsiadami.

1.2. Wspieranie ponadlokalnych funkcji miast (np. naukowych, akademickich, kulturalnych, turystycznych), które przyczyniają się do dynamizacji rozwoju tych miast i otaczających je obszarów.

1.3. Poprawa skomunikowania Lublina z obszarami metropolitalnymi Polski i zagranicy.

2. Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich (cel strategiczny).

Rolnictwo i kompleks żywnościowy to tradycyjne dziedziny gospodarki regionu. Działania podejmowane w ramach celu 2 pozwolą na racjonalizację produkcji rolnej i zwiększenie jej opłacalności, a jednocześnie na istotną poprawę warunków życia mieszkańców wsi, którzy w większym, niż dotychczas stopniu będą podejmowali pracę poza rolnictwem, w tym m.in. w usługach dla rolnictwa i turystyce. Cel strategiczny 2 „Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich” będzie realizowany dzięki osiągnięciu następujących celów operacyjnych:

2.1. Poprawa warunków dla wzrostu konkurencyjności i towarowości gospodarstw przez m.in. promowanie i wspieranie scalania gruntów i powiększania obszaru gospodarstw, poprawę struktury gospodarstw i przyspieszenie przepływu ziemi do gospodarstw większych obszarowo i nastawionych na produkcję towarową.

2.2. Rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego pozwalający na wykorzystanie istniejącego potencjału surowcowego regionu.

2.3. Wzmocnienie doradztwa rolniczego oraz promowanie i wspieranie inicjatyw współpracy rolników i mieszkańców wsi (grupy producenckie, spółdzielnie itp.).

2.4. Wspieranie przedsiębiorczości na wsi i tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich w najbardziej efektywnych sektorach gospodarki (głównie usług, w tym usług dla rolnictwa).

2.5. Wyposażanie obszarów wiejskich w infrastrukturę transportową, komunalną i energetyczną w sposób skoordynowany z innymi przedsięwzięciami i spójny wewnętrznie.

3. Selekttywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu (cel strategiczny).

We współczesnej gospodarce innowacja to najbardziej skuteczny sposób na zwiększenie konkurencyjności. Działania podjęte podczas realizacji celu 3 pozwolą na zwiększenie innowacyjności tych kierunków działalności gospodarczej regionu, które – z jednej strony – są zakorzenione w jego gospodarczej tradycji, z drugiej zaś mogą być wsparte dobrze już rozwiniętym zapleczem badawczo-rozwojowym, co jest zbieżne z zasadą „inteligentnej specjalizacji” (*smart specialisation*). Realizacja celu 3 powinna zwiększyć atrakcyjność inwestycyjną Lubelszczyzny. Działania te będą także zmierzały do poprawy sytuacji na regionalnym rynku pracy. Cel 3 „Selektywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu” będzie realizowany dzięki następującym celom operacyjnym:

3.1. Wspieranie najbardziej perspektywicznych kierunków badań i komercjalizacji ich wyników.

3.2. Wspieranie kierunków kształcenia na poziomie wyższym szczególnie istotnych dla przyszłego rynku pracy regionu oraz mających unikatowe znaczenie w skali ponadregionalnej.

3.3. Stworzenie systemu wsparcia naukowego, eksperckiego i wdrożeniowego na rzecz rozwoju wybranych sektorów gospodarki.

3.4. Rozwijanie systemu kształcenia dostosowanego do specyfiki regionu.

3.5. Wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw.

3.6. Rozwój społeczeństwa informacyjnego.

4. Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu (cel strategiczny).

Region zintegrowany poczuciem społecznej tożsamości terytorialnej, wspomaganej silnymi więziami współzależności gospodarczej i kulturowej, ze sprawnym systemem wewnętrznej komunikacji i transportu, ma znacznie większe szanse na rozwój w otwartej, konkurencyjnej gospodarce, niż region fragmentowany, którego poszczególne układy lokalne nie są zdolne do współpracy, a mieszkańcy mają nikłą świadomość wspólnych korzeni i wspólnych interesów. Cel 4 „Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu” będzie osiąganym dzięki realizacji następujących celów operacyjnych:

4.1. Poprawa wewnętrznego skomunikowania regionu dzięki powiązaniu jego najważniejszych miast sprawną siecią drogową, budowaną w pierwszej kolejności tam, gdzie jej niedoskonałość jest barierą rozwoju.

4.2. Wspieranie włączenia społecznego.

4.3. Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi współpracy wewnątrzregionalnej m.in. przez odwoływanie się do tradycji wielokulturowości i włączaniu jej do regionalnych programów edukacyjnych i selektywnie wspieranych działań kulturotwórczych oraz stymulowanie podejmowania wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, organizacyjnych, edukacyjnych.

4.4. Przełamywanie niekorzystnych efektów przygranicznego położenia regionu.

4.5. Racjonalne i efektywne wykorzystywanie zasobów przyrody dla potrzeb gospodarczych i rekreacyjnych, przy zachowaniu i ochronie walorów środowiska przyrodniczego.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 jest zhierarchizowana na najwyższym szczeblu programowania strategicznego regionu. Na drugim szczeblu znajduje się **Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 (RSI)**. RSI jest kluczowym dokumentem strategicznym służącym tworzeniu impulsów oraz dynamizowaniu procesów innowacji w województwie lubelskim. Stanowi on uszczegółowienie Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (*SRWL 2020*) w części poświęconej rozwojowi badań i innowacji na rzecz inteligentnej specjalizacji, dlatego misją strategii jest wsparcie selektywnego modelu rozwoju województwa, opartego na kreatywnym modelu innowacji oraz uruchomienie procesu technologicznej i poza technologicznej transformacji endogenicznych potencjałów rozwojowych, i osiągnięcie w krótszej perspektywie – do 2020 r. – wzrostu produktywności i wiedzy chłonności gospodarki, w dłuższej zaś – do 2030 r. – dywersyfikacji struktury gospodarki i wzrostu udziału w gospodarce przemysłów i usług o wysokiej wartości dodanej i dużym potencjale wzrostu. Selektywny model rozwoju województwa oparty jest na inteligentnych specjalizacjach rozumianych jako rozwój tych obszarów działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjnej, które wzmacniają endogeniczne potencjały rozwojowe województwa. W

dokumentacie zostały zidentyfikowane cztery obszary inteligentnych specjalizacji, które są komplementarne względem siebie i obejmują te dziedziny aktywności, które znajdują uzasadnienie w tradycyjnych kierunkach specjalizacji gospodarczej i naukowo-technologicznej województwa. Co więcej, obszary te już uzyskały lub mogą uzyskać w przyszłości, przewagę konkurencyjną w skali krajowej i/lub międzynarodowej, charakteryzując się istnieniem dobrze rozwiniętych inicjatyw klastrowych i są zdolne do wykształcenia masy krytycznej niezbędnej do uruchomienia nowej ścieżki rozwoju województwa.

Regionalne Inteligentne Specjalizacje (RIS):

1. Biogospodarka.
2. Medycyna i zdrowie.
3. Informatyka i automatyka.
4. Energetyka niskoemisyjna.

Zidentyfikowane cele Gminy Tyszowce są w pełni spójne z celami strategicznymi nr 2 i 4 Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Planowane do realizacji przedsięwzięcia będą realizowały wspólne cele w zakresie restrukturyzacji rolnictwa i rozwój obszarów wiejskich oraz tworzenia funkcjonalnej, przestrzennej, społecznej i kulturowej integracji regionu. Potencjał gospodarczy gminy oparty w szczególności na rolnictwie stwarza również możliwość realizacji założeń Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020. Branża rolno-spożywcza ukierunkowana na produkcję żywności wpisuje się w jedną z czterech Regionalnych Inteligentnych Specjalizacji regionu jaką jest Biogospodarka.

5. METODY REALIZACJI POSZCZEGÓLNYCH CELÓW STRATEGICZNYCH

Cel nr 1 *Poprawa funkcjonalności logistycznej gminy.*

Cel zostanie zrealizowany poprzez szereg inwestycji infrastrukturalnych związanych z budową, przebudową lub remontem dróg dojazdowych. Przedsięwzięcia przyczynią się przede wszystkim do poprawy bezpieczeństwa, funkcjonalności oraz spójności z drogami powiatowymi. Funkcjonalna infrastruktura drogowa stanowi podstawę do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy oraz zmniejszenia wykluczenia społecznego i ubóstwa.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

W perspektywie 2015-2020 zaplanowana została realizacja następujących inwestycji:

Nr	Zakres projektu	Lokalizacja	Szacunkowy koszt inwestycji	Przybliżony termin realizacji przedsięwzięcia w podziale na lata
1.	Przebudowa drogi nr 110941 L Zubowice dr.pow.3268L - Niedźwiedzia Góra - dr.pow.3268L - Kol.Przewale na odcinku 0,615 km 3+000÷3+615	Niedźwiedzia Góra	650 000	2020
2.	Przebudowa drogi nr 110942 L Zubowice dr.pow.3268L - dr.gm.110941L - Niedźwiedzia Góra na odcinku 1,365 km 1+205-2+570	Niedźwiedzia Góra	1 300 000	2020
3	Przebudowa drogi nr 111260 L dr.pow.3278L - Honiatycze - Wakijów - dr.pow.3420L na odcinku 1,5 km 0+510-2+010	Honiatycze	1 600 000	2020
4	Przebudowa drogi nr 111500 L dr.woj. 850 - Tyszowce (ul.3 Maja) - gr.gminy Mircze. Przebudowa drogi gminnej nr 111500L Tyszowce- Tucząpy w km 0+025÷1+053 w Tyszowcach na odcinku 1+030 km 2+630-3+660	Tyszowce	800 000	2016
5	Obwodnica Tyszowiec	Tyszowce	1 200 000	2017
6	Przebudowa drogi nr 111501 L dr.pow.3511L - Tyszowce (ul.Podgórze) - Mikulin - koniec zabudowań Przebudowa drogi gminnej nr 111501L Tyszowce – Mikulin na odcinku 1+600 km 1+991-3+591	Tyszowce	1 200 000	2016
7	Przebudowa drogi nr 111502 L Mikulin -dr.pow.3511L - dr.gm.111501L na odcinku 1,580 km 0+000÷1+580	Mikulin	800 000	2017
8	Przebudowa drogi nr 111503 L Klątwy	Klątwy	450 000	2017

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	- dr.pow.3421 L - dr.pow.3421 L na odcinku 0,382 km 1+245-1+627			
9	Przebudowa drogi nr 111507 L Czartowiec - dr.pow.3283L - dr.gm. 111506L - Gołajcha na odcinku 1,500 km 0+450-1+950	Czartowiec	900 000	2018
10	Przebudowa drogi nr 111508 L dr.pow.850 - do końca Kol.Czartowczyk na odcinku 1,300 km 0+000-1+030	Czartowczyk	800 000	2018
11	Przebudowa drogi nr 111512 L Soból - dr.woj. 850 - dr.gm.111506L na odcinku 0,910 km 0+220-1+130	Soból	1 100 000	2018
12	Przebudowa drogi nr 111513 L dr.pow.3276L - do końca wsi Marysin na odcinku 0,800 km 0+350-1+150	Marysin	150 000	2018
13	Przebudowa drogi nr 111515 L dr.pow.3421L - dr.gm. 111514L - Podbór na odcinku 0,520 km 0+280-0+840	Podbór	130 000	2018
14	Przebudowa drogi nr 111516 L Rudka - dr.pow.3276L - gr. gminy Komarów na odcinku 1,760 km 0+000-1+760	Rudka	1 200 000	2018
15	Przebudowa drogi nr 111517 L dr.pow.3276L - do końca wsi Perespa na odcinku 0,570 km 1+830-2+400	Perespa	600 000	2018
16	Przebudowa drogi nr 111521 L dr.pow.3420L - Wakijów - gr. gminy Werbkowice Przebudowa drogi gminnej w Wakijowie (Czermieniec) na odcinku 1,835 km 0+265-2+100	Wakijów	1 500 000	2016
17	Przebudowa drogi nr 111522 L Kazimierówka - dr.pow.3500L - dr.gm.111260L Przebudowa drogi gminnej Kazimierówka -Wakijów na odcinku 0,500 km 0+700-1+200	Wakijów	800 000	2017
18	Przebudowa drogi nr 111523 L dr.gm.111522L - koniec wsi Kazimierówka na odcinku 0,510 km 2+650-3+160	Kazimierówka	350 000	2018
19	Przebudowa drogi nr 111535 L Kłątwy - dr.pow.3421 L - dr.pow.3421 L na	Kłątwy	450 000	2019

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	odcinku 0,829 km 0+000-0+829			
20	Przebudowa drogi nr 111536 L Kol. Czartowiec - dr.pow.3421L - dr.gm.111506L na odcinku 0,726 km 0+450-1+176	Kol. Czartowiec	380 000	2019
21	Przebudowa drogi nr 111537 L Marysin - dr.pow.3276L - dr.gm.110954L na odcinku 0,600 km 0+890-1+490	Marysin	350000	2019
22	Przebudowa drogi nr 111538 L Perespa - dr.gm.111517L - dr.gm.111518L na odcinku 0,680 km 0+000-0+680	Perespa	400000	2019
23	Przebudowa drogi nr 111541 L Kazimierówka - dr.gm. 111518L - dr.pow.3500L Przebudowa drogi gminnej w Kazimierówce-Świdowatka na odcinku 0,700 km 0+580-1+280	Kazimierówka	250000	2017
24	Przebudowa drogi nr 111542 L dr.pow.3511L – do końca kolonii – Mikulin na odcinku 0,640 km 0+000-0+640	Mikulin	220000	2017
25	Przebudowa drogi nr 111543 L Niedźwiedzia Góra – dr.pow.3268L – dr.gm.110942L na odcinku 0,216 km 0+000-0+216	Niedźwiedzia Góra	150000	2017

Cel nr 2 Wzrost atrakcyjności turystycznej gminy, w tym odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Atrakcyjność turystyczna Gminy Tyszowce oparta jest przede wszystkim na jej walorach naturalnych oraz historycznych. Planowane metody realizacji celu zakładają rewitalizację i renowację zasobów dziedzictwa przyrodniczego i historycznego. W perspektywie 2015-2020 planowane są również działania marketingowe oraz informacyjne, których celem jest poprawa wizerunku gminy jako obszaru atrakcyjnego do czynnego wypoczynku.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

W perspektywie 2015-2020 zaplanowana została realizacja następujących inwestycji:

Nr	Zakres projektu	Lokalizacja	Szacunkowy koszt inwestycji	Przybliżony termin realizacji przedsięwzięcia w podziale na lata
1.	Zagospodarowanie przestrzeni wokół SCK w Tyszowcach poprzez wykonanie zewnętrznej siłowni, toru do jazdy na deskorolce oraz mała infrastruktura	Tyszowce	600 000,00	2016-2020
2	Remont sali widowiskowej w SCK w zakresie przystosowania do imprez kulturalnych np. sztuki teatralnej i kinowej oraz doposażenie świetlicy środowiskowej	Tyszowce	1 000 000,00	2016-2020
3	Modernizacji i adaptacja budynku po dawnym internacie na cele publiczne	Tyszowce	1 000 000,00	2016-2020
4	Zagospodarowanie przestrzenne skweru miejskiego w Tyszowcach	Tyszowce	600 000,00	2016-2020
5	Remont i modernizacja fontanny miejskiej w Tyszowcach	Tyszowce	400 000,00	2016-2020
6	Rewitalizacja zabytków i miejsc związanych z historią regionu	Gmina Tyszowce	600 000,00	2016-2020
7	Tworzenie szlaków turystyczno – rowerowych	Gmina Tyszowce	1 000 000,00	2016-2020
8	Budowa punktów widokowych wraz z zagospodarowaniem przestrzennym	Niedźwiedzia Góra Czartowczyk Soból	1 000 000,00	2016-2020
9	Budowa przystani kajakowych z infrastrukturą turystyczną w miejscowości Mikulin	Mikulin	200 000,00	2016-2020
10	Zagospodarowanie zbiornika	Przewale	900 000,00	2016-2020

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	wodnego w miejscowości Przewale wraz z budową małej architektury			
--	--	--	--	--

Cel nr 3 Wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich.

Jednym z priorytetów inwestycyjnych Gminy Tyszowce jest zapewnienie lepszego dostępu do edukacji przedszkolnej. Wzrost liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym powinien bezpośrednio przełożyć się na wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich, a pośrednio do poprawy aktywności zawodowej osób wychowujących dzieci, poprzez stworzenie możliwości godzenia życia prywatnego i zawodowego.

W perspektywie 2015-2020 zaplanowana została realizacja następujących inwestycji:

Nr	Zakres projektu	Lokalizacja	Szacunkowy koszt inwestycji	Przybliżony termin realizacji przedsięwzięcia w podziale na lata
1.	Budowa przedszkola samorządowego wraz z wyposażeniem	Tyszowce	3500 000,00	2015-2020
2	Budowa żłobka wraz z wyposażeniem	Tyszowce	3 000 000,00	2015-2020
3	Przystosowanie obiektów użyteczności publicznej do pełnienia funkcji edukacyjnych	Tyszowce	2 000 000,00	2015-2020

Cel nr 4 Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska oraz kosztów energii.

Cel zostanie zrealizowany poprzez inwestycje związane z głęboką kompleksową modernizacją budynków użyteczności publicznej oparte o system monitorowania i zarządzania energią.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

W perspektywie 2015-2020 zaplanowana została realizacja inwestycji:

Nr	Zakres projektu	Lokalizacja	Szacunkowy koszt inwestycji	Przybliżony termin realizacji przedsięwzięcia w podziale na lata
1.	Termomodernizacja budynku Gimnazjum im. Konfederacji Tyszowieckiej w Tyszowcach	Tyszowce	325 787,00 zł	2015-2020
2	Termomodernizacja budynku Szkoły Podstawowej im. Jana Kilińskiego w Tyszowcach	Tyszowce	199 200,00 zł	2015-2020
3	Termomodernizacja budynku Niepublicznego Zakładu Opieki Zdrowotnej – Przychodnia w Tyszowcach	Tyszowce	295 863,00 zł	2015-2020
4	Termomodernizacja budynku Urzędu Miejskiego w Tyszowcach	Tyszowce	364 354,00	2015-2020
5	Termomodernizacja budynku Miejsko - Gminnej Biblioteki Publicznej w Tyszowcach	Tyszowce	179 500,00	2015-2020
6	Termomodernizacja budynku Samorządowego Centrum Kultury w Tyszowcach	Tyszowce	200 000,00 .	2015-2020
7	Termomodernizacja budynku Szkoły Podstawowej w Czartowczyku	Czartowczyk	300 000,00	2015-2020
8	Termomodernizacja budynku Szkoły Podstawowej w Kazimierówce	Kazimierówka	150 000,00	2015-2020
9	Termomodernizacja budynku Szkoły Podstawowej w Perespie	Perespa	150 000,00	2015-2020
10	Termomodernizacja budynku Szkoły Podstawowej w Przewalu	Przewale	300 000,00	2015-2020
11	Termomodernizacja budynku przedszkola samorządowego w Tyszowcach	Tyszowce	100 000,00	2015-2020
12	Termomodernizacja budynku	Tyszowce	200 000,00	2015-2020

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	mieszkalnego - komunalnego w miejscowości Tyszowce - przy ulicy Kościelnej			
13	Termomodernizacja budynku mieszkalnego - komunalnego w miejscowości Tyszowce – przy ulicy Wielkiej 8	Tyszowce	90 000,00	2015-2020
14	Modernizacja oświetlenia w budynkach użyteczności publicznej	Gmina Tyszowce	1 000 000,00	2015-2020
15	Modernizacja oświetlenia drogowego przy drogach gminnych	Gmina Tyszowce	1 000 000,00	2015-2020
16	Instalacje kolektorów słonecznych w budynkach: Urząd Miejski w Tyszowcach, Szkoła Podstawowa w Tyszowcach, Przedszkole samorządowe, Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej – Przychodnia w Tyszowcach, Gimnazjum w Tyszowcach, Samorządowe Centrum w Tyszowcach	Gmina Tyszowce	500 000,00	2015-2020
17	Instalacje kolektorów słonecznych na budynkach mieszkalnych	Gmina Tyszowce	3 000 000	2015-2020
18	Instalacja fotowoltaiczna w budynkach: Gimnazjum w Tyszowcach, Samorządowe Centrum Kultury w Tyszowcach, Urząd Miejski w Tyszowcach, Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna, Przedszkole samorządowe, Szkoła Podstawowa w Tyszowcach, Szkoła Podstawowa w Czartowczyku	Tyszowce, Czartowczyk	500 000,00	2015-2020
19	Instalacja fotowoltaiczna na budynkach mieszkalnych	Gmina Tyszowce	4 000 000,00	2015-2020
20	Budowa małych elektrowni wodnych do 5MWt	Gmina Tyszowce	500 000,00	2015-2020
21	Budowa biogazowni nie większej niż 0,5 MW.	Gmina Tyszowce	1 000 000,00	2015-2020
22	Pozyskiwanie energii z wód	Gmina Tyszowce	1 000 000,00	2015-2020

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	geotermalnych 5MWt-20MWt,			
23	Budowa sieci ciepłowniczej	Tyszowce	1 000 000,00	2015-2020
24	Modernizacja sytemu grzewczego w budynkach użyteczności publicznej	Gmina Tyszowce	600 000,00	2015-2020
25	Budowa fermy fotowoltaicznej	Gmina Tyszowce	600 000,00	2015-2020

Cel nr 5 Wzrost aktywności zawodowej mieszkańców oparty na lokalnych zasobach i branżach.

Cel zostanie zrealizowany poprzez inwestycje w infrastrukturę sprzyjającą rozwijaniu działalności gospodarczej opartej na lokalnych zasobach i produktach. Ponadto planowane interwencje zakładają kompleksowe przygotowanie terenów inwestycyjnych w celu zainicjowania lokowania kapitału w gminie przez inwestorów zewnętrznych.

W perspektywie 2015-2020 zaplanowana została realizacja inwestycji:

Nr	Zakres projektu	Lokalizacja	Szacunkowy koszt inwestycji	Przybliżony termin realizacji przedsięwzięcia w podziale na lata
1.	Utworzenie Klubu Integracji Społecznej	Tyszowce	700 000,00	2015 - 2020
2.	Utworzenie Inkubatora Przedsiębiorczości	Tyszowce	1 000 000,00	2015 – 2020
3.	Utworzenie Centrum Integracji Społecznej	Tyszowce	1 000 000,00	2015 – 2020
4.	Utworzenie Spółdzielni Socjalnych	Tyszowce	1 000 000,00	2015 – 2020
5.	Utworzenie Klubu Seniora	Tyszowce	500 000,00	2015 – 2020

Cel nr 6 Wzrost atrakcyjności gminy jako obszaru odpowiedniego do zamieszkania.

Atrakcyjność osadnicza gminy zależy od wielu czynników. Do najważniejszych determinantów wpływających na miejsce osiedlania się społeczności należą uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, infrastrukturalne, kulturalne i społeczne. Idealne miejsce do zamieszkania to takie, które zapewnia pracę i wypoczynek. Do zwiększenia atrakcyjności

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

osadniczej Gminy Tyszowce przyczynią się przede wszystkim inwestycje realizujące pozostałe cele strategiczne gminy związane z poprawą funkcjonalności logistycznej gminy, wzrostem atrakcyjności turystycznej, zwiększeniem dostępności do edukacji przedszkolnej, poprawą stanu środowiska naturalnego oraz wzrostem gospodarczym i aktywnością zawodową. Inwestycje, które bezpośrednio zrealizują ww. cel ukierunkowane zostały w szczególności na poprawę warunków życia mieszkańców oraz zwiększenie ich aktywności artystycznej, kulturalnej, sportowej i integracyjnej.

W perspektywie 2015-2020 zaplanowana została realizacja następujących inwestycji:

Inwestycje w obiekty pełniące funkcje artystyczne, kulturalne, sportowe i integracyjne.

Nr	Zakres projektu	Lokalizacja	Szacunkowy koszt inwestycji	Przybliżony termin realizacji przedsięwzięcia w podziale na lata
1.	Budowa boiska piłkarskiego do piłki nożnej z nawierzchnią trawiastą wraz z oświetleniem	Tyszowce	300 000,00	2015-2020
2	Budowa bieżni lekkoatletycznej, skoczni w dal z oświetleniem	Tyszowce	200 000,00	2015-2020
3	Remont stadionu miejskiego wraz z budową oświetlenia	Tyszowce	150 000,00	2015-2020
4	Budowa siłowni zewnętrznej w miejscowości Tyszowce	Tyszowce	100 000,00	2015-2020
5	Budowa bulwaru spacerowego nad rzeką Huczwą	Tyszowce	1 000 000,00	2015-2020
6	Budowa wielofunkcyjnej hali sportowej w Tyszowcach	Tyszowce	2 000 000,00	2015-2020
7	Budowa muszli koncertowej w Tyszowcach	Tyszowce	1 000 000,00	2015-2020
8	Budowa krytej pływalni w Tyszowcach	Tyszowce	5 000 000,00	2015-2020
9	Budowa parku linowego w	Tyszowce	100 000,00	2015-2020

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Tyszowcach				
10	Przystosowanie obiektu użyteczności publicznej na cele muzealne w miejscowości Tyszowce	Tyszowce	200 000,00	2015-2020
11	Przystosowanie obiektu użyteczności publicznej na cele muzeum w miejscowości Czermno	Czermno	200 000,00	2015-2020
12	Remont i modernizacja targowiska miejskiego wraz z wyposażeniem	Tyszowce	500 000,00	2015-2020
13	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Zamłynie.	Zamłynie	200 000,00	2015-2020
14	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Perespa	Perespa	200 000,00	2015-2020
15	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Podbór	Podbór	200 000,00	2015-2020
16	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Wakijów	Wakijów	200 000,00	2015-2020
17	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Kazimierówka	Kazimierówka	200 000,00	2015-2020
18	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Czermno	Czermno	200 000,00	2015-2020

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

19	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Kłątwy	Kłątwy	200 000,00	2015-2020
20	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Czartowczyk	Czartowczyk	200 000,00	2015-2020
21	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Mikulin	Mikulin	200 000,00	2015-2020
22	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Rudka	Rudka	200 000,00	2015-2020
23	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Soból	Soból	200 000,00	2015-2020
24	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Czartowiec	Czartowiec	200 000,00	2015-2020
25	Remont świetlicy wiejskiej wraz z wyposażeniem oraz zagospodarowaniem przestrzeni publicznej w miejscowości Kolonia Czartowiec	Kolonia Czartowiec	200 000,00	2015-2020

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Inwestycje związane z poprawą warunków życia mieszkańców:

Nr	Zakres projektu	Lokalizacja	Szacunkowy koszt inwestycji	Przybliżony termin realizacji przedsięwzięcia w podziale na lata
1.	Budowa zbiornika retencyjno – rekreacyjnego wraz z infrastrukturą turystyczną	Tyszowce, Dąbrowa	3 000 000,00	2015-2020
2.	Budowa sieci kanalizacyjnej wraz z przyłączami w mieście Tyszowce	Tyszowce	7 000 000,00	2015-2020
3	Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami w mieście Tyszowce	Tyszowce	6 000 000,00	2015-2020
4	Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami w miejscowości Soból	Soból	5 000 000,00	2015-2020
5	Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami w miejscowości Podbór	Podbór	4 000 000,00	2015-2020
6	Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami w miejscowości Lipowiec	Lipowiec	3 000 000,00	2015-2020
7	Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami w miejscowości Wojciechówka	Wojciechówka	5 000 000,00	2015-2020
8	Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami w miejscowości Marysin (Zielone)	Marysin (Zielone)	3 000 000,00	2015-2020
9	Modernizacja ujęć wody	Niedźwiedzia Góra, Tyszowce	1 500 000,00	2015-2020
10	Budowa kanalizacji deszczowej	Tyszowce	8 000 000,00	2015-2020
11.	Rozbudowa sieci wodociągowej sieci wraz z przyłączami	Marysin, Czermino, Wakijów, Kazimierówka, Perespa, Rudka	5 000 000,00	2015-2020
12.	Budowa sieci gazowniczej na terenie gminy	Gmina Tyszowce	4 000 000,00	2015-2020
13.	Rozbudowa oczyszczalni ścieków	Tyszowce	3 000 000,00	2015-2020

6. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA REALIZACJI CELÓW STRATEGICZNYCH

6.1 Fundusze unijne – wprowadzenie

W latach 2014-2020 Polska zainwestuje 82,5 mld euro z unijnej polityki spójności.

Na tę kwotę składają się:

- ok. 76,9 mld euro dostępnych w programach operacyjnych, w tym ponad 252 mln euro na wsparcie bezrobotnej i nie uczącej się młodzieży,
- ok. 700 mln euro dostępnych w programach Europejskiej Współpracy Terytorialnej,
- 4,1 mld euro na projekty infrastrukturalne o znaczeniu europejskim w obszarze transportu w ramach instrumentu „Łącząc Europę”,
- ok. 473 mln euro z Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym (FEAD) na programy, które zapewnią żywność dla osób najbardziej potrzebujących oraz odzież i inne podstawowe artykuły osobom bezdomnym oraz dzieciom w trudnej sytuacji materialnej,
- ok. 287 mln z zarządzanej przez KE, ogólnej puli przeznaczonych na pomoc techniczną,
- ok. 100 mln euro na działania innowacyjne związane z rozwojem obszarów miejskich.

Środki te będzie można zainwestować m.in. w badania naukowe i ich komercjalizację, kluczowe połączenia drogowe (autostrady, drogi ekspresowe), rozwój przedsiębiorczości, transport przyjazny środowisku (kolej, transport publiczny), cyfryzację kraju (szerokopasmowy dostęp do Internetu, e-usługi administracji) czy włączenie społeczne i aktywizację zawodową

Zgodnie z Umową Partnerstwa fundusze zostaną zainwestowane w te obszary, które w największym stopniu przyczynią się do rozwoju Polski. Wśród nich:

- zwiększenie konkurencyjności gospodarki,
- poprawę spójności społecznej i terytorialnej kraju,
- podnoszenie sprawności i efektywności państwa.

Nominalnie wciąż najwięcej będziemy inwestować w infrastrukturę transportową (drogową i kolejową), ale **największy wzrost wydatków dotyczyć będzie innowacyjności i wsparcia przedsiębiorców**. Dzięki szerszej ofercie zwrotnych instrumentów finansowych (m.in. pożyczek, poręczeń) będzie można wesprzeć więcej projektów realizowanych przez małe i średnie przedsiębiorstwa. Nadal finansowane będą inwestycje w ochronę środowiska i

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

energetykę, także projekty m.in. z dziedziny kultury, zatrudnienia, edukacji czy przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu.

Samorządy województw będą zarządzać większą niż dotąd pulą europejskich pieniędzy.

W latach 2007-2013 ok. 25% wszystkich środków było wdrażanych przez samorządy, obecnie będzie to niemal 40%.

Nowy budżet to również inwestycje w miasta. Wsparcie otrzymają projekty związane z kompleksową rewitalizacją (w tym rewitalizacją społeczną), ekologicznym transportem miejskim, gospodarką niskoemisyjną. Ponadto, miasta wojewódzkie wraz z okalającymi je gminami będą realizować wspólne projekty, m.in. związane z dostępnością komunikacyjną.

W latach 2014-2020 fundusze polityki spójności zainwestujemy poprzez 6 krajowych programów operacyjnych, w tym jeden ponadregionalny dla województw Polski Wschodniej (lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie). Samorządy województw będą zarządzać około 40% funduszy polityki spójności - **31,28 mld euro**. Zainwestują te pieniądze poprzez regionalne programy operacyjne (odrębne programy dla 16 województw). Programy regionalne będą dwufunduszowe, tj. finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Europejskiego Funduszu Społecznego.

Biorąc pod uwagę wielkość oraz położenie Gminy Tyszowce, a także specyfikę planowanych do realizacji przedsięwzięć realizujących cele strategiczne gminy w perspektywie 2015-2020 najważniejszymi programami pomocowymi, które mogą współfinansować planowane do realizacji projekty są: Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020.

6.1.1. Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 jest jednym z 16 regionalnych programów operacyjnych, które służą realizacji Umowy Partnerstwa (UP) w zakresie polityki spójności. UP jest dokumentem określającym strategię interwencji funduszy europejskich w ramach trzech polityk unijnych: polityki spójności, wspólnej polityki rolnej i wspólnej polityki rybołówstwa w Polsce w latach 2014-2020. Głównym celem Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 jest zwiększenie konkurencyjności gospodarczej oraz wzmocnienie spójności

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

społecznej i terytorialnej w regionie. Realizacja programu operacyjnego przyczyni się do osiągnięcia celów określonych w strategii „Europa 2020” w zakresie inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu poprzez stymulowanie wzrostu gospodarczego i zwiększanie wydajności małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP). Łączna alokacja środków finansowych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (EFRR i EFS) wynosi: **2 230 958 174** EURO.

Priorytety finansowania

W ramach programu wspierana jest realizacja 10 celów tematycznych. Środki pomocowe przeznaczone są głównie na rzecz następujących priorytetów:

- badania, działalność innowacyjna;
- rozwój cyfryzacji w regionie;
- wzrost konkurencyjności firm z sektora MŚP;
- wydajna i przyjazna środowisku infrastruktura energetyczna;
- ochrona środowiska i efektywne wykorzystywanie zasobów;
- ochrona kultury i dziedzictwa naturalnego;
- mobilność i rozwój transportu przyjaznego środowisku;
- rozwój infrastruktury społecznej;
- rynek pracy oraz pomoc dla firm i pracowników w dostosowaniu się do zachodzących zmian;
- włączenie społeczne, edukacja i podnoszenie kwalifikacji zawodowych.

Oczekiwane efekty

- zwiększenie udziału firm innowacyjnych z 13,6% do 29% łącznej liczby przedsiębiorstw sektora przemysłowego i usługowego;
- wzrost udziału odnawialnych źródeł energii w całkowitej produkcji energii elektrycznej z 1,5% do 5,6%;
- zwiększenie z 126,1 miliona do 202,5 miliona liczby mieszkańców korzystających z transportu miejskiego;
- budowa 409 km sieci kanalizacyjnej i 323 km sieci wodociągowej;
- zwiększenie z 61,4% do 78% odsetka dzieci w wieku od 3 do 4 lat objętych edukacją przedszkolną;
- wsparcie dla ponad 20 000 bezrobotnych mieszkańców regionu.

6.1.2 Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 jest wkomponowany w całościowy system polityki rozwoju kraju, w szczególności poprzez mechanizm Umowy Partnerstwa. Umowa ta określa strategię wykorzystania środków unijnych na rzecz realizacji wspólnych dla UE celów określonych w unijnej strategii wzrostu „*Europa 2020 - Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*” z uwzględnieniem potrzeb rozwojowych danego państwa członkowskiego.

Celem głównym PROW 2014–2020 jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich.

Program będzie realizował wszystkie sześć priorytetów wyznaczonych dla unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014–2020, a mianowicie:

1. Ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich.
2. Poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych.
3. Poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie.
4. Odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa.
5. Wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym.
6. Zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Planuje się, że łączne środki publiczne przeznaczone na realizację PROW 2014-2020 wyniosą **13 513 295 000 euro**, w tym: **8 598 280 814** z budżetu UE (EFRROW) i **4 915 014 186** euro wkładu krajowego.

W ramach PROW 2014-2020 będzie realizowanych łącznie 15 działań.

Pomoc finansowa ze środków Programu będzie skierowana głównie do sektora rolnego. Sektor ten jest szczególnie istotny z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju

obszarów wiejskich i wymaga znacznego i odpowiednio ukierunkowanego wsparcia. Planowane w Programie instrumenty pomocy finansowej będą miały na celu przede wszystkim rozwój gospodarstw rolnych (*Modernizacja gospodarstw rolnych, Restrukturyzacja małych gospodarstw rolnych, Premie dla młodych rolników, Płatności dla rolników przekazujących małe gospodarstwa rolne*). W celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich kontynuowane będą również działania przyczyniające się do rozwoju przedsiębiorczości, odnowy i rozwoju wsi, w tym w zakresie infrastruktury technicznej, które będą realizowane zarówno w ramach odrębnych działań, jak również poprzez działanie Leader. Kontynuacja wdrażania Lokalnych Strategii Rozwoju (Leader) wzmocni realizację oddolnych inicjatyw społeczności lokalnych.

6.2 Proponowane finansowanie zaplanowanych projektów

Cel strategiczny nr 1 Poprawa funkcjonalności logistycznej gminy.

Proponowanym źródłem finansowania inwestycji w infrastrukturę drogową i oświetlenie uliczne są środki Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 oraz środki pochodzące z budżetu gminy.

W ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 tego typu przedsięwzięcia mogą uzyskać wsparcie na podstawie art. 20 Rozporządzenia *Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005, zwanego dalej rozporządzeniem EFRROW*. Dedykowanym środkiem pomocy jest ***Poddziałanie 7.2 Wsparcie inwestycji związanych z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycji w energię odnawialną i w oszczędzanie energii***. Wsparcie w ramach tego typu operacji obejmuje budowę lub modernizację dróg lokalnych i związanych z nimi urządzeń.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Poddziałanie 7.2 Wsparcie inwestycji związanych z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycji w energię odnawialną i w oszczędzanie energii (PROW)

Cele	Wspieranie lokalnego rozwoju na obszarach wiejskich. Bariერą rozwoju społeczno-ekonomicznego wielu miejscowości wiejskich w Polsce jest brak dobrej jakości dróg. W warunkach utrudnień komunikacyjnych zahamowany jest rozwój lokalnej przedsiębiorczości, ograniczone są możliwości podejmowania przez mieszkańców zatrudnienia poza miejscem zamieszkania oraz korzystania z usług publicznych (edukacja, zdrowie, kultura).
Typy projektów	Wsparciem mogą zostać objęte projekty związane z budową lub modernizacją dróg lokalnych i związanych z nimi urządzeń, w tym: <ul style="list-style-type: none"> - koszty budowy, przebudowy lub modernizacji obiektów budowlanych; - koszty zakupu sprzętu, materiałów i usług, służących realizacji operacji; - koszty ogólne, bezpośrednio związane z przygotowaniem i realizacją operacji
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Pomoc może być przyznana jeśli operacja: <ul style="list-style-type: none"> • jest realizowana w miejscowości, należącej do: <ul style="list-style-type: none"> - gminy wiejskiej lub - gminy miejsko-wiejskiej, z wyłączeniem miast liczących powyżej 5 tys. mieszkańców, lub - gminy miejskiej z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5 tys. mieszkańców; • jest spójna z dokumentem planistycznym gminy, lub lokalną strategią rozwoju gminy, lub planem rozwoju miejscowości; • spełnia wymagania wynikające z obowiązujących przepisów prawa, które mają zastosowanie do tej operacji; • realizowana będzie na nieruchomości należącej do wnioskodawcy lub wnioskodawca posiada prawo do dysponowania nieruchomością na cele określone w operacji przez okres związania celem; • ma na celu połączenie jednostki osadniczej z istniejącą siecią drogową.
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<ul style="list-style-type: none"> • Wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć 3 000 000 zł na beneficjenta w okresie realizacji Programu. • Poziom pomocy finansowej z EFRROW wynosi 63,63% kosztów kwalifikowalnych projektu. Wymagany krajowy wkład środków publicznych, w wysokości 36,37% kosztów kwalifikowalnych projektu, pochodzi ze środków własnych beneficjenta. • W ramach operacji wartość całkowitego kwalifikowalnego kosztu nie może przekroczyć 1 000 000 EUR.
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • gmina, powiat lub ich związki

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

W przypadku Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 inwestycje w infrastrukturę drogową mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania 13.4 **Rewitalizacja obszarów wiejskich**, które zostało szczegółowo opisane w ramach celu tematycznego nr 2. Energooszczędne oświetlenie uliczne wpisuje się w typy projektów Działania 5.5 **Promocja niskoemisyjności**.

Działanie 5.5 Promocja niskoemisyjności (RPO WL 2014-2020).

Cele	Promowanie strategii niskoemisyjnych dla wszystkich rodzajów terytoriów, w szczególności dla obszarów miejskich. Wsparcie skierowane jest do obszarów posiadających uprzednio przygotowane plany gospodarki niskoemisyjnej. Nadrzędnym celem podjętych interwencji ma być poprawa jakości powietrza poprzez ograniczenie emisji zanieczyszczeń szczególnie szkodliwych dla jakości życia ludzi czyli zmniejszenie tzw. „niskiej emisji” na obszarach, gdzie występują ponadnormatywne poziomy stężenia PM10. Inwestycje mają przyczynić się do zmniejszenia zużycia nieodnawialnej energii pierwotnej, zmniejszenia emisji CO ₂ i zmniejszenia emisji pyłu do atmosfery.
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none"> • Budowa lub modernizacja jednostek wytwarzania energii cieplnej; • Budowa lub modernizacja instalacji energooszczędnego oświetlenia, w tym oświetlenia ulicznego (budowa lub modernizacja oświetlenia ulicznego finansowanego przez JST zgodnie z art. 18 ust. 1 pkt. 3 ustawy z dnia 10 kwietnia 1997 r. prawo energetyczne (Dz. U. z 2012 r. poz. 1059 z późn. zm.) będzie możliwa do realizacji bez względu kto jest jego właścicielem); • Działania promocyjno-informacyjne jako uzupełnienie projektów wymienionych w pkt 1 i 2; • Tworzenie systemów pomiaru zanieczyszczeń w miastach oraz systemów informowania mieszkańców o poziomie zanieczyszczeń; • Budowa, rozbudowa lub modernizacja budynków użyteczności publicznej z uwzględnieniem standardów budownictwa pasywnego.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Brak ograniczeń kwotowych
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	Intensywność pomocy: <ul style="list-style-type: none"> • Projekty nieobjęte pomocą publiczną: 85%; • Projekty objęte pomocą publiczną: zgodnie z programami pomocy publicznej.
Beneficjenci:	W ramach projektów wynikających z planów gospodarki niskoemisyjnej dla po-szczególnych typów obszarów, do głównych grup beneficjentów należą: <ul style="list-style-type: none"> • jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia;

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<ul style="list-style-type: none">• jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną;• jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną;• spółki prawa handlowego, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki;• MŚP (przedsiębiorstwa muszą prowadzić działalność na terenie województwa lubelskiego);• służby ratownicze i bezpieczeństwa publicznego.
--	--

Podsumowanie:

Podstawowe uwarunkowania Gminy Tyszowce, takie jak położenie oraz wielkość uniemożliwiają wsparcie inwestycji w infrastrukturę drogową z programów krajowych finansowanych ze środków Funduszu Spójności oraz Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Na poziomie krajowym wspierane będą przedsięwzięcia związane przede wszystkim z budową, przebudową dróg znajdujących się w sieci TEN-T, dróg krajowych oraz dróg wyprowadzających ruch z miast na prawach powiatu w ciągu dróg krajowych. W ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 wsparcie dedykowane dla infrastruktury drogowej nie obejmuje przedsięwzięć zaplanowanych na terenie Gminy Tyszowce. Działanie 8.1 *Regionalny układ transportowy* obejmuje wsparciem przedsięwzięcia ukierunkowane wyłącznie na budowę przebudowę/rozbudowę dróg wojewódzkich (w tym mostów, wiaduktów, tuneli, obwodnic i innych obiektów inżynierskich w ciągach tych dróg) wraz z infrastrukturą towarzyszącą, polegającą głównie na przebudowie dróg istniejących, prowadzącą do wzrostu ich nośności, poprawiającą dostępność do dróg znajdujących się w sieci TEN-T. Wyłączną alternatywą wsparcia infrastruktury drogowej na terenie gminy w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 jest Działanie 13.4 *Rewitalizacja obszarów wiejskich*. Należy jednak pamiętać, że tego typu wsparcie możliwe jest wyłącznie w przypadku kompleksowego projektu, zakładającego rewitalizację obszaru gminy, a koszty budowy lub modernizacji dróg mogą być współfinansowane jedynie do wysokości 15% wartości kosztów kwalifikowanych projektu. Warto jednak przeanalizować skorzystanie ze wsparcia w ramach ww. Działania poprzez opracowanie kompleksowego projektu realizującego również pozostałe cele strategiczne gminy związane z m.in. wzrostem

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

gospodarczy, kulturalnym i społecznym. Energooszczędne oświetlenie uliczne wpisuje się w typy projektów Działania 5.5 *Promocja niskoemisyjności* (RPO WL 2014-2020). Przedsięwzięcia zakładające wyłącznie budowę/modernizację dróg lokalnych mogą uzyskać wsparcie w ramach Poddziałania 7.2 Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Należy jednak mieć na uwadze relatywnie duży wkład własny - 36,37% oraz limit maksymalnej kwoty wsparcia na Beneficjenta - 3 mln zł w całym okresie obowiązywania programu.

Cel strategiczny nr 2 Wzrost atrakcyjności turystycznej gminy, w tym odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Proponowanym źródłem finansowania inwestycji w infrastrukturę o przeznaczeniu turystycznym są środki Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 oraz środki pochodzące z budżetu gminy.

Inwestycje w turystykę wykorzystującą potencjał walorów środowiska przyrodniczego na obszarze Gminy Tyszowce mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania 7.4 **Turystyka Przyrodnicza** Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

Działanie 7.4 Turystyka przyrodnicza (RPO WL 2014-2020)

Cele	Racjonalne udostępnianie zasobów środowiska przy zachowaniu mechanizmów służących ochronie przyrody. Realizowane projekty będą wzmacniać wykorzystanie potencjału walorów środowiska przyrodniczego a tym samym będą przyczyniały się do kreowania rozwoju gospodarczego w oparciu o nowe formy aktywności gospodarczej. Zostanie to osiągnięte m.in. poprzez zwiększenie liczby osób odwiedzających obszary stanowiące miejsca atrakcyjne turystycznie. Zwiększenie liczby odwiedzających przełoży się na kreowanie nowych źródeł dochodów mieszkańców regionu.
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none">• Roboty budowlane, modernizacja i wyposażenie infrastruktury służącej rozwojowi aktywnych form turystyki oraz ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie, w tym obiektów służących zabezpieczeniu obszarów chronionych przed nadmierną i niekontrolowaną presją turystów w tym m.in.: budowa lub modernizacja ścieżek dydaktycznych, ścieżek rowerowych, szlaków, parkingów, punktów widokowych, wież widokowych, zadaszeń).• Roboty budowlane i modernizacja zintegrowanych szlaków turystycznych i

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<p>wyposażenie ich w niezbędną infrastrukturę.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Monitoring i zabezpieczenie obiektów infrastruktury turystycznej na wypadek zagrożeń jako element projektu. • Zakup i modernizacja wyposażenia do prowadzenia działalności turystycznej w obiektach będących przedmiotem projektu (wyłącznie jako jeden z elementów projektu). • Roboty budowlane i modernizacja infrastruktury technicznej i sanitarnej (w tym z zakresu przystosowania obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych) – jako element realizacji powyższych typów projektów. • Zagospodarowanie terenu wokół obiektów (m.in. budowa miejsc parkingowych) wyłącznie jako jeden z elementów realizacji powyższych typów projektów. • Roboty budowlane, modernizacja i zakup wyposażenia w obiektach pełniących funkcję ośrodków informacji turystycznej.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Brak ograniczeń kwotowych
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<p>Intensywność pomocy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Maksymalnie 85%
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia. • Jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną. • Parki narodowe i krajobrazowe. • Podmioty sprawujące nadzór lub zarządzające obszarami chronionymi. • Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska. • PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne. • Jednostki naukowe. • Szkoły wyższe. • Organizacje pozarządowe. • Instytucje oświatowe. • Ośrodki edukacji ekologicznej. • Jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną działające w sferze ochrony środowiska

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Kompleksowe przedsięwzięcia zakładające rewitalizację planowanych obszarów gminy, ukierunkowane w szczególności na poprawę jakości korzystania z przestrzeni, likwidację izolacji obszarów problemowych oraz poprawę jakości życia mieszkańców obszarów zdegradowanych mogą uzyskać wsparcie w ramach 13.4 **Rewitalizacja obszarów wiejskich** Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

Działanie 13.4 Rewitalizacja obszarów wiejskich (RPO WL 2014-2020)

Cele	Rozwój infrastruktury obszarów zdegradowanych małych miast a także obszarów wiejskich przyczyniający się do rozwiązywania zdiagnozowanych problemów społecznych tych obszarów. Cel ten zostanie osiągnięty poprzez wsparcie przedsięwzięć rewitalizacyjnych obejmujących m.in. zadania w zakresie głębokiej przebudowy i adaptacji zdegradowanych obiektów i obszarów, ukierunkowane w szczególności na poprawę jakości korzystania z przestrzeni, likwidację izolacji obszarów problemowych oraz poprawę jakości życia mieszkańców obszarów zdegradowanych. Inwestycje infrastrukturalne w zakresie rewitalizacji ukierunkowane na rozwiązywanie zdiagnozowanych problemów społecznych wzmocnią wysiłki na rzecz ograniczania koncentracji ubóstwa oraz wykluczenia społecznego mieszkańców obszarów rewitalizowanych. Pozwolą także na odnowę zdegradowanych przestrzeni małych miast i wiejskich przyczyniając się do wzmocnienia ich potencjałów rozwojowych.
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none">• Przebudowa, remont lub modernizacja zdegradowanych budynków, w tym m.in. budynków przemysłowych, powojсковych w celu przywrócenia lub nadania im nowych funkcji użytkowych, np. społecznych, gospodarczych, turystycznych lub kulturalnych wraz z zagospodarowaniem terenu funkcjonalnie związanego z obiektem.• Kompleksowe projekty obejmujące rekultywację / remediację zdegradowanych obszarów wraz z przebudową oraz adaptacją obiektów zdegradowanych, w tym obiektów przemysłowych i powojсковych zlokalizowanych na tych terenach, mające na celu przywrócenie lub nadanie danemu obszarowi nowych funkcji użytkowych, tj. np. gospodarczych, turystycznych, kulturalnych lub społecznych.• Roboty restauratorskie i konserwatorskie budynków znajdujących się w rejestrze zabytków, budynków położonych w strefie ochrony konserwatorskiej oraz budynków o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym nie będących w rejestrze zabytków i ich z wyposażenia niezbędnego dla wprowadzenia funkcji, jaką będzie pełnić będzie budynek po realizacji projektu w celu przywrócenia lub

nadania im nowych funkcji użytkowych, np. społecznych, gospodarczych, turystycznych lub kulturalnych wraz z zagospodarowaniem terenu funkcjonalnie związanego z obiektem.

- Uporządkowanie i zagospodarowanie zdegradowanych przestrzeni publicznych (przebudowa, remont lub modernizacja) w celu przywrócenia lub nadania im nowych funkcji użytkowych, np. społecznych, gospodarczych, turystycznych lub kulturalnych wyłącznie jako element zapewniający spójność kompleksowych projektów rewitalizacyjnych.
- Zakup wyposażenia - wyłącznie jako element projektów dotyczących adaptacji budynków na cele np. gospodarcze, społeczne, turystyczne lub kulturalne i bezpośrednio związanego z funkcją, jaką będzie pełnił budynek po realizacji projektu.
- Roboty budowlane i modernizacyjne infrastruktury technicznej (wodno-kanalizacyjna, energetyczna oraz infrastruktura z zakresu gospodarki odpadami). Przedmiotowe prace dopuszczalne są wyłącznie jako element zapewniający spójność kompleksowych projektów rewitalizacyjnych będący uzupełnieniem szerszego projektu oraz w przypadku, kiedy są niezbędne do realizacji celów projektu.
- Roboty budowlane i modernizacyjne dróg lokalnych (gminnych i powiatowych). Przedmiotowe prace dopuszczalne są wyłącznie jako element zapewniający spójność kompleksowych projektów rewitalizacyjnych będący uzupełnieniem szerszego projektu oraz w przypadku, kiedy są niezbędne do realizacji celów projektu.
- Tworzenie stref bezpieczeństwa i zapobieganie przestępczości w zagrożonych patologiami społecznymi obszarach m.in.: budowa lub przebudowa oświetlenia, zakup i instalacja systemów monitoringu, wyposażenie centrum monitoringu oraz koszty robót budowlanych mających na celu przystosowanie pomieszczeń do pełnienia funkcji centrum monitoringu, itp. wyłącznie jako element zapewniający spójność kompleksowych projektów rewitalizacyjnych będący uzupełnieniem szerszego projektu.
- Rozwój terenów zielonych - wyłącznie jako element zapewniający spójność kompleksowych projektów rewitalizacyjnych będący uzupełnieniem szerszego projektu.
- Przebudowa, remont lub modernizacja budynków w celu adaptacji na działalność przedsiębiorstw, w tym przedsiębiorstw społecznych wraz z zakupem wyposażenia niezbędnego do prowadzenia niniejszej działalności, z wyłączeniem prac dot. wsparcia działalności administracyjno-biurowej.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	<p>Brak ograniczeń kwotowych</p> <p>Limity i ograniczenia związane z infrastrukturą drogową:</p> <p>Inwestycje dotyczące zewnętrznej infrastruktury technicznej oraz w zakresie dróg lokalnych (gminnych i powiatowych) dopuszczalne będą jedynie w sytuacjach uzasadnionych spójnością realizowanej operacji, w tym brakiem możliwości osiągnięcia założonych rezultatów bez realizacji danego elementu. Ponadto, inwestycje w drogi lokalne możliwe będą wyłącznie w sytuacji, gdy przyczynią się do fizycznej, gospodarczej i społecznej rewitalizacji i regeneracji obszarów miejskich lub miejskich obszarów funkcjonalnych. Inwestycje w zakresie dróg lokalnych muszą stanowić element LPR. Wydatki na drogi lokalne mogą stanowić maksymalnie 15% kosztów kwalifikowalnych projektu. Wydatki na pozostałą zewnętrzną infrastrukturę techniczną (infrastruktura wodno-kanalizacyjna, energetyczna oraz infrastruktura z zakresu gospodarki odpadami) nie mogą przekroczyć 25% kosztów kwalifikowalnych projektu.</p>
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<p>Intensywność pomocy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Projekty nieobjęte pomocą publiczną: 85% • Projekty objęte pomocą publiczną: zgodnie z programami pomocy publicznej
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • Jednostki samorządu terytorialnego oraz ich związki, porozumienia i stowarzyszenia, • Samorządowe jednostki organizacyjne sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną, • Służby ratownicze i bezpieczeństwa publicznego, • Przedsiębiorstwa społeczne, zgodnie z definicją Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej, • Podmioty działające w oparciu o partnerstwo publiczno- prywatne, • Spółki prawa handlowego, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki, • Organizacje pozarządowe, • Jednostki zaliczane do sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną nie wymienione wyżej, • MŚP (przedsiębiorstwa).

Przedsięwzięcia zakładające renowację infrastruktury historycznej na terenie Gminy Tyszowce mogą uzyskać wsparcie na podstawie art. 20 rozporządzenia EFRROW w ramach Poddziałania 7.6 ***Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i***

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

Poddziałanie 7.6 Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

Cele	Poprawa stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi.
Typy projektów	<p>W ramach Poddziałania wsparciem mogą zostać objęte projekty zakładające:</p> <ul style="list-style-type: none"> • odnawianie lub poprawę stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego, w tym m.in.: przebudowę lub modernizację obiektów budowlanych, koszty prac konserwatorskich lub restauratorskich, koszty zakupu sprzętu, materiałów i usług, służących realizacji operacji. • zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	<p>Pomoc może być przyznana jeśli operacja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • realizowana jest w miejscowości, należącej do: <ul style="list-style-type: none"> - gminy wiejskiej lub - gminy miejsko-wiejskiej, z wyłączeniem miast liczących powyżej 5 tys. mieszkańców, lub - gminy miejskiej z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5 tys. mieszkańców; • będzie ogólnodostępna, w tym dostępna dla osób niepełnosprawnych; • jest spójna z dokumentem planistycznym gminy, lub lokalną strategią rozwoju gminy, lub planem rozwoju miejscowości; • spełnia wymagania wynikające z obowiązujących przepisów prawa, które mają zastosowanie do tej operacji; • realizowana będzie na nieruchomości należącej do wnioskodawcy, lub wnioskodawca posiada prawo do dysponowania nieruchomością na cele określone w operacji przez okres związania celem; • składana jest przez instytucję kultury, dla której organizatorem jest JST i została zaakceptowana przez tę jednostkę; • dotyczy obiektu wpisanego do rejestru lub ewidencji zabytków.
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<ul style="list-style-type: none"> • Wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć 500 000 zł na beneficjenta w okresie realizacji Programu. • Poziom pomocy finansowej z EFRROW wynosi 63,63% kosztów kwalifikowalnych projektu. Wymagany krajowy wkład środków publicznych, w wysokości 36,37% kosztów kwalifikowalnych projektu, pochodzi ze środków własnych beneficjenta.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<ul style="list-style-type: none"> W ramach operacji wartość całkowitego kwalifikowalnego kosztu nie może przekroczyć 1 000 000 EUR.
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> gmina instytucja kultury, dla której organizatorem jest JST.

Podsumowanie:

Programem dedykowanym dla przedsięwzięć związanych z turystyką przyrodniczą jest Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 – Działanie 7.4 *Turystyka Przyrodnicza*. Inwestycje zakładające poprawę jakości korzystania z przestrzeni, likwidację izolacji obszarów problemowych oraz poprawę jakości życia mieszkańców obszarów zdegradowanych mogą uzyskać wsparcie w ramach 13.4 *Rewitalizacja obszarów wiejskich*. Inwestycje ukierunkowane na renowację obiektów dziedzictwa kulturowego i historycznego mogą uzyskać wsparcie w ramach Poddziałania 7.6 *Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej* Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Tego typu przedsięwzięcia nie są wspierane z programów na poziomie krajowym.

Cel strategiczny nr 3 Wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich.

Proponowanym źródłem finansowania inwestycji w infrastrukturę przedszkolną są środki Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 Działanie **13.5 Infrastruktura przedszkolna** oraz środki pochodzące z budżetu gminy.

Działanie 13.5 Infrastruktura przedszkolna (RPO WL 2014-2020)

Cele	Zwiększenie dostępności do edukacji przedszkolnej oraz wyrównywanie terytorialnych dysproporcji w tym zakresie (wsparcie kierowane w głównej mierze na obszary deficytowe). Zapewnienie lepszego dostępu do ww. usług pozwoli na wzrost liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym, co w konsekwencji powinno doprowadzić do wyrównywania szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich. Pośrednio interwencja przyczyni się do poprawy aktywności zawodowej osób wychowujących dzieci, poprzez stworzenie możliwości godzenia życia prywatnego i zawodowego.
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none"> Wsparcie działań na rzecz poprawy dostępności do edukacji przedszkolnej (celem utworzenia nowych miejsc w przedszkolach lub innych form edukacji przedszkolnej)

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<p>dla dzieci w wieku 3-4 lata) na obszarach deficytowych w tym m.in. poprzez:</p> <ul style="list-style-type: none"> • budowę, rozbudowę, adaptację i modernizację obiektów na potrzeby prowadzenia działalności edukacyjnej wraz z zapleczem socjalnym (m.in. place zabaw), • zakup niezbędnego wyposażenia gwarantującego wysoką jakość kształcenia.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Brak ograniczeń kwotowych
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<p>Intensywność pomocy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Projekty nieobjęte pomocą publiczną: 85% • Projekty objęte pomocą publiczną: zgodnie z programami pomocy publicznej
Beneficjenci:	<p>Organy prowadzące przedszkola lub inne formy wychowania przedszkolnego:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia; • Inne państwowe lub samorządowe jednostki sektora finansów publicznych, których ustawowym lub statutowym zadaniem jest pełnienie zadań publicznych w zakresie edukacji; • Organizacje pozarządowe; • Osoby prawne i fizyczne będące organami prowadzącymi przedszkola, oddziały przedszkolne; • Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i innych związków wyznaniowych; • Inne podmioty (z wyłączeniem osób fizycznych <nie dotyczy osób prowadzących działalność gospodarczą lub oświatową na podstawie przepisów odrębnych>).

Inwestycje zakładające stworzenie nowych miejsc wychowania przedszkolnego dla dzieci w wieku 3 – 4 lata, rozszerzenie oferty o zajęcia wyrównawcze oraz dodatkowe w Gminie Tyszowce kwalifikują się do wsparcia w ramach Działania **12.1 Edukacja przedszkolna** Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

Działania 12.1 Edukacja przedszkolna (RPO WL 2014-2020)

Cele	<p>Wzrost poziomu upowszechniania usług w zakresie edukacji przedszkolnej oraz podniesienie jej jakości. W ramach Działania zakłada się zwiększenie liczby miejsc wychowania przedszkolnego dla dzieci w wieku 3-4 lat, tj. dla dzieci które od 1 września 2017 r. zostaną objęte prawem do korzystania z wychowania przedszkolnego w przedszkolu bądź innej formie wychowania przedszkolnego. Wsparcie w ramach Działania ma przygotować organy prowadzące ośrodki wychowania przedszkolnego¹²⁶ do zapewnienia warunków realizacji</p>
-------------	--

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	tego prawa, a tym samym umożliwi wyrównanie szans edukacyjnych dzieci nieobjętych wychowaniem przedszkolnym.
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none"> • Tworzenie nowych miejsc wychowania przedszkolnego dla dzieci w wieku 3 – 4 lata. • Rozszerzenie oferty o zajęcia realizowane w celu wyrównania stwierdzonych deficytów oraz dodatkowe zajęcia, które pozwolą na zwiększenie kompetencji społecznych.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Minimalna wartość projektu: 100 000 PLN; Brak pozostałych ograniczeń kwotowych
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	Intensywność pomocy: <ul style="list-style-type: none"> • Projekty nieobjęte pomocą publiczną: 85% • Projekty objęte pomocą publiczną: zgodnie z programami pomocy publicznej
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • Podmioty uprawnione do prowadzenia edukacji przedszkolnej, tj. publiczne i niepubliczne przedszkola lub inne funkcjonujące formy wychowania przedszkolnego, ich organy prowadzące; • Inne podmioty (z wyłączeniem osób fizycznych <nie dotyczy osób prowadzących działalność gospodarczą lub oświatową na podstawie przepisów odrębnych>) we współpracy z ww.

Przedsięwzięcia zakładające zwiększenie dostępu do dobrej jakości kształcenia ogólnego mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania **12.2 Kształcenie ogólne** Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

Działanie 12.2 Kształcenie ogólne (RPO WL 2014-2020)

Cele	Zwiększenie dostępu do dobrej jakości kształcenia ogólnego, w szczególności poprzez organizację zajęć przyczyniających się do rozwoju kompetencji kluczowych na rynku pracy oraz właściwych postaw (kreatywność, innowacyjność oraz praca zespołowa), jak również tworzenie w szkołach warunków do nauczania eksperymentalnego i indywidualizację pracy z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Podniesienie jakości usług edukacyjnych związane jest z zapewnieniem dzieciom i młodzieży, w tym w szczególności dzieciom i młodzieży niepełnosprawnym, warunków kształcenia odpowiednio do rozpoznanych indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz ich możliwości psychofizycznych, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none"> • Organizacja zajęć przyczyniających się do rozwoju kompetencji kluczowych na

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<p>rynku pracy (ICT, matematyczno-przyrodniczych, języki obce), z uwzględnieniem rozwoju właściwych postaw (kreatywność, innowacyjność oraz praca zespołowa);</p> <ul style="list-style-type: none"> • Podnoszenie kompetencji bądź kwalifikacji nauczycieli wszystkich przedmiotów w zakresie korzystania z nowoczesnych metod, technologii i sprzętu; • Organizowanie i udzielanie doradztwa edukacyjno-zawodowego oraz pomocy psychologiczno–pedagogicznej; • Tworzenie warunków uczenia się, adekwatnych do potrzeb rynku pracy i zmian zachodzących w gospodarce: wyposażenie pracowni dla przedmiotów matematyczno – przyrodniczych oraz pracowni ICT; <p>Działanie dodatkowo przewiduje programy pomocy stypendialnej dla uczniów zdolnych.</p>
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	<p>Minimalna wartość projektu: 100 000 PLN;</p> <p>Brak pozostałych ograniczeń kwotowych</p>
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<p>Intensywność pomocy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Projekty nieobjęte pomocą publiczną: 85% • Projekty objęte pomocą publiczną: zgodnie z programami pomocy publicznej
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • W zakresie działań mających na celu poprawę jakości kształcenia ogólnego - szkoły i placówki oświatowe realizujące kształcenie ogólne, specjalistyczne, w tym szkoły artystyczne I i II stopnia realizujące kształcenie w oparciu o dwie podstawy programowe, • Organy prowadzące podmiotów wymienionych ww.; • Inne podmioty (z wyłączeniem osób fizycznych <nie dotyczy osób prowadzących działalność gospodarczą lub oświatową na podstawie przepisów odrębnych>) we współpracy z ww.; <p>Beneficjentem programów pomocy stypendialnej dla uczniów zdolnych jest Instytucja Zarządzająca RPO WL.</p>

Podsumowanie:

Programem dedykowanym dla przedsięwzięć realizujących cel strategiczny nr 3 są środki Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 oraz środki własne budżetu gminy. Przedsięwzięcia w infrastrukturę przedszkolną mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania 13.5 *Infrastruktura przedszkolna*. Należy jednak mieć na względzie relatywnie niską alokację finansową przeznaczoną na ww. Działanie - 5 291 202

EUR. Alternatywnie sugeruje się rozważenie realizacji projektu o mniejszym zakresie, który mógłby zostać sfinansowany ze środków własnych budżetu gminy. Inwestycje zakładające stworzenie nowych miejsc wychowania przedszkolnego dla dzieci w wieku 3 – 4 lata, rozszerzenie oferty o zajęcia wyrównawcze oraz dodatkowe w Gminie Tyszowce kwalifikują się do wsparcia w ramach Działania 12.1 *Edukacja przedszkolna*. Przedsięwzięcia zakładające zwiększenie dostępu do dobrej jakości kształcenia ogólnego mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania 12.2 *Kształcenie ogólne*.

Cel strategiczny nr 4 Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska oraz kosztów energii.

Proponowanym źródłem finansowania inwestycji związanych z wykorzystaniem źródeł odnawialnych do produkcji energii są środki Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 Działanie **4.1 Wsparcie wykorzystania OZE**.

Działanie 4.1 Wsparcie wykorzystania OZE (RPO WL 2014-2020)

Cele	Realizacja zadań przyczyniających się do wypełnienia zobowiązań wynikających z tzw. pakietu energetyczno-klimatycznego Unii Europejskiej oraz Strategii Europa 2020. Działanie ukierunkowane jest na stworzenie konkurencyjnego rynku energii odnawialnej, który stać się ma jednym z elementów zrównoważonego rozwoju regionu oraz zaspokojenia rosnących potrzeb energetycznych lokalnej gospodarki . Wspierane działania mają zapewnić dywersyfikację dostaw energii, oraz zwiększyć bezpieczeństwo energetyczne regionu, przy wykorzystaniu jego naturalnych uwarunkowań i potencjałów, zgodnie z programem wojewódzkim dot. wsparcia OZE, realizującym założenia Strategii Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko.
Typy projektów	<p>Budowa i przebudowa infrastruktury służącej do produkcji energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Budowa lub modernizacja jednostek wytwarzania energii elektrycznej i ciepłej, wykorzystujących w pierwszej kolejności energię słoneczną i biomasę, ale także biogaz, energię wiatru oraz wody; • Budowa i modernizacji dystrybucyjnych sieci elektroenergetycznych w pełni dedykowanych przyłączeniu nowych jednostek wytwórczych energii z OZE; • Budowa lokalnych, małych źródeł energii produkujących zarówno energię elektryczną, jak i ciepło na potrzeby lokalne, niewymagająca przesyłania jej na duże odległości;

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<ul style="list-style-type: none"> • Poprawa sprawności wytwarzania ciepła poprzez zmianę źródeł ciepła na jednostki wysokosprawnej kogeneracji (kogeneracja rozproszona oparta na zidentyfikowanych lokalnych zasobach); • Przyłącza jednostek wytwarzania do najbliższej istniejącej sieci (w ramach budowy i modernizacji sieci).
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Brak ograniczeń kwotowych
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	Intensywność pomocy: <ul style="list-style-type: none"> • Projekty nieobjęte pomocą publiczną: 85% • Projekty objęte pomocą publiczną: zgodnie z programami pomocy publicznej
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia; • Jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną; • Jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną; • Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych.

Przedsięwzięcia zakładające redukcję emisji zanieczyszczeń oraz kosztów energii w sektorze publicznym mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania **5.2 Efektywność energetyczna sektora publicznego** Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

Działanie 5.2 Efektywność energetyczna sektora publicznego (RPO WL 2014-2020)

Cele	<p>Poprawa efektywności wykorzystania energii w sektorze budownictwa, w budynkach użyteczności publicznej poprzez realizację wielokierunkowych i kompleksowych zadań w różnych dziedzinach, tj. ogrzewaniu, wentylacji, chłodzeniu, przygotowaniu ciepłej wody i oświetleniu pomieszczeń; jak również szersze wykorzystanie energii ze źródeł odnawialnych i niekonwencjonalnych. W związku z powyższym działania związane z modernizacją energetyczną budynków (użyteczności publicznej, w tym będących w zasobie JST) będą promowały jej kompleksowy wymiar (tzw. głęboka kompleksowa modernizacja oparta o system monitorowania i zarządzania energią). Identyfikacja optymalnego zestawu działań zwiększających efektywność energetyczną w danym budynku dokonywana na podstawie audytu energetycznego (stanowiącego kluczowy element projektu).</p>
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none"> • Głęboka termomodernizacja obiektów użyteczności publicznej³¹, w tym będących w zasobie JST (m.in. szpitali, szkół).

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<ul style="list-style-type: none"> • Zmiana wyposażania ww. obiektów w urządzenia o najwyższej, uzasadnionej ekonomicznie, klasie efektywności energetycznej (np. ocieplenie obiektów, wymiana drzwi i okien, modernizacja systemów grzewczych wraz z wymianą źródła ciepła na zasilane OZE (z wyłączeniem indywidualnych źródeł ciepła), modernizacja systemów wentylacji, klimatyzacji), włącznie z systemami zarządzania energią. • Generacja rozproszona, poprawiająca sprawność wytwarzania ciepła przez zmianę źródeł ciepła m.in. na jednostki wysokosprawnej kogeneracji (w ramach kompleksowej głębokiej termomodernizacji budynków).
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Brak ograniczeń kwotowych
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	Intensywność pomocy: <ul style="list-style-type: none"> • Projekty nieobjęte pomocą publiczną: 85% • Projekty objęte pomocą publiczną: zgodnie z programami pomocy publicznej
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia • Jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną • Jednostki naukowe • Szkoły wyższe • Organizacje pozarządowe • Jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną • Służby ratownicze i bezpieczeństwa publicznego • Podmioty wdrażające instrument finansowy, które spełniają kryteria wymienione w rozporządzeniu delegowanym nr 480/2014

Podsumowanie:

Proponowanym źródłem finansowania inwestycji zakładających produkcję energii ze źródeł odnawialnych jest Działanie 4.1 *Wsparcie wykorzystania OZE* Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Przedsięwzięcia ukierunkowane na redukcję emisji zanieczyszczeń oraz kosztów energii w budynkach sektora publicznego mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania 5.2 *Efektywność energetyczna sektora publicznego* Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Należy mieć na uwadze szczegółowe limity i ograniczenia przewidziane w Działaniu, w szczególności

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

warunkowość zakresu realizacji projektu od wyników przeprowadzonego audytu energetycznego.

Cel strategiczny nr 5 Wzrost aktywności zawodowej mieszkańców oparty na lokalnych zasobach i branżach.

Proponowanym źródłem finansowania inwestycji ukierunkowanych na stworzenie profesjonalnych terenów inwestycyjnych jest Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Tego typu inwestycje mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania 3.1 **Tereny inwestycyjne**.

Działanie 3.1 Tereny inwestycyjne (RPO WL 2014-2020)

Cele	Zwiększony potencjał inwestycyjny województwa lubelskiego. Cel ten zostanie osiągnięty poprzez wsparcie przedsięwzięć w zakresie organizacji terenów inwestycyjnych m. in. na obszarach powojсковych, przemysłowych, pokoleniowych i popegeerowskich oraz ich kompleksowego zagospodarowania. Dzięki wspieranym w ramach Działania przedsięwzięciom zwiększy się wyposażenie regionu w infrastrukturę sprzyjającą rozwijaniu działalności gospodarczej oraz lokowaniu inwestycji. Kompleksowo wyposażone tereny inwestycyjne stworzą dogodne warunki do rozwoju przedsiębiorczości, w tym do rozwoju MŚP w regionie, czyniąc go atrakcyjnym dla potencjalnych inwestorów.
Typy projektów	<p>Projekty dotyczące organizacji terenów inwestycyjnych m. in. na obszarach powojсковych, przemysłowych, pokoleniowych i popegeerowskich oraz ich kompleksowego zagospodarowania¹⁷ (tereny typu „Green-field” oraz „brown-field”) obejmujące w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Prace studyjno-koncepcyjne – wyłącznie jako element projektu infrastrukturalnego. ▪ Kompleksowe wyposażenie/doposażenie terenu inwestycyjnego w media, tj.: <ul style="list-style-type: none"> - Budowa / modernizacja sieci zaopatrzenia w wodę, - Budowa / modernizacja sieci kanalizacyjnej, - Budowa / modernizacja sieci gazowej, - Budowa / modernizacja sieci energetycznej, - Budowa / modernizacja sieci ciepłowniczej, - Budowa / modernizacja lokalnej sieci teleinformatycznej. • Budowa lub modernizacja wewnętrznego układu komunikacyjnego terenu inwestycyjnego – wyłącznie jako uzupełniający element projektu. • Modernizacja i adaptacja budynków na cele gospodarcze. • Zagospodarowanie otoczenia, wyłącznie jako uzupełniający element kompleksowego projektu (m.in. parkingi, zieleń).
Warunki ogólne	Brak ograniczeń kwotowych.

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

uzyskania wsparcia.	
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	Intensywność pomocy: <ul style="list-style-type: none"> • Maksymalnie 85%
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • Jednostki samorządu terytorialnego

Investycje w infrastrukturę handlową mogą uzyskać wsparcie na podstawie art. 20 rozporządzenia EFROW w ramach Poddziałania 7.4 **Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury, i powiązanej infrastruktury.**

Poddziałanie 7.4 Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury, i powiązanej infrastruktury (PROW 2014-2020)

Cele	Stworzenie miejsc gdzie rolnicy będą mogli sprzedawać produkty wytworzone w gospodarstwie. Inwestycje w zakresie targowisk prowadzą do skrócenia łańcucha żywnościowego i zwiększenia udziału rolników w wartości dodanej. Budowa targowisk ułatwi dystrybucję produktów rolnych. Działanie przyczynia się do realizacji celu szczegółowego 3A – lepsze zintegrowanie głównych producentów z łańcuchem żywnościowym poprzez systemy jakości, promocję na rynkach lokalnych i krótkie cykle dostaw, grupy producentów i organizacje międzybranżowe.
Typy projektów	Wsparciem mogą zostać objęte projekty związane budową lub modernizacją targowisk lub obiektów budowlanych przeznaczonych na cele promocji lokalnych produktów, w tym: <ul style="list-style-type: none"> • koszty budowy przebudowy lub modernizacji obiektów budowlanych; • koszty zakupu sprzętu, materiałów i usług, służących realizacji operacji; • koszty ogólne, bezpośrednio związane z przygotowaniem i realizacją operacji.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Pomoc może być przyznana jeżeli operacja: <ul style="list-style-type: none"> • realizowana jest w miejscowości liczącej nie więcej niż 200 tys. mieszkańców; • będzie ogólnodostępna; • jest spójna z dokumentem planistycznym gminy, lub lokalną strategią rozwoju gminy, lub planem Przewiduje się preferencje dla targowisk, w których udział powierzchni handlowej przeznaczonej dla rolników w stosunku do całkowitej powierzchni targowiska jest większy.
Warunki finansowe	Warunki finansowe uzyskania wsparcia: <ul style="list-style-type: none"> • Wysokość pomocy ze środków EFROW nie może przekroczyć 1 mln zł na

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

uzyskania wsparcia:	<p>beneficjenta w okresie realizacji Programu.</p> <ul style="list-style-type: none">• Poziom pomocy finansowej z EFRROW wynosi 63,63% kosztów kwalifikowalnych projektu.• Wymagany krajowy wkład środków publicznych, w wysokości 36,37% kosztów kwalifikowalnych projektu, pochodzi ze środków własnych beneficjenta.• W ramach operacji wartość całkowitego kwalifikowalnego kosztu nie może przekroczyć 1 000 000 EUR.
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none">• gmina, powiat lub ich związki

Podsumowanie:

Inwestycje zakładające przygotowanie profesjonalnych terenów pod inwestycje, w tym uzbrojenie terenu, mogą uzyskać wsparcie w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Projekty mające na celu ułatwienie dystrybucji produktów rolnych poprzez kompleksowe przygotowanie targowisk kwalifikują się do wsparcia w ramach Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Należy pamiętać o konieczności osiągnięcia szczegółowo określonych wskaźników gospodarczych obligatoryjnych dla przedstawionych programów.

Cel strategiczny nr 6 Wzrost atrakcyjności gminy jako obszaru odpowiedniego do zamieszkania.

Proponowanym źródłem finansowania inwestycji, których celem jest wzrost aktywności mieszkańców w sferze artystycznej, kulturalnej i integracyjnej jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Przedsięwzięcia związane z realizacją ww. celu mogą uzyskać wsparcie na podstawie art. 20 rozporządzenia EFRROW w ramach Poddziałania 7.4 **Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury, i powiązanej infrastruktury.**

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

Poddziałanie 7.4 Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury, i powiązanej infrastruktury (PROW 2014-2020)

Cele	Mieszkańcy obszarów wiejskich, w porównaniu do mieszkańców miast, mają słaby dostęp do podstawowych usług kulturalnych. Infrastruktura kulturalna na obszarach wiejskich jest niedoinwestowana. Realizacja inwestycji w obiekty pełniące funkcje kulturalne zapewni odpowiednie warunki do organizowania i animowania uczestnictwa społeczności wiejskiej w wydarzeniach artystycznych, kulturalnych czy integracyjnych. Działanie przyczynia się do realizacji celu szczegółowego – wspieranie lokalnego rozwoju na obszarach wiejskich.
Typy projektów	W ramach Poddziałania wsparciem mogą zostać objęte projekty zakładające: <ul style="list-style-type: none"> • Budowę, modernizację lub wyposażanie budynków pełniących funkcje kulturalne, w tym świetlic i domów kultury. • Ukształtowanie przestrzeni publicznej zgodnie z wymaganiami ładu przestrzennego.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Pomoc może być przyznana jeśli operacja: <ul style="list-style-type: none"> • realizowana jest w miejscowości, należącej do: <ul style="list-style-type: none"> - gminy wiejskiej lub - gminy miejsko-wiejskiej, z wyłączeniem miast liczących powyżej 5 tys. mieszkańców, lub - gminy miejskiej z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5 tys. mieszkańców; • będzie ogólnodostępna, w tym dostępna dla osób niepełnosprawnych; • jest spójna z dokumentem planistycznym gminy, lub lokalną strategią rozwoju gminy, lub planem rozwoju miejscowości; • spełnia wymagania wynikające z obowiązujących przepisów prawa, które mają zastosowanie do tej operacji; • realizowana będzie na nieruchomości należącej do wnioskodawcy, lub wnioskodawca posiada prawo do dysponowania nieruchomością na cele określone w operacji przez okres związania celem; • składana jest przez instytucję kultury, dla której organizatorem jest JST i została zaakceptowana przez tę jednostkę;
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<ul style="list-style-type: none"> • Wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć 500 000 zł na beneficjenta w okresie realizacji Programu. • Poziom pomocy finansowej z EFRROW wynosi 63,63% kosztów kwalifikowalnych projektu. Wymagany krajowy wkład środków publicznych, w wysokości 36,37% kosztów kwalifikowalnych projektu, pochodzi ze środków własnych beneficjenta. • W ramach operacji wartość całkowitego kwalifikowalnego kosztu nie może przekroczyć 1 000 000 EUR.
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • gmina, instytucja kultury, dla której organizatorem jest JST – w przypadku budowy,

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<p>przebudowy, modernizacji lub wyposażenia obiektów pełniących funkcje kulturalne,</p> <ul style="list-style-type: none"> • gmina – w przypadku kształtowania przestrzeni publicznej.
--	---

Inwestycje związane z budową/przebudową kanalizacji sanitarnej oraz wodociągowej mogą uzyskać wsparcie w ramach Działania 6.4 **Gospodarka wodno-ściekowa** Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 oraz Poddziałania 7.2 **Wsparcie inwestycji związanych z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycji w energię odnawialną i w oszczędzanie energii** Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

Działania 6.4 Gospodarka wodno-ściekowa (RPO WL 2014-2020)

Cele	<p>Realizacja zobowiązań akcesyjnych w zakresie gospodarki ściekowej w aglomeracjach 2 – 10 tys. RLM wpływająca na poprawę jakości wód na terenie województwa poprzez inwestycje prowadzące do rozwoju infrastruktury związanej z gospodarowaniem ściekami bytowymi zmierzającymi do zwiększenia udziału osób objętych zbiorczymi systemami ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich i terenów atrakcyjnych.</p>
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none"> • Kompleksowa budowa i modernizacja komunalnych sieci kanalizacyjnych oraz budowa i modernizacja oczyszczalni ścieków komunalnych w aglomeracjach od 2 do 10 tys. RLM wraz z zagospodarowaniem osadów ściekowych z oczyszczalni ścieków, z możliwością lokalizowania oczyszczalni dla wyznaczonej aglomeracji poza jej granicami, w przypadku braku odpowiednich terenów pod inwestycję, pod warunkiem, że przedmiotowa oczyszczalnia ścieków będzie służyła wyłącznie wyznaczonej aglomeracji. • Projekty w zakresie gospodarki ściekowej na obszarach osadnictwa rozproszonego (przydomowe oczyszczalnie ścieków) w aglomeracjach od 2 do 10 tys. RLM wraz z zagospodarowaniem osadów ściekowych z oczyszczalni ścieków, • Budowa i modernizacja systemów zaopatrzenia w wodę, w tym również wyposażenia w systemy zmniejszające straty w dostawach i zmniejszające ryzyko wystąpienia awarii: <ul style="list-style-type: none"> - jako element kompleksowych projektów regulujących gospodarkę ściekową lub, - gdy na danym terenie jest zapewniona sieć kanalizacyjna lub, - kiedy projekt jest realizowany na obszarach osadnictwa rozproszonego, na terenach wiejskich, obszarach atrakcyjnych turystycznie, obszarach chronionych i w bliskim

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<p>sąsiedztwie obszarów chronionych pod warunkiem zapewnienia ekonomicznie uzasadnionych i trwałych finansowo rozwiązań (np. przydomowych oczyszczalni ścieków) gwarantujących prawidłowe zagospodarowanie powstałych nieczystości,</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wyposażenie w odpowiedni sprzęt służb, zajmujących się monitoringiem jakości oczyszczonych ścieków i wody przeznaczonej do celów konsumpcyjnych, • Dodatkowo jako element projektu mogą być także realizowane projekty dotyczące kanalizacji deszczowej.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Brak ograniczeń kwotowych
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<p>Intensywność pomocy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Maksymalnie 85%
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia • Jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną • Spółki prawa handlowego, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki • Podmioty działające w oparciu o partnerstwo publiczno-privatne • Spółki wodne • Jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną działające w sferze ochrony środowiska

Poddziałanie 7.2 Wsparcie inwestycji związanych z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycji w energię odnawialną i w oszczędzanie energii (PROW 2014-2020).

Cele	Rozwój sieci wodno-kanalizacyjnej na obszarach wiejskich
Typy projektów	<p>Wsparcie w ramach tego typu operacji obejmuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Budowę, przebudowę, modernizację lub wyposażenie obiektów budowlanych służących do zaopatrzenia w wodę i odprowadzania ścieków. • Zakup i montaż urządzeń kanalizacyjnych oraz urządzeń wodociągowych.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	<p>Pomoc może być przyznana jeśli operacja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • realizowana jest w miejscowości, należącej do: • gminy wiejskiej lub

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<ul style="list-style-type: none"> • gminy miejsko-wiejskiej, z wyłączeniem miast liczących powyżej 5 tys. mieszkańców, lub • gminy miejskiej z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5 tys. mieszkańców; • realizowana jest w miejscowościach poza aglomeracjami zdefiniowanymi w Krajowym Programie Oczyszczania Ścieków Komunalnych; • jest spójna z dokumentem planistycznym gminy lub lokalną strategią rozwoju gminy lub planem rozwoju miejscowości; • spełnia wymagania wynikające z obowiązujących przepisów prawa, które mają zastosowanie do tej operacji; • realizowana będzie na nieruchomości należącej do wnioskodawcy lub wnioskodawca posiada prawo do dysponowania nieruchomością na cele określone w operacji przez okres związania celem.
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	<p>Wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć 2 000 000 zł na beneficjenta w okresie realizacji Programu.</p> <p>Poziom pomocy finansowej z EFRROW wynosi 63,63% kosztów kwalifikowalnych projektu. Wymagany krajowy wkład środków publicznych, w wysokości 36,37% kosztów kwalifikowalnych projektu, pochodzi ze środków własnych beneficjenta.</p> <p>W ramach operacji wartość całkowitego kwalifikowalnego kosztu nie może przekroczyć 1 000 000 EUR.</p>
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • gmina, • spółka, w której udziały mają wyłącznie JST, • związek międzygminny.

Przedsięwzięcia zakładające wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w administracji publicznej mogą uzyskać wsparcie w ramach **Działania 2.1 Cyfrowe Lubelskie** Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

Działania 2.1 Cyfrowe Lubelskie (RPO WL 2014-2020)

Cele	Zwiększony poziom wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych w administracji publicznej poprzez działania ukierunkowane na zwiększenie zakresu informacji i zasobów sektora publicznego udostępnionych w postaci cyfrowej, wzmocnienie stopnia cyfryzacji administracji oraz rozwój elektronicznych usług publicznych w zakresie tworzenia i cyfryzacji nowych, poprawy funkcjonalności i e-dojrzałości istniejących usług, integracji oraz zwiększenia stopnia dostępności dla obywateli.
Typy projektów	<ul style="list-style-type: none"> • Projekty dotyczące rozwoju elektronicznej administracji;

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

	<ul style="list-style-type: none"> • Projekty dotyczące rozwoju elektronicznych usług publicznych; • Projekty dotyczące zwiększenia dostępności informacji sektora publicznego.
Warunki ogólne uzyskania wsparcia.	Brak ograniczeń kwotowych
Warunki finansowe uzyskania wsparcia:	Intensywność pomocy: <ul style="list-style-type: none"> • Maksymalnie 85%
Beneficjenci:	<ul style="list-style-type: none"> • Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia; • Jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną; • Szkoły wyższe; • Jednostki naukowe; • Organizacje pozarządowe; • Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych; • Publiczne podmioty lecznicze działające w publicznym systemie ochrony zdrowia; • Administracja rządowa zespolona i niezespolona

Podsumowanie:

Inwestycje w infrastrukturę z przeznaczeniem na wzrost aktywności mieszkańców w sferze artystycznej, kulturalnej i integracyjnej mogą uzyskać wsparcie w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Rewitalizacja miejscowości wstępnie kwalifikuje się do wsparcia w ramach Działania 13.4 *Rewitalizacja obszarów wiejskich* Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, które zostało opisane w obszarze finansowania wdrażania celu strategicznego nr 2. Przedsięwzięcia z zakresu gospodarki wodno-ściekowej mogą zakwalifikować się do wsparcia w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 lub Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Należy pamiętać, że elementem demarkującym kwalifikowalność projektu z zakresu gospodarki wodno-ściekowej w ramach ww. programów jest lokalizacja projektu. W ramach RPO WL 2014-2020 kwalifikują się wyłącznie inwestycje w aglomeracjach 2 – 10 tys. RLM. W ramach PROW 2014-2020 realizowane są inwestycje w miejscowościach poza aglomeracjami

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

zdefiniowanymi w Krajowym Programie Oczyszczania Ścieków Komunalnych. Należy wskazać, że aglomeracja Tyszowce zawiera się w Krajowym Programie Oczyszczania Ścieków Komunalnych od 2005 r.. Inwestycje zakładające wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w administracji publicznej mogą uzyskać wsparcie w ramach *Działania 2.1 Cyfrowe Lubelskie* Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Proponowanym źródłem finansowania obiektów infrastruktury rekreacyjnej i sportowej (w tym place zabaw dla dzieci) są środki własne budżetu gminy.

7. MONITORING I EWALUACJA

MONITORING:

Profesjonalne wykonanie zadania zawsze wymaga odpowiedniej kontroli. Systematycznie przeprowadzany monitoring Programu pozwoli na uniknięcie ewentualnych błędów przy realizacji założonych celów, jak również określi aktualny stopień wdrażania dokumentu. Zapewni także zgodność efektów z wcześniej zatwierdzonymi założeniami. Monitoring – oznacza regularne pomiary lub obserwacje przeprowadzane przez z góry określony czas. W przypadku celów strategicznych Gminy Tyszowce monitoring zostanie wykorzystany do śledzenia przebiegu zaplanowanych zadań, ich terminowości oraz zgodności z założonym harmonogramem. W procedurze monitoringu z reguły nie ma elementu oceny jakości efektów realizowanych zadań. Proces monitoringu jest mocno powiązany z procesem wdrażania, ponieważ osiągnięcie założonych celów uwarunkowane jest ilością i jakością zebranych danych. Monitoring jest procesem polegającym na koordynacji, obserwacji i ocenie realizacji kolejnych projektów, ma na celu analizę stanu zaawansowania projektu oraz zgodności z postawionymi celami, a także ocenę terminowości realizacji wyznaczonych działań. Istotą tego procesu jest wyciąganie wniosków z realizacji założeń Programu. Ponadto umożliwia identyfikację pojawiających się problemów, ocenę zaangażowania jednostek odpowiedzialnych za realizację zadań oraz ocenę efektywności wykorzystania przeznaczonych, na realizację tych zadań, środków.

Za koordynację przygotowania i przekazywanie raportów monitoringowych do odpowiednich instytucji odpowiedzialny jest pracownik / jednostka w strukturze Urzędu Miejskiego z działu zajmującego się promocją i rozwojem gminy, który w tym obszarze współpracuje z innymi komórkami Urzędu oraz innymi instytucjami bezpośrednio zaangażowanymi w realizację projektów. Raporty podlegają każdorazowo zatwierdzeniu przez Burmistrza Tyszowiec, bądź osoby odpowiedzialne za realizację poszczególnych projektów. W odniesieniu do innych przedsięwzięć, których beneficjentem nie jest gmina, ani podmioty od niej zależne, a których funkcjonowanie będzie miało znaczący wpływ na osiągnięcie celów rozwojowych gminy (do takich instytucji należą np. przedsiębiorcy, zarządy dróg powiatowych i wojewódzkich, PUP), władze gminy będą występować bezpośrednio do tych instytucji, organizacji je zrzeszających bądź instytucji odpowiedzialnych za dystrybucję

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

funduszy zewnętrznych, w celu zasięgnięcia informacji o zadaniach zrealizowanych na terenie gminy. Pozwoli to na kompleksowe i pełne spojrzenie na rozwój gminy. Częstotliwość monitorowania działań wpływających na realizację celów Strategii proponuje się przeprowadzić **co najmniej trzykrotnie** w ciągu okresu jej funkcjonowania, poczynając od 2015 r. Decyzja o częstotliwości szerokich działań monitoringowych uzależniona będzie od ogólnej oceny rozwoju gminy, pojawienia się zewnętrznych czynników determinujących podjęcie niezbędnych zmian w strategicznym planowaniu rozwoju gminy, a także od obserwowalnego postępu rzeczowego realizowanych przedsięwzięć.

Dla potrzeb Strategii Gminy Tyszowce na lata 2015-2020 opracowana została lista wskaźników służących ocenie procesu jej wdrażania.

Cel strategiczny	Wskaźnik	Jednostka miary
1. Poprawa funkcjonalności logistycznej gminy.	• Długość przebudowanych dróg	km
	• Długość wybudowanych dróg	km
	• Ilość wybudowanych/przebudowanych obiektów wspomagających infrastrukturę transportową (oświetlenie, parkingi, przystanki itd.)	szt.
2. Wzrost atrakcyjności turystycznej gminy, w tym odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.	• Ilość przebudowanych obiektów z przeznaczeniem turystycznym	szt.
	• Długość wybudowanych/przebudowanych ścieżek rowerowych o przeznaczeniu turystycznym	km
	• Ilość turystów odwiedzających gminę w ciągu roku	szt.
3. Wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich.	• Ilość placówek wychowania przedszkolnego	szt.
	• Liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym	szt.
4. Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska oraz kosztów energii.	• Liczba zmodernizowanych energetycznie budynków	szt.
	• Ilość zaoszczędzonej energii elektrycznej	MWh/rok
	• Ilość zaoszczędzonej energii cieplnej	MWh/rok
	• Zmniejszenie kosztów energii	%

Strategia Rozwoju Gminy Tyszowce na lata 2015-2020

5. Wzrost aktywności zawodowej mieszkańców oparty na lokalnych zasobach i branżach	• Powierzchnia przygotowanych terenów inwestycyjnych.	ha
	• Ilość przygotowanych obiektów infrastruktury handlowej	szt.
	• Podmioty w rejestrze REGON na 10 tys. ludności	szt.
	• Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w %	%
6. Wzrost atrakcyjności gminy jako obszaru odpowiedniego do zamieszkania.	• Liczba ludności ogółem	szt.
	• Saldo migracji na 1000 ludności	szt.
	• Odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej / kanalizacyjnej	%
	• Liczba wybudowanych/przebudowanych obiektów infrastruktury sportowej, rekreacyjnej lub kulturalnej	szt.
	• Liczba podmiotów, które udostępniły on-line informacje sektora publicznego.	szt.

EWALUACJA

Ewaluacja – to ocena wartości interwencji z zastosowaniem określonych kryteriów tejsze oceny, podejmowana w celu określenia efektywności interwencji, oszacowania w odniesieniu do celów, a także analizy wpływu na specyficzne problemy strukturalne.

W ramach ewaluacji do poszczególnych celów operacyjnych (bezpośrednich celów poszczególnych projektów) będą przypisane wskaźniki celów zgodnie z metodologią stosowaną w Funduszach Strukturalnych Unii Europejskiej, a więc wskaźniki: produktów, rezultatów i oddziaływań. Wskaźniki będą generowane na poziomie poszczególnych projektów, podczas ich przygotowywania. Zbiórny raport ewaluacyjny będzie sporządzany raz do roku w trybie określonym zarządzeniem Burmistrzem i przedstawiany Radzie wraz z raportem z monitoringu. Co dwa lata zostanie dokonana aktualizacja strategii, a co cztery lata zostanie zwołany tzw. Konwent Rozwoju Gminy (dopuszczalna jest inna nazwa), w którego skład wejdą przedstawiciele władz gminnych oraz najważniejszych instytucji oraz mieszkańców gminy, który wykona generalny przegląd dokonań strategicznych i zaproponuje aktualizację strategii i jej dostosowanie do bieżących okoliczności. Uaktualnienia muszą zostać przyjęte przez Radę Miejską.

8. RAMY KORZYSTANIA ZE ŚRODOWISKA

1. Ze względu na ochronę gatunków ptaków i ich siedlisk oraz siedlisk i gatunków inne niż ptaki stanowiących przedmiot ochrony obszarów Natura 2000 skala i zakres planowanego zagospodarowania infrastrukturalnego, rekreacyjnego i turystycznego, energetyki odnawialnej oraz zbiornik retencyjno-rekreacyjny zostanie realizowany w sposób i w zakresie, który nie będzie zagrażać chronionym siedliskom i gatunkom (oznaczone w Standardowym Formularzu Danych oceną ogólną A, B lub C) z uwzględnieniem zakazu z art. 33 ustawy o ochronie przyrody. Działania wynikające z realizacji Planu nie będą naruszać ustaleń zarządzenia w sprawie ustanowienia planów zadań ochrony obszarów Natura 2000 na terenie Gminy Tyszowce: Dolina Sieniochy PLH060025 (Dz. Urz. Woj. Lubel.2015.174), Pastwiska nad Huczwą PLH060014 (Dz. Urz. Woj. Lubel.2014.4502, ze zm.), Dobużek PLH060039 (Dz. Urz. Woj. Lubel.2014.4690, ze zm.), Ostoja Tyszowiecka PLB060011 (Dz. Urz. Woj. Lubel.2014.4690), Zlewnia Górnej Huczwy PLB060017 (Dz. Urz. Woj. Lubel.2014.3980).
2. Ze względu na ochronę funkcji ekologicznych terenów oraz siedlisk i gatunków hydrogenicznych i wyeliminowanie kolizji twardych dróg i ścieżek rowerowych ze szlakami migracyjnymi lub miejscami rozrodu i regularnego przebywania fauny, a tym samym poprawy bezpieczeństwa użytkowników dróg ustala się obowiązek rozpoznania przyrodniczego (audyt przyrodniczy) w celu zidentyfikowania obszarów problemowych i ustalenia odpowiednich rozwiązań chroniących na etapie przygotowywania inwestycji np. dostosowywanie przepustów wodnych do wymogów ekologicznych przejść dla małych i średnich zwierząt i stosowanie rozwiązań chroniących stosunki wodne oraz jakość wód powierzchniowych i podziemnych. Planowane działania polegające na budowie dróg i ścieżek rowerowych zlokalizowane będą w istniejących ciągach infrastruktury drogowej.
3. W celu ochrony bioróżnorodności terenów zurbanizowanych oraz obowiązku ochrony gatunkowej ptaków i nietoperzy, ze względu na prawdopodobieństwo zasiedlania budynków planowanych do termomodernizacji przez ptaki (np. jerzyki, oknówki) ustala się obowiązek przeprowadzenia audytu ornitologicznego i wdrożenia odpowiednich rozwiązań chroniących (prowadzenie prac poza sezonem lęgowym, wykonanie

zastępczych miejsc lęgowych itp.) w przypadku zasiedlenia budynków przez gatunki chronione. Termomodernizacja nie zalicza się do przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko i nie wymaga decyzji środowiskowej a może powodować jednak konkretne straty przyrodnicze w populacjach gatunków bytujących w szczelinach i otworach wentylacyjnych.

4. Ustala się obowiązek rozpoznania ichtiofauny cieków i dorzecza, zgodnie z aktualną wiedzą, przed realizacją małych elektrowni wodnych oraz zastosowanie przepławek dostosowanych do lokalnego rybostanu, w szczególności gatunków chronionych występujących w ciekach i na terenie gminy Tyszowce i dorzeczy tych cieków (np. kozy, śliza, różanki, piskorza).
5. Działanie polegające na budowie biogazowni (cel nr 4 Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska oraz kosztów energii) dotyczyć będą przedsięwzięć o zainstalowanej mocy elektrycznej nie większej niż 0,5 MW.
6. Przystań w Mikulinie będzie przeznaczona do obsługi maksymalnie 9 kajaków (statków), nie będzie wykorzystywać powyżej 20 m linii brzegowej.
7. Działanie polegające na realizacji farmy fotowoltaicznej będzie zlokalizowane poza systemem przyrodniczym gminy, w tym poza obszarami chronionymi na podstawie ustawy o ochronie przyrody.